

П. П. НѢГОРОШ
Послѣдній владѣннй владика црноторошкн.

Ф. 5399

БИБЛИОТЕКА
Историко-этнографическаго музея
Киевскаго университета
ЦЕЛЫЕ

П. П. НѢГОРОШ

ПОСЛѢДНІЙ ВЛАДЮЩИ

Владика Црноторошки

01

В. М. Г. МЕДАКОВИЧА,

У НОВОМЕ САДУ.

Книгопечатня А. Пасвиѣка.
1892. г.

ПРЕДГОВОР.

Многи наши списатели писали су о вла-
дци Раду са родољубивѣм жаром, представљајући га
како изврвна пѣсника, како узор людскіе врлина.
И данас се наши списатели надумећу, ко ће што
дѣлшег и до сад непознатог о владци Раду*) на-
писати. Тако е овај владика стека' и любви и
уважаєни код наше учєніе люди, код младег нара-
штад, кои имаду и знаня и ерца, те га достойно
уважаваю, любе и уступаю му прво мѣсто. Я
желам, да ти именити люди имаду ближкіи и яс-
ніи податка о томе владци — господару наймо-
начніе гране србског народа, на сам се рѣшио на-
писати нешто о ньму; али почем владика не біо
само пѣсник, него и првоосвещеник и господар оне
шаке горштака, кои вазда свѣтлаше образ и име
србско, па е тако и са овѣм владиком скопчана и
повѣстница Црне Горе за времена његовог владѣня,
то се мора написати како о ньму, тако и о њѣ-
говѣма Црногорцима. Надам се, да бу овѣм учин-
*) Я се стужам еудѣ именом Раде зато, што га Црногорци непре-
стано знаху Радом, а к данас га зову. Ово су они чинили зато,
да га разитиуоу од њтогог еурца светог Петра.

ити услугу Србству, а олакшати нашіма добри-
ема и родолюбивиѣма кѣлижевицима, да поспину
оно, што жеге и да могу бољ познати и цѣнити
владикѣ и да послужу узором племенитѣ людекиѣ
врлина, те да изведе млађи нараштај на пут не-
уморног рада по наш народ, кано што радѣше
владика Раде.

4
На Петинѣ я сам провео са владиком Радом
четири године; а и путова' сам шиньиме у Веч и
у Метке; он ме назаше, да се не може ни бољ
ни дѣше и недаваше ми, да се одавам од њѣга.
Шиньиме би я свѣдо до еднот сѣга после поноћи;
бѣх свѣли дан шиньиме за трнѣзом и шѣгах се
шиньиме два пут на дан по четиньском пољу и он
ме по добротѣ срца свога и великой наклоности к
мени прозва „Медо“, па тако ме онда зваху и сви
Црногорци. Изгазио сам шиньиме и на Товѣн, кад
е ставіо својом руком основни камен цркви на врх
Товѣна, кою е он саградио и посветіо св. Петру.
Ову е прѣвѣ саградио владика у тој намѣри, да
он буде саранън у шрой, па оной висини, коя е
највиша у Црној Гори и од куда се виде понај-
више само срѣске земљѣ и синѣ море; а види се
и њѣгов „дивни Неагуль“. Владика желѣше, да се
њѣгов дух нагази и віе на оной висини, те да лѣ-
ше прѣтеће и погледа по остатком Србству, коему
да учѣва любав к своему роду и да свети Њосово.
Владика желѣше, да и на ономѣ свѣту радн за
своѣ Црногорце и за све Србство.

У Владика Раде ніе учіо ни граматикѣ, ни про-
изважанѣ слога, па би дава' или Милатовићу или

— V —
мени, да стављамо нуждне знаке (интерпункције) бе-
требѣ. Он се разговараше са мном о свѣтому, па
сам тако има' и времена и прилике упознати тога
владикѣ.

Овај владика нѣраше и у цркви, у којој не
бѣше архіерейског стога, а став' би напредѣ ва-
спрам њивота, или под фесом, или под калпаком,
или под црногорском калпаком, кою брѣгани зову
„шинѣ“. Док е у цркви, држаше се достојно, сми-
рено и примѣрно: негледаше никуд на страну, до
едино на Божіи жртвеник. Црковно пѣніе бѣше му
мило, а још више онда, кад ко има авніи глас.
Нечиташе у цркви ни „взрѣую“ ни „отче наш“, а
бри Срби бѣху любители нашѣ црковног пѣнѣя.*)
Из цркви излазаше владика весела и задовољна
лица, бѣше у свѣму блажѣн, доступни и штедрѣн
— чисто кано да е награђен неком невидљивом
благодѣтем творца небеског.

× Прве године моѣг долазка на Петинѣ, даде ми
владика, да преписѣм јоначке пѣсме, коѣ е он свѣ-
шѣо,**) а несе и сам спѣва', уз то и оне о устан-
ку срѣском, давши им име: „Огледало Срѣско“.
Ове пѣсме даде он печатати у Њограду.
Я сам се стара', да опишем владикѣ, колико

*) У Дубровнику у едно и исто врѣме бѣше бесарѣски генерал Милу-
тиновић и секретар руског консулата Брежіа Гатић па доглаваху
гил е био секретар срѣског свѣкта у пољу за кѣвициком. (Па-
тради и пошлѣ нисару сената, да стави на артію, аги бѣше и

писар такѣв, кои пѣсмаваше грамаатикѣ.

е могуће вярніе; али опет неміем рѣчи, да сам описа' све како треба, него напротив, има іошмногo, што є изостаго, а требаго є написати. Моя є главна намѣра била та, да не пропале и ово, што є и о њему знам, а доцнѣ ће се моћи полунити и те празнине. Милаковнѣ баше 18 година уз владску и могаше га најбогъ описати; али он баше устрчучливъ, па се нескљаше у то упуштати. Често се свѣшаше Милаковнѣ свога господара, доброт владнѣ, уздасаше и даше сузе за њим, називаюћи га: „Србска днѣа“.

Владика Раде имаше и радостнѣ и жалостнѣ дана у свому животу са своіема Црногорцима. Он владаше с њима, али држаше, да их неознае, па ће ме єдном упитати: Бога ти, познаеш ли ти ове Црногорце? Мислим, да у неколико познаем, одговорим му; а он ће на то рѣчи: Неознаеш, вистину! Ево сам Црногорац, родио сам се и узраста' међу њима и господар сам им, па их іош неознаем. — Тако схваћаше владика свой тешики положкај међу своіема Црногорцима! Нягов є положкај біо одиста тежак, а он сам освѣтливъ. Други би говорили: Јасно є њаму — он є господар, па може, како обе; али кад се изближе испита положкај, дужност и задатак доброг и свѣстног владцоа, онда се увиђа, да є нягов положкај тежак, гораѣ, па и опасан. Али се види и то, да владску пашаше највише то, да не огадни чувствво његовіе Црногораца к вѣри — од тог зазираше и стрѣнише свѣстни владика, — єр знадише, да кад се изгуби вѣра у оно, у што се вѣрує и што є вазда люде спасаваго од сваке не-

вогъ — да би онда наступило звѣрско варварство, кое затпире свѣт. У доцнѣека годинама освѣшаше владика яку потребу у дужности богомољца, смиривоу, да є то први основ людскоме спасеню и да само то може подпомогати и одржати његову свѣтску власт. То є владску яко типично и он у талвом станю догазаше на сваконке мисли и извильваше желю, да се угони из Црне Горе, да не гледа иде и невогъ, кое се готове у ономе кривоме кршу, па би говорио: „Вада ми се све дошло и најрадиѣ би, да ми є куђ гођ пођ' на чезов остров, ће ниђе никог нека, па да тамо мирно живим.“ Тако є тешико било владнѣ Раду, кои є узроста' и развнѣ се међу Црногорцима! А да шта би њнѣме било, да се поднѣ' и учю у туђем свѣту, ће се нечує србска рѣч ни молитва? Он би мора' у самок почетку свога владаня оставити Црну Гору и тражити навнѣнуге удообности, а не би іо кастрадину, (настрву) зель и кругогу, нити би се савнѣ око своје гоіе юнака.

Стара' сам се, да ово мало дѣло напишем србнѣм слогом и србскіема рѣчима, клонѣши се, колко є могуће од туђѣ; а написах га и онѣм правонисом, којем сам се вазда служио.*)

*) Нови правонис има смѣшна преданя. Прѣчаше ми Аврам Цетринѣнѣ, недарнѣнѣ министар србскѣ — да є онда, кад га славнѣжнѣцу, у којој баше изложен давнѣнѣ нови правонис, каино воіне, па да су му Русѣ одузели ту тако важну и корисну своју, преводили су наше Србе, из србске у латинску и у љнѣнѣску вѣру, у наѣфри, да међу неготовѣном браћом небуде слогте него вѣчна мржња и гонѣнѣ. А и тога правониса баше та исти

О владци Раду, рано о пвннгу, мало сам писа, на е зато и остаго много непоменутог о његовима поединима пвнана, кое западоше у руке његовог сестриѣа, а овај их е на свој начин потаманио. Овог владку могли бисмо скоро назвати самоуком, ер он све постизаваше својом добром вољом и трудом. Он знаваше и старо-славенски език и беше превео из псалма цара Давида: „Благослови душе“ на србски език.

Дъго „Дуча Минрокозма“ беше владци најмилије. На овом дъгу радіо е он уз частни пост и за шест неѣла непушташе нисог к себи до мене. Он беше удубљвн у свою поезію и радо читаше еве оне пвеме, кое имаху узвишеног поетичног поета. За земалѣке поетове, ни ги за његове Црногорце, а и за саму цркву не ово било пробитачно. Да се владика не толико бавіо са пвннштвом, он би још више добра урадіо за свое Црногорце. То му е сметало, те не довршио ни зако-

цѣль, да се заврѣако, да се оуручемо едан од другога, на да и у томе небудемо сложни са осталој већом и ачом славенском браћом. Има наше дѣлѣх, кои одавно говореше, да е овај нови правније мост за латинци; а било их е и такѣје, кои говоряху још и то, да би за нас још најбољѣ било, кад би ми Срби пријали не само латинсѣа писмена, него и латинску вѣру, на да би тако ушли у ред изображење народа, те нас не мразили и тонили, већ да би се за нас заузвалага велика црква. Мрашине Бъропе и да би ми тек начину постали велики и дѣлѣни. Али се види по току и развитку догађај, како и по неостеѣем, да су то све празне маште, којека доди вароу себе и другогѣ. Видимо, да има трѣћина или више Славена, кои се слуге не само латинцом, него су и латинске вѣре; на олет од те велике родите наше сѣноплекене и еднокрвине браће, невидимо ни едан да имаду свою независност, а скоро су сва та племена много већа него србско.

лик, на коем е радіо дугъ времена. И црква би имала тврѣел основа у оцѣма горама, ни ги би он имај' нужде плашити се, да чувство к вѣри слабити починѣ. Код његовог естриѣа св. владике Петра бѣше вѣра у свему тврѣа, кою он не само чуваше, него и радѣше неуморно, да она буде снажнија за срећу и благостанѣ оне извртѣне юнаѣа.

Спомерућу, да е владика оно писмо: „Императорскокомъ обществу истори и древностиј росейскихъ при московскомъ универзитетѣ“ написа' на Петинѣ 1846. г. на србском езикѣ и ноніо га са собом у Беч и ту га са недашњим рускѣм професором Катчадамов-іем — преводіо на руски език. У овом се писму огледа најдѣлѣше владика; огледа се онакав, какав е. Он уздѣже Москву, коју раѣаше цареве и величину славенску, на вели: „Москва, майка царева, почетак величине Славенке — некогѣбоима стѣна, о кою се еврѣхата величина европског народа. То е единственни збор на свіету, у коем море правдовати душа црногорска и одкривати по чувствѣу едноклемености свою чистосрдѣачност! Пажни Москве неоклѣпѣна е за владаоца наше оногоа народа, кои е осуѣен судѣином на исуѣшенија, на жертву за православіе и за чест имена народа, коел су четри етотине година гивавиле и изтриѣблѣвале иноплемене државѣ; а кои е свое бѣѣе сачува' само са вѣром и чешћу имена и кои е доживіо блажену епоху, у којој га се етѣлише цар и майка славенске величине!“

Види се, да е ово писа' владика, кои имаше

оргово обо, а змінилу мудрост, са найтоплим жаром любови, назлажући на кратко и патнь свога народа; а за тем и наду на гвнишу будућност, кою му ствара „цар и майка славенске величине.“ Ово нелише цесов сузвань из мрачне тавнице, већ најслободни ербски син — Србин и потомак прослављене предака — владоц, првосвештеник и поета, ово лише онај, кои є Аги-цани говорио, да он нема цара, него да є сам цар у својој земљи; али се радує тај дивни владица узвишеној епоки, єр та се съба нели већи и силни цар и майка славенске величине, коєг дух горекєг юнака пропнцаваше у даго будућност сийне сребе и развигка нашега народа! Овакїєм радєм, тврдом вѣром у Бога, поузданьм у сродног и обител заштитника и одушевљаньм за свой род — штибаху владике — бо-гомольци — сломен негдашнїх великог Србства Неманића двоглавог бїегог орла, кои непреставаше ширити свои дивна крила над магом вргетом, али юначком Црном Гором.

Нїє врієме да се владичине намѣре од 1848. г. обљогланкою. Све оно, што ми є владика у поврешно говорио, сматрам за дужност, да неназосим на вѣсело — а тога има доста, што се односи на обе гране нѣгове поглаварске власти, на и дужности.

У Біоградѣ 8. Децембра 1881.

В. М. Г. Медакович.

Обиће, све наше духовенство и црно и бїєго имаше, а има и сад, па ће имати и у будуће највише заслуге по сав наш народ. Оно пак духовенство у Црної Гори има у томе првенство, коє сачува прабєдовєску вѣру, юнацтво и слободу людеку, како ти и све оно, што є најмилиє племенитом людеком ерцу. У бој нѣваше не само првосвештеник-ботомолиц, него и све свештенство, кои бьху ваяда прїєма юнацтва. Острошци шгуман Ђорђе предвѣваше войску, а то є Црногорцима мило и диче се, па га описує у лѣсми, како є наоружан:

„А какав є од Острога бане
„На нѣгова претила (дебєга) дорина!
„За насом му двїє пушке малє,
„О рамену дуга брєшка висн,
„О бєдри му дуга гадарїя (сабля),
„До по нѣ є вукєм обшивєна,
„На врх нѣ є од мєбєда глава,
„Зинугла є, како да є зива!“

Од Ђуре Иванбєгова Црноєвића па до владике Данила бїєло є шєст владавшїєх владика у Црної Гори, а од свїєо понайболѣи бѣше Висариєн Вапца; али и овога отрєваше Мгєчићи. Овај владика имаше више духа, више юнацтва, него онїє другїє пет; али некаше ни од кога юмоћи, нили кавва мѣчна заштитника. Тај владика обанє да уздигнє Црногорцє и да им дадє већи живот; али

неважлиги и завидљиви правац сусѣдне државе не-
даваше, да оживи дух оних горпѣака.

Од времена одлазка Буре Иванбегова из Црне
Горе протекло е 187 година, док се появио у реду
седми, а из дома Петровића Његош први владика
Нико Шћепчев, кси доби у монаштву име Данил.
Овај Даниле оживи храброст у Црногорцима, овај
прослави себе и Црногорце и дом Петровића Ње-
гош — овај остави вѣчити спомен. Са овјем вла-
диком оживила е и сачувана е до данас слобода и
независност Црне Горе. Књаз Даниле даде прениети
његове кости испод Маина, негдашњег црногорског
манастира, у Црну Гору. Али ако ико, то и овај
владика-богомолци заслужуе, да му се подип-
не споменик, за углед Црногорцима, да виде
првот творца њихове среће, кои упозна Црну
Гору са Русіом, кои не војдо шарену политику,
нити се иком привише, до единой Русіи, са којом
утврди оно, што ни едан од бившиѣ пред њим вла-
дика не био у стано да учини, и ако су међу
овјема шест биле двје владике „ветвѣрайски“, дяг-
ден Навгуши. За владиком Данилом слѣдоваше вла-
дике све су биле добре, све се угледаху на ве-
ликога духа Данила. Млечићи, сусѣди, несу ма-
рили за оваквог владигу, они би радиѣ били видити
таквог, кои би им продао крв свое браће Црно-
гораца. Они га називаху „подмитљив и честолюб-
ив.“ То се неслаже са здравіем разсудком, нити е
то истина; ер да е „подмитљив“, то се онда на
њга не би жалили, него би га хвалили. Називаю
га „югуницом и непријетелѣм турекіем, а не ве-

лики пріјетелѣ ни дужду млечикоме.“ То е управо
срећа по све Црногорце и по њга била, што се
не пріјетеліо са дуждем. Описую га, да вѣшто
поступа, „врло вѣшто“ показује се пріјетелѣм дужда,
„а вара и њга и Турке.“ Кажу да има неогра-
ничену власт и да е постао врло нуждним за су-
сѣдне државе. Он е улио Црногорцима у главу,
да им е сва срећа и спасенѣ у руском цару — а
то е, веге добри дѣтци, „штета по Млечиће.“
Кад он тако поступи, онда се треба шњиме об-
ходити кано и до сад: „даскати му и давати
му надежду, а радити са свјема могућіема сред-
ствима против зліе умилци тога владике.“ Они
описую владигу Данила врло добро и ово е нај-
живли наука за сваког владцоа црногорског, како
да се влада са сусѣдом лукаво подлазѣніем. Вѣш-
тину владике Данила треба узети за добар примѣр
и кано завѣштатѣ државніе одношай са сусѣдом.

Владаваше владике неимаху другіе доходѣла,
до оне, кое имаше петиньски манастир. Владике
неузимаху никакав данак од Црногораца, а управ-
лаху шњима на основу еванђелске науке, кои е
била вазда најснажниѣ за утишаванѣ најжешће
изстугљивѣ. Управа е била на њихов начин, али
особита тако, да е подобне у Европи наѣи не мо-
гуће. Они су кроили управу и суд себи онакав,
какав им показиваше њихов здраві разум. Они
обаху да су у свему слободни и слободни од дру-
ге; а такове бѣху и саме владике, кое њима
управљаху. Таква њихова најпростиѣ управа бѣше
дуготракаћа; а њом опет бѣше народ задовољни.

Куха Петровић Нягон има велике заслуге за Црну Гору. Сви су Петровићи били и остали юнацима и одликовали се у свему, а били су безористи и радили савјетно и поштено у корист Црне Горе. Ево има већ 185 година од како та кућа срећно и достојно влада; али при свему томе, што е све било у њиховиѣм рукама, омет у тој кући нема ни ејагог богатог, напротив скоро све сиромаси; али то и доказуе, да несеу ништа да се обогате, већ ако што од куда добили, поделени су и узели са осталиѣма Црногорцима, ништи су они припали сиротино прнотореку. Али зато су они били уважени код Црногорца и никог ни од глывара незовиѣху „господин“ до едно Петровиѣ. Црногорци имаду неограничено повјеренъ у кућу Петровиѣ, признаю да е најваслужениј, да е најбога, па и често изговараю: „Друга ни кућа неће заповиѣдат, док у Петровиѣ и вевојке има.“

Владика Данило поче владати Црном Гором од 1696 г. И њга су звали Мечићи у помоћ против Турака, па и он уѣе у барско примору (1718 г.) су 5500 Црногораца, али та изневѣрише Мечићи, те остаде сам, да се бие против силе турске; а те његове усаугте битѣжигли су Мечићи кано од чуѣа и са презирањем, ђе веде: „И ако е доглазио неке путе са својом четом нама у помоћ.“ И у наша времена непа е то чета од 5500 людих! Мечићи забранываху овоме владци — своме савезнику — да упражњава своѣ архiereйску дужност у Боки Которској. Владика Данило жалнше се на ово двору руском, кои се за-

узме код дужда млетачког, да се даде слобода православној вѣри у области дуждевој, обѣваваюћи то зачињихову (латинску) у Русѣи, у чему се и успаго. Драво вршена власти прноторскіе митрополита остало е још од онога времена, док е приморъ било саставиѣм діеком Црне Горе. Мечићи су забранывали и гробальском владци, да врши свою архiereйску дужност у Лупштини и Курголима.*)

Посіе владике Данила владаше Црном Гором владика Сава, кои не бѣше достойни прѣмник првога, ер немаше оше својства, кои имаше владика Даниле; а осим тога, он се савиаше око Мечиѣа, назавѣши да му сусѣд може најлѣгше и највише помоћи; па кад доѣе Шћенан Мали, лѣкши цар, одузе му владателъску власт, ставиаше га под затвор и глобываше га, па му узданице Латини непомогше, а и завилаху дати помоћ или управо несмиху. То е она ваздани мртѣа политика западнѣ сусѣда Латина, коя се зна разметати и прістипти; али кад се найманѣи прамак одупрана замали, одма се повлачи и чини невѣштном свему, кано да о томе нигда ништа и звѣта ніе. Па и овай најлонши владика молаше се Богу: „да благосови усплѣхе руског оружја и да се прослави слава“

*) Sarebbe anco di molto beneficio et servizio delle cose di Vostra serenità, che per ordine suo fosse prohibito, che le predette et altre ville di quel territorio non si servissero di Preti Serviani, siccome si servono al present, perche questi essendo sudditi turcheschi, et visitati dal Vescovo di Zadra sudito pagamento del sig. Turco. Kelat. del nobile homo ser Alessandro Barbato. Trattata nel Rega matato. № 8.

венска мишица, кано што она баше и слава и дична код наше прадедова.“ Еад овако мисли и освѣћа, тако рећи, најгопши владика. кои се већ савише око турѣина, онда се дае ласно представити и срце и освѣтанъ и любав к сроднѣма Русима онѣ владика, кое су радиле у постоном правцу само у корист свое браће Црногораца. *Ж*Са овѣм слабіем владиком владаше заеднички и владика Василге, кои носаше наслов: „Митрополитъ, Чръныя Горы, Скендеріи и Приморья и егзархъ трона сербскаго.“ Ово е онай владика, коег бо-сански везир назива црніем кагуѣром и тражи, да му пошлѣ арач Горе Црне и дванаест младѣ феолика:

Пошљи мени харач Горе Црне
И дванаест младѣ феолика,
Све од дванест до петнаест дѣта;
Ако ли ми то послати неѣш,
Кунем ти се вѣром и имамом
И моѣм постом рамазаном,
Црну Гору похарати хоѣу:
Што гоѣ буде младо и лѣно,
Све я хоѣу у робѣт повести;
Што ли буде старо и неако,
Све я хоѣу под маѣ окренути.
Кнѣвигу ште владика Василѣ,
Кнѣвигу ште, прозне сузе лѣе,
Па дозивлѣт браѣу Црногорце
И овако нѣма бесѣдѣо:
„Црногорци, моя браѣо драга!
Ако дамо араче Турцима,
И у Црну стоат Гору неѣу.“

Неће да трпи господара над собом, нити да

види да су Црногорци ичи робови. А Црногорци у томе мислге кано и владика, па

„Сви рекоше: камѣ да му дамо!“

Владика на ове ріечи радосан одговори везиру:

„Чудим ти се, боесански пљививару,
Што будадиши ти у кнѣвигу пишеш,
Да ти пошлѣм арач Горе Црне:
Послаѣу ти за араче тврде
Од горнице дванаест камена,
А за дванест младѣ феолика
Од вепрова дванаест репова,
Да их носиши за турбану твою;
А за саму Бегу Станишиѣа
Од овнова дванаест рогова,
Да их пошлѣши цару у Стамболу,
Нека знате, што е Гора Црна,
Да за Турке нераѣа феоликѣ,
Већ за свою бѣцу Црногорце,
Кои би се прѣд ископади,
Него теби едну уступили:
Нити бору, кнѣсту ни сакату,
А некомоги лѣцу и богату;
Па нам удри, кад гоѣ ти е драго!“

Тако мисли први Црногорац — богомолац — господар, а нѣму не само што сви слѣдую, већ мислге кано и он — видимо и богомолаца како му е мио образ и свой и свое браће Црногораца — за кои залаже и он — свой живот. Та то е и богомолац и воѣа и први юнак. Овако мислге, раде и чине они юнаци, кои не црпеше веће какве науке до читана и писана, али нѣсеу били похварени и осла-вѣау се само на науку природе и на оно, што е најплемените за людски понос и дикѣ. По смрти

горце за свое ма какве користи. Признати се мора, да е то и непоштенія кућа у Црној Гори. У да е по каквој несрећи допала била власт у руке Платенцу или Радоњићу да управља Црном Гором, она би давно пропала, а не би била слободна ни поносита кано што е данас.

Не доста, што се у земљи налазило людих, кои су се варали на туђе злато и на своју покаяреност, те су настали да створе неприлике владци, него он највише и од своје западнеје сусѣда, кои мрзяху Црногорце. Мгечићи повлачаху Црногорце у рат противу Турака, а то исто чинише и бесаровци; Французи пак подбадаху Црногорце противу Руса, Инглеза и бесароваца, али против овије послѣдніе нехоћаху Црногорци поради првог, са којем ова двојица бяху у савезу. Французи су мрзели Црногорце зато, што се они сувише малим броем и земљиштем одуширу онема, кои подчинше себи скоро сву Европу, па су ватали Црногорце и стрѣляли их на которско-црногорском пазару, кано што су јавно стрѣляли и поца Длаза Радоњића, мислѣћи, да ће тѣм заглашити Црногорце. За спољшни страх и прѣтвѣ немараху нигда Црногорци, него се они таквѣма светише, па тако чинише и са Французима. Црногорци дочекиваху код града Котора, те убилаху не обичне солдате, већ саме офицере, да ови у едно доба несмилаху никуд из града изићи него само морем. И Французи наговараху Црногорце да укину духовну власт у Црној Гори; а кад немаху у томе никаква успѣха, онда предагаху владци, да га учине па-

трирхом, само да се одвои од Руса; али владика све сјинѣ понуде одбје. Непријатељи нашега народа знали су, а знаду и сад, да су богомолци причина, те су се све најплеменитѣ врлине людске сачувале у нашему народу; а знали су, да су извѣстна племена нашега народа, а особито у Црној Гори, оживила и добила политични живот посредством Русіе, па су се и усиљивали, да одвоје народ од богомолца, а једне и друге од Руса, па тако да запану њиховіе шака, те да чине пнѣма што оће и како оће. Неко унутрашнѣ тайно осѣћанѣ освѣштаваше наш народ те е остао при оној старој прабедевокој вѣри, да уважава и да чува оно своје добро, кое га вазда спасаваше у свѣма невољма његовѣма.

Иза овог Петра догази владика Раде, кои у монаштву прими име своет ступца Петра и овѣм се завршуге владанѣ владвише владика из куће Петровић Његош, којом они владаху 155 година мудро, достоино и похваљно. У најтежѣим временима и у најлюбој невољи управљиху владике Црном Гором. Они предвобаху Црногорце у боєвима против непријатељи; они бяху наоружани са крстом и мечем: са крстом чувлаху их у побожности, у врлини и чистоти доброд владани и у одржаваню домаћегга мира, а са мечем уединѣнем са крстом, оживљивлаху истинити дух храбрости, чѣм и домише силу непријатељску, кој има волю да затре ово маго наше племе. Ико уважавлаху Црногорци свое богомолце, у којема имаху тврду и непокосибиму вѣру и надѣжду, да ће они са њи-

Ховієма молитвама валити у Бога, кои да им може и да их спасе од сватог зла, а особито од непријательске кошти. Владике су биле, кое учашу Црногорце сваком трогљњу, уліваючи им у душу три најмилија дара: вѣру, љубав и надежгу. Али е требаго и сачувати та три најплементнија дара; требаго е тражити и наћи заштитника за ове дарове људскога добра. Богомолци то потражише и нашоше — у сродном по вѣри и крви царству.

Ову тако рѣчи најудаљенију и усамљену сиротињу ерѣску, кој е проишла кроз сва генска изгунѣнја; кој здѣкне на голом кршу, погледаючи око себе; да ли има шће брата „ришћанина,“ да „пожали ка' да би и помога“ — и ову и оваку сиротињу неодбациваху плементнија цареви руски, већ им беше и мило и право, да ту вагнесту сиротињу помажу, кој се просто Богу моли и њихова се таква сродачна молитва успишаваше. Такав одзив тіе плементіе и сродніе царева охрабри и развали юнаштво у Црногорцима и од тад они сматраху себе за непобјдиме и за праве юнаке. Руски цареви почну им давати повчане помоћи и одликовани и признаваху њихова дѣла юнаштва, што е још више побретаго њихову одважност. Они даваху и све потребе за њихове огољеле богомољѣ. На брзо се увѣри сваки Црногорац, да ово ніесу танковѣри Млечићи, кои єдином рутком даю, а са обема умиљко; да ови неруше, већ подижу и учвршћују њихове светиња, под окригљм коих сачуваше свое животе и све, што им е најдраже било. Богомолци се може Богу за цара руског сродна, а уз њу побједну

молитву пристаю и сви Црногорци. Богомолци казую, ко е и какав е тај цар и какавe милости чини свиєма онема Христјанима, кои су добри и побожни, и дружка свој штиг обране свиєма сроднема, кои трпе муке и невољѣ.

Црногорци од тог доба почну лакше дисати, а срце им се разигравати и вѣраху кичельиво на юначки меџан, па почеше говорити поносито и Турцима и Латинима, да и они имаду мољна цара, кои штити и њих и њихове светиња. Име Москов и цара од Московіе бѣху поводом да другичіе мисле и Турци и Латини о Црногорцима. Не само владике — смирени богомолци — него и ває народ бѣше упрво свое очи у сродног цара од Московіе. Па тако и доброше три речена дара у заштитгу, кои почеше оживљивати и гнѣздити се у Црногорцима. Од тог знаменитог и спомена достојног дана — мудри Петровићи Невљони остадоше непоколебими у својој искреној љубави и оданости к рускѣма царевима, чѣм одржаше владике и юнаштво и независност Црне Горе, одржаше побожност и чисто владанѣ код своје Црногорца — и не само што то све сачуваше, него и земљу по малу ширше и разширише.

Владика Даниле и Милорадовић новод су онову слободи и политичног бића Црне Горе. Милорадовић учини то, да се сваки Црногорац, кои дође у Русію, прили како племћ (дворянин). Из свега се види, да Русіи не само да помаже у свему Црногорце, него јој бѣше право, да Црна Гора има и гласа више, па су признавали цареви

Руски сваку свѣдочѣу, кою би владаоше владике издавале на више достоинство, кано ти што су книжезка и войводска. Оваке свѣдочбе даваше и владика Раде кано ти независни господар. Да ли е иош ко чинѣ овако или налик на ова добра Црногорцима, кои су били у савезу са Млечинима и са бесаровцима? Да су били у савезу и ратовали против Турака у корист како еџош, тако и другог, то знамо, а да су зато били награђени, то незнамо.

Ђуро Иванбегов Црновић, посљедњи свѣтски господар Црне Горе, бѣше се опрителио са Латинима и оженио се из Млетака, а да би се иош бољ додворио и допао својема прителима. Латинима, тој онда знаменитой млетачкој републици — царици на мору — и да би му овѣи моћни суѣд и притель помогао у невољи, свою вѣцу крѣпѣше у латинској вѣри и едному сину бѣше нафенуо име Соломоно, а другоме Луиѣи, из чега се види, да су били латинске вѣре; ер у Црногораца нити е игда бѣло нити има и данас име Луиѣи. Дѣни Ђуро, син гласовитог оца и юнака, шта е дочекао! Тако ће дочекаати сваки, кои у зловѣтору тражи прители. Да се Ђуро молио Богу на ономе крвавоме крѣцу, кано што су његови стари и кано што чинише сви богомольци славованини после њѣга, он би био сачувао себе и свое Црногорце. И оне закладе свете госпође, што понесе Ђуро са Петина, несѣу за њѣга добре бѣге: не треба у ничѣ дирати, а особито не у оно, бѣ сав народ прилаже и свѣтиньом почитѣе. Он, истина,

послѣ едне године наређѣе својој жени Ејени, да поврати закладе на Петинь светой госпођи; али о томе нема трага, да е што од тога повраћено. Нити свезано прительство, нити уздаченъ своје синова у латинску вѣру, нѣ Ђури ништа помогло, него напротив, спречило му е ѣд и пропадет. Латинска вѣра неподудар се са славенском наравнѣи са славенским духом, нити са својством начина његовог живота. Млечини наградише Ђуру за учинѣне јој услуге: наврнуше Турке против њѣга, а млетачки сенат одузме му свѣу његову покретност, оголи га и стави у тавницу, кано што и сам у своем завѣштаню (1499 г.) вели: „Везаше ме ни крива ни дужна и наградише ме, што би ми морали добром вратити; кад ме прогна сенат, остане ми у кашѣи новци, а оста и мой конь вранец, што овог завѣштани живѣо е скоро 16 година, али се види, да се од тад нѣ више гледао са својом породницом, ер е завѣштанъ отворено тек 1515 г. у Априлу. А зар е опет бог прошао Борбе Бранковѣи? Бесар бѣчки нечујаше моѣу свѣу Срба; а на заступанъ Петра Великота, цара руског, да се деспот ослободи тавнице. и зашто да лежи у њој и шта е згрѣшнѣо, одговори: Nihil mali fecit, sed sic ratio status exproscit. У едном и истом времену два ерѣска господара западоше живѣема робовима двѣо држава: Борбе Бранковѣи и владика Даниге. Први за учинѣне услуге бесарѣи против Турака; а други што врши христѣинску дужност архѣпастѣира. Деспоту Борбу Бранковѣиу

Бесара

вѣчна е кѹћа тавниѣа зато, што то захтѣвао државне користи бѣсаріе!!! Црногорском владичи Данилу даю Турци колац, да га носи, на да га на исти набію. Кад овако пате господари — вође народа: а шта мораше патити остага спротина наша? Али се може и Црногори и Зѣвани Христни у варварина паше, да поштеди живот првошвештенику — богомольцу — а да бѣ га они благом окупити: „ако ли, пашо, запомажу Зѣвани, набіеш владичу на козач, опоганићеш сву земљу, у којој више ниѣа ништа родити неће.“ Тако овог погонавѣт пупштинѣ Турци на одкупѣ; а оновров бѣсаровци никакo и ни за што. А и биоградски митрополит Мойсіе у томе времену нутоваше у Русію и моляше Петра Великот: Буди за нас други апоетол — провѣсти и нас, кано што си провѣстио и свой народ, да нам неговоре: бѣ е ваш Бог? Тако тад стогаше наше „кѹгавно уташено србство.“ И црногорске владике, ти дивни узори за србство, да су се обраћали Латинима за помоћ, да су им чинили све услуге, па најпослѣд, да су и въром преврнули, зар би за њих што бога било него за Бурю Црновића? Ништа — него може бити још црнѣ и горе: постави би извѣстно вѣчитѣма робовима, и не би били ни слободни ни валѣсти, ниѣи жестоки юнаци и бранители имена србскот, него би тек онда погинуло и утасило се име србско. Ова наша ваѣа, кою инуврци називаю различіема именима, погудара се најбога са славенскіем духом и ова е права благодет и спасенѣ по наш народ. Од свио Сла-

вена видимо само оне у слободи и независности државне управе, кои су источне вѣре. Само е една велика држава источне вѣре, а заѣаднѣ има их више, а мањіе тушта — на она една у новіем времену подиже три, а оне све ни едне. Види се, да е наука и начин учени источне вѣре много удесни, више християнски, него онај западни. Истотни Славени сачуваше свое обичае, свой език и писмена своје првје учители и просвѣтитѣли Кирила и Методіи. Тіем и остаіема врлинама могу се носити наши богомольци, кои се жртвовашу за вѣру и за народ свой; а чѣм ли се могу поносити латинске вѣре богомольци, провѣтничући из славенске крви? То су пак одвѣд жалостне упомене, које разгужавашу славенска срца, па е бога пріећи бугањал.

Буро Иванбегов остави Црну Гору; али смрени богомольци, држећи се свое заглѣвје и прастаріе србскіе обичаи, оставаше међу осирошѣлема горштанцима — својом браћом — и примаше у свое руке двоструко и тешко бреме управе, па чувашу и вѣру и слободу — свой народ — свое духовно стадо. — Они, кои жеге, да Славени постану робови, настојше у прве, да им се изменили са свиѣм уништи, тако рећи данашни њихова народска вѣра. Црна Гора има да благодари за њну слободу, за њну државну независност, за њн леши и юначки глас, само своіема богомольцима, кои су били и ако млађано, али снажно дрво слободе, око ког се савиљу Црногори са правом въром и чистіем поузданѣм. Они неѣадоше, да угине

име ерѣско; они сачуваше и славенска слова, којима се и данас највећа већина Славена слуша; они бяху учителѣма и нашему млађеу наръпшаю у својема пустињима учеши их да читаю и пишу ерѣски, да пое у цркви и да се може Богу на славенском езикѹ; а изван богомолѹ, покретяху они и народно чувство, даваху полета да се пои уз дивне гугле, на славеши Бога вишнѣга и ставляюши се под његово најмоћније окрѣпѣ — ори се пѣсма, а врстни Црногорци крѣпе се снагом цара русинскога и своет петиньскога крѣпѣ:

„Све у славу Бога милошного,

„А у здравѣгъ цара русинскога,

„И нашега на Петинѣ крѣпѣ —

„Амин, Боже, вѣзда те молимо!“

Таи њихов крѣпѣ съди међу својом браћом Црногорцима и слуша и ту нацѣпѣ и юначу пѣсму — а на лицу показуе се радост, душа му се уздиже и чувства се крѣћу на неку веселу позорищу; ер му стое пред очима дивна дѣла његоје юнака, а гледа на њих, како су благодарни њему и ономе цару, кои их помаже и пѣзи рано свою брѣчу. И ово доказуе да и природни Црногорци, неимало ни знани ни науке, али зна и осѣћа, да он има независна господара, па га и називѣ крѣпѣм. Тако владика слуша и радуе се, а не чини примѣтоѹ. Само имаше волю, да се пѣваю пѣсме новѣг доба — новѣг црногорског юнаштва.

Сваки владика бѣше доступан сваком Црногорцу: оне се непоносаху ни од највећег спромаха.

Њихове пустињѣ сматраху се за светинѣ, у којима се орише убожаваюћа пѣсма пустињачког живота: „Въ пустињѣ живѣгъ животѹ бѣлаженством и у својој емпирности напашо они народ свой духом побожности и врлине людеке. Ово су прави наши богомолци од чисте славенске крви, ово су истинити послѣдователи светѣ славенскѣ учителя, кои слуша Бога истиного и може му се својем истоветнѣм езиком и онѣм умилнѣм гласом, кое прати сав народ, све духовно стадо. Ови богомолци лишени свакогъ почыаног средства, а тако и сваке више науке — одѣиху својем трудом и својем усрднѣм старанѣм поглаву очитѣне латинштине, ер се са оном потоньом губи име и език. Сви наши богомолци, а међу њима и наш владика Раде, крѣпаху да „треба дрѣжати език са вѣром везан.“ А чѣм ће га везати они богомолци латинске вѣре, а славенског подрѣкѣга, кои се разговарѣо с Богом на туђем езикѹ? Наши су богомолци украс людеки врлина, вѣрни чувари најзнатнѣх усломена и задѣштина прѣје ерѣскѣ синова. И наши праѣдѣви, увѣчани најизврстнѣма людекима врлинама, и кои знадоше прославити себе и свой народ, знали су, ко ће њихове задѣшбине чувати, ко ће храниити вѣру истинитѹ и подранливати живот славе и слободе людеке. Богомолци потекоше од истоветнѣх родитѣля, од којѣх и ми сви. Само се ми старамо за наше породѣце, а они за све. Њихове пустињѣ бяху милосрдни домови за свакогъ невольника, бѣ сваки наглаше

и душевну и тьглену рану. У то пустиничко мѣсто, освѣчено нашема старіема, и поставше светиньом, догазаше и глavar и тежак, бон и здрав, пріешник и праведник, и весело и съгдан невесело — па и сами иновѣрци — она наша браћа, кои негда или силгом или за любов снїности оставише прабѣдовеку вѣру, а узеше тубу и недоликуюбу духу сребком и славенском, догазаху у те наше пустиничке богомога, к нашема сребскіема богомольцима, тражише, а траже и данас, бѣ е остала побожност, страх божїи и любов к ближнѣм му, утѣху и изпльвня душе и тѣла, — а тако и поучавани и све, што човека од невога и страдавани избавля, блажи и дае му живу надежду на больитак, людског живота. Дивно ти е погледати, кад браћа Срби сиромно угледе у те богомога, а још дивнѣ и милѣ слугшати узвишени глае пустинички, поеби небеску пѣвму, кои одводи людска чувства у райске млине, одводи у невидљиве просторіе блаженства. Ова божествена пѣсма надмашуе све друге, ер ту се пои ономе, кои управли свѣм онѣм, што видимо и невидимо — ономе, „кои ведри и облачи.“ Ту се код скромне и побожне браће непозвамоу друге мисли, већ се обрнуло и уредоточило у ту божествену молитву и на таї дивни глае слова Божїег. Ту се свѣлао та наша побожна браћа: ко сагради и украси ту богомога, ко ли се негда и у ерешнїи времена молаше у нъой Богу истиноме: Каква онда бѣше наша слава! Док бѣше те побожности, те хранительке сваке племенитіе людске вршине, бѣше и сваке благодети; ту се у те бого-

моль саобраху наши први и најшврстїи владоци — наши први юнаци — творци наше славе и нашег најдївотнїег узора. — Ту се окуцїлаху свїчестити Срби, ту примаху благосов за сваци нѣхов рад и успѣх; а таї благосов даваху им слугжители Божїи, наши смпрени богомольци. Отолен се они кребаху са тврдом вѣром и поузданѣм на юначки метдан, да бране свои огништа, свою неч и свое добро, свой образ, свою славу и слободу.

У најтежком и најжагостнїим временама по наш народ, бїху наши богомольци єдини књижевници, кои причаху своїой неписменой браћи, шта ємо били и шта се е нама догодило; причаху догаѣае старог и новог времена, и они бѣху єдини извор свега онога, чѣм се племенитїи душа и срце покреће, да се тражи оно, што ємо изгубили; да се тражи сребска слава и слобода. Они надаваху да урине сребско име ни онда кад страх и ужасе покриваше све оне землѣ и народе, бѣ блисташе негда слава великіе и побожнїе Неманића; надаваху да охитави храброст косовскїе потомака. Они попуниваху и исправагаху празнине и погріешке гуслара, да и струна вѣрнїе и достоїнїе пѣва дѣла сребскїе витезова. Овако чинїише и владика Радє, кои свѣраше на кривоме камену под Орловїем-Кршом, те и он покреће спомен старїема, а подиже новїема и млабїема юнацима. И нѣму е тешко бїго гледати мучени потомака косовскїе юнаца, кои се сабїше у пугте и каменитѣ горе — он види нѣхову люту неволю, па и тражаше свуда за нѣих помѣни; али види, да се све узржжїло против нѣга

са завршиу, а тако и против његовје Пригораца; види, да е „српак тужни без ниђе никог.“ А и кога могаше имати? Нешто пријавили Турци, а нешто Латини, а огољена јонашка оставаше само того каменъ. Наче владика Раде на крвавоме кршу; али његова „суза нема родитеља“ — цар дадего, а небо високо! а његово „племе тужниѣм сном слава.“ Све е погажено турбином, па и сама најмилија светиња, за кою люди честити живу и умру; а на србѣјема развагинама размеће се и лице наш згловор. Само под окригъм честитіе бо-гомолца још у „кршу крвавоме“ зпвнише стара слобода србѣје витезова.

Нипта зпвнел, нипта дивнел неможе бити нето племенита упомена своје старіе, којом се наци млађи нараштај дичи, а разведрава му душу, узбуђе срце на јоначку освету за изгубљено царство, па му све то утјева племенитію мисао, да не буде доши од своје старіе. Поноси се наш млађи нараштај — цвјет младости — са ставом и подвизима наше старіе, што га храбри да свјетле иде у борбу юначку за свој образ и за своју славу.

Сам владика Раде назива себе цетиньскѣм пустиниѣком. Сви су његови стари — предмѣстници били пустиниѣма и живиху понавнише на Цетинь, под „Орловѣм Кршом“. (Ожно више цетиньскѣг манастира има едан узвишени крш, кои се зове „Орлов Крш“, и на овоме Кршу саградіо е Иван-бег нечесов градѣ, коел се основ још види.) Орлов Крш остае знаменитом успоменом не само

по Пригоріе, нето и по остаге Србе. Испод овог крша свјетлиху тако рећи чудотворне зраке србскѣ суница — кое чуваху и дочувахше само смрени богомолци, добре владике, Орлов Крш имаше утјива на све Србство, кое се и осврташе на њѣга, видећи, да србско име, јонаштво и узоритост још живи и да се има уздати, да ће се повити срећнија времена, у којема ће оживити остаго србство, — угледавши се на ове голе, али слободне јонаке, па и потражити своо славу и слободу! Орлов Крш знаменит е и по томе, што е Иван-бег под њиме први савіо србско гнѣздо (1484 г.) коел на брзо разврже његов син Ђуро. А дни богомолци, ови мученици, али највѣрни синови вѣре и имена србског, помоглише се Богу, те приватнише то србско гнѣздо и чуваху га кроз све вјкове, па и дочуваше до наше времена. Они су свашта подносили, само да одрже ту србску светињу. Они су били слобови истините вѣре и запитници исте; они су били душа и живот нашему народу; од њих се изгледаше свако добро. Пригорац уважава яко пустиниѣког богомолца и док га угледа тражи од њѣга благосова каноти у правог служитеља Божіега. Њихово е уваженъ у нашему народу било тако велико, да су они својека рѣчима стипавали и најфрознија крвопротіва. Моравски архимандрит Димитрије бѣше јонак и пѣшаше често у бој, а не-бѣше чоем од науке; али од имена Божіега каноплахи богомолци одглаваше вели покорь. Кад се едном завлашше Моравани и Писери и стали били едни српак другіе да се біо из пушњака — ући

ће међу њих Димитрије и преглејваше да се прођу поколи. Неко га чуе, а неко и нечуе, на онда дохвати своју капу са главе, те е баци у вис, на начне крети: „Немоге се, браћо, квати, кумим вас Богом живим. Ко ли оће поколи, тога поразио Бог и пресега Богородица! Скаменио му Бог саме и людеко и баптињско — неостаго му од срца порога, нити рода од жита по баптинама! и т. д. Сви нити чују нити виде, што оће калдуфер, али га сви виде гогоглава, па ће рећи: „Ено! разплете калдуфер виенац — што ће бити по нас, него да се умиримо.“ Тако се они умиреше и одглони се велики покољ. Таквиема су свуда били наши богомољбди и спасавали су у свакојакиема случајема наш народ од поколи и од свакојакије несрећа.

Владика под Орловием Кршом оплације „Кукавно Србство уташено,“ ер стојише под туђом немигостивом и грозном копитом — само едан мали драги камен из велике србске круне био се утписидио под Орловием Кршом, од куд светишише кировскиема юнацима, разобљавшиема се по онема вртлетнема гралама; али све упираше очи на тај мали драги камен.

Све владике са особитом љубави спомину провог србског юнака Милоша Обилића и поинтрававо ваљистіе Црногорце, да се утледају на тог извртног юнака. Нягова се љакма пошше у свој Црној Гори, а особито их опомиња на величину и славу србску она љакма, кој казује како србски цар Лазар шалег свога зета Милош Обилића у Латине, да купи араче, па кад му показаше латинска гопода вихову „Димитрију пркву“ колпка е и каква

е — „У вас Срба такве цркве нема.“ Милош косо погледа, а оптро одговара: „Вре не дажте, латинска господо! Да видите Бурђеве Ступове, да видите Лавру Студеницу и Јичу и Високе Дечане, задупшбине слави Неманића — шта е ваша Димитрија црква!“ Срце се напуни млинама, слушавиоњи оваку љакму, кој слави достойно наше старе задупшбине, кој слави најславније србске владацие. То опчава срце людеко и покреће га да покае свое старе — тујаво Косово. У обште сви добри и чесити Срби поносе се и данас тиема стариема побожниема задупшбинама и оно јони и сад стои, што су најплеменити србски владаци саградити, а друто ништа и нема; али то свѣдожи, да су ти владаци били слни и са имантјм богати, али и духом, и да су носити у срцу страх Божји и молили се Богу, кој им и помагаше. Док се поче дадити еврам вјере, наступише свакојака зла, уће богест у душу, кою вјкови немощаху излечити.

Напуштанг државног правна, презиранг вьрозакона (што е едном утврђено и за добро нађено) жива е пропаст и по већи народ, а по мањи по готову. Неманићи саградилше побожне задупшбине и прославилше и себе и народ србски, а те задупшбине и показују, да су имали пред очима само оно, што одржава и спасава и њих и народ, па тако и бьше под њима србска држава и снажни и у свему ваљни народ србски. У њиховиема задупшбинама кагазимо доста свега онога, што нас тљици, да опет можемо бити оно, што смо негда били. Осим осталие споменика у тиема задупшбинама налазе се и умјетничке параде онога времена.

У манастиру Морачи чуваху се до најновијег времена — до владике Рада — неки знаменити рогови, са којима су пили србски краљиви и цареви (овіема роговика имаше обичај пити вино и морачки архимандрит Димитрије, али у рјетко), а владика дознавши за те старине србске, деша епомен србске владалаца, нареди, да се ти рогови донесу на Петинь. Од тіе рогова, на којима се огледа вилгачка израда старіег нашег времена, даруе владика едан србском учитељу у Тресту Владисављавићу (умро е пріе 20 година). Врједно би било погратити и наби овај рог, на та ставити у обшту хришћиницу старина, или, што е још најбољь, повратити га оној богомољи пустиничкој, из кое е узет. Владика е учиніо велику погрешку, што е кренуо те рогове из манастира, ер да су били о-стали у њему, они би и данас били у оној задуш-бини краја Стевана, сина Вуканова. Владика пак мпглеше да покаже ученоме свијету, како е било развијено умљтнпштво код Срба још у стара доба. Чудно е и непонятно, како су владичи старине биле мгле, а ніе их знао чувати, — али е он біо певник! — На тако и тај учитель на тај начин показиваше тај рог, како важну рједкост, како драгоцівну усно-мену и како доказ, да су Срби били народ, имали свое цареве, кои су имали и знаани вкуса и вилгтине. *)

Владика Раде стараше се, да разшири Црну

*) Још у почетку XV. віека видіа како наше богомољце, да су они знали и сатова правити: „Сербскій монахъ Лазаръ научилъ (т. е. Русе) дѣлать стѣнные часы.“ (Духъ русскіихъ Гооударей Георгіева дока. од пріовсеора Ікова Фролова. С. П. Вурт. 1818 год. ч. I. стр. 219.)

Гору; а раваше много и на томе, да би се Уеди-нило све сръство. Он обављиваше и потурче-није, да су и они од сръске крви и да их е одра-нило сръско млеко, па да су и они дужни радити на обшту добру за сръство. Он се трудио да заведе мир и ред у земљи, да Црногорцима створи мирніе живовань; али и подгриваше у њима старо конаштво, са којем се управо поносаше владика. Са овакіем радом направіо е владика себи ве-лики споменик. Он ніе біо само обични владика — он е біо независни господар оне врлетне землѣ, коя живіаше и онда, кад варварство најгрозніе бвѣнјаше, кад се затираше име сръско на све стране. Бвше господар оне птаге уселца, кои нежашше гинути за свой образ и за людску слободу.

У доба владани овог владике, између свио крѣніе Славена, видіамо само птага — днѣу сръску — независна господара; а Црногорце, којима он управљаше, слободне у њиховом врлетном завичаю. Бвше негда и репуѳлика Дубровачка, али се и она немогаше равнати са Црном Гором. Дубро-вачка репуѳлика удвараше се сваком, па и мпглеше елгне, да јој оставе и поштеде живот — владичи е біо мјо Дубровице, по његовом дивном по-ложаю а и по упокоени старине, те му е саставіо етих, коел често повтораваше:

„Дубровице, предіеши праге!

„Дубровице, свачи подложнице!“

Црногорци неумиху, како Дубровчани, да се ином увлаче, вѣх све на крвави нож, па како им

Бог и ерѣа даде. Приногорцима се невявше таква пьсма, а и неће док нѣх тече, неџ овако :

„Ко в' уватит' магу у облаге,
„Ко ли Гору утагожит' Црну!“

Осми свѣта и владика Раде, кано и остале владивше Црном Гором, бѣше и независни поглавар цркве у Црној Гори. И у његовој области бѣше задубина Неманића. Зетски господари наслѣдше грб Неманића, двоглавог бѣлог орда, коет хранише све владике па и владика Раде.

У дужности архіерейској заоста' е био владика Раде од своје старіе. Он е сугвише млад приміо на себе двоструко бреме управе у Црној Гори: да управља црковніема и народскіема пословима. Кроз четири и по вієка, од како богомольци управљаху Црном Гором, не би још ни једног владике, да е тако млад и неспреман приміо двіе највише и најтеже дужности у свое руке. Раде невялг и ненавикнут тѣма двострукіема пословима, он мораше слушати друге, како му кажу, па зато е и његова самозаѣстност била ограничена, те се често мораше покоравати вољи самовољніе главара, а нарочито оніе, кои су у почетку његовог владаня показали своју неустрашимост. Владика Раде ніе маріо за архіерейски чин, па зато се ниђе ніе ни подписива' до просто „Владика“, дражећи, да у томе имену има и значенъ свѣтског владцоца, кое му е мліе бילו од првога. Он признаваше да не разуміе архіерейску дужност, па му се чиніше и криво и досадно, зашто да е тај чин на њму, кад он ніе за то. Он се нигда необлачаше у црне

мантіе, вѣч носаше непрестано црногорско орѣо, само што носаше браду, а и ту подкидаше и бѣше му досадна. па би говорио: „Да' би све што имам, само да ми е обривати ову браду.“ Ніе ни чудо, што се њаму ніе ништа допадало од овога чина: у деветнаестој години он постаде богомольцем, неспреман, ненаучен, а непмаюћи ни учитеља, кои би га поучава' и привитава' слову Божіему — ономе слову, кое е спасаваго све њгове главом увѣчачне предмѣстникке, а и све Црногорце. У дошїема годинама свога живота освѣто е то владика и увѣрїо се, да ніе на доброме путу, па га то и типтіше яко, те се почне старати, да то све поправи, да иде спасаваюћом стазом своје старіе — добріе богомольца; ер се бѣше и он увѣрїо, да онај, кои нема тврде вѣре, неможе имати ни поуздани на већу и твпшту будучност и да вѣра спасава люде. Владика Раде запа' е био у велики и опасни вртол, у кои е доведен западњим мислима, читаюћи тајинске и французке пѣсникке, а имаюћи учитеља Јбома за французски език. Он се назвааше у одвѣх тенгїема околностима, па се опер мораше покорити судбини, ер се и он обзираше на свој прости, али одвѣх хитри народ, те се окрене и он придржавати се онога, што сав народ поштуе, уважав и зашто заглаже све па и сам живот свој. Црногорци од ваджа навикнутї су на молитве свѣтїе владика, за кое се плабаше по едан цени. Владика упознавши свој погожај, свою дужност и свој позив, стараше се, да одржи уваженъ и топлу вѣру народа, кою овај вѣруе, па

19. Родик
{
ома крѣпко
својом
о његовој
приміо

неодобіше те молитве, него их и он читаше. Освѣ-
щаніе и виѣше владика, да се у нѣму слегло —
уередоточило — свако узданъ нѣговіе Пригоро-
раца: ходятъ предъ Божіимъ престоломъ и бранитель
людскіе живота, людске слободѣ и славе на юнач-
комъ мѣдану. Све су скоро борбе ситне и ништаве
на спрамъ оне борбе, кои е уздѣнѣна у небеско по-
узданъ: надъ заблѣста частни крст, а сине општри
мач у рупи подобна господара, онда се удѣвав сна-
га юначка и рупи се бѣдемъ неспрѣтельски и онда
сваки Пригороцъ сматра себе за непобѣдима, а ти-
нувши у борби подъ знакомъ и воѣмъ таквѣмъ, ако
погине, сматра, да му е готово райско насель.

Владика Раде бѣше велики слободникъ, узъ то
пѣснни и у свѣму више свѣтси, него богомолицъ,
кано што е веѣ речено; али и онъ зебнше и узне-
мправаше га яко оно, што може народъ изъ корена
погрести, што га управо може затрѣсти, на би го-
ворю тай рододобиви владика: „Него е то, што
ме ожадошѣуе, да чувствую къ вѣрозакону по-
чинъ хладити.“ Ово е много речено одъ онога
владике, кои се бавнше више пѣснитвомъ, а и
другѣмъ, него ли са вѣрозаконѣмъ. Ове ріечи заіежу
дубоко у свако добро срѣско ерце, а и у свакоет
спрѣтели среѣе и наспредка людскѣ; ове ріечи изъ-
говара онай владика, кои мало познаваше вѣро-
законску науку, а прѣнше знанъ и науку одъ оне
учители, кои су противни не само нашѣму вѣро-
закону, веѣ кои у свачѣму мало вѣре имаду; али
велике неволя и страданя, кои подносаше владика
звѣдно са Пригорцима, научише га, чѣмъ се на-

родъ изводи и изводити може на добри и среѣни
путь и чѣмъ се спасава одъ свакоетъ зла, а чѣмъ ли
се затире и нестѣе га са лица земль. Владика Ра-
де бѣше убѣѣн, да ако се почне хладити спрамъ
вѣрозакона, да ће онда наступити кодъ нѣговіе При-
горораца кварекъ, кои би ихъ са свѣсмъ задавио, а
тѣмъ изгубивши вѣру истину и све оно, што ихъ е
држаго крозъ толике вѣкове, постаги би мѣсто сло-
бодніе юнака, нечии робови. Овай владика бѣше у
свѣму Пригороцѣ, па му е и била та желя и ра-
достъ, да су му нѣгови Пригорци у свѣму прѣви,
па се и труднше душомъ и ерѣмъ, да сачува у
нѣлима све оне врлинне, кое ихъ одржаше толико вѣ-
кова и са којѣма стеконше найлѣпшѣ гласа не са-
мо кодъ свяю Сръба, него и кодъ свяю Славена — и
добнше име изврѣтніе юнака. Богомолицъ учяху
Пригорци просто Богу се молити и почитувати
сваку еветнню достойно и са чистѣмъ ерѣмъ; али
нѣихова молитва бѣше и чиста и урѣдна, па су
само са таквомъ вѣромъ и са тврдіемъ поуздавѣмъ у
исту сузбѣили необуздану варварску, кано ти и
дукъаву силу, долазебу прѣву одъ истока, а другу одъ
запада, а сачували залогъ найлѣпшѣ врлинне
людске. Сваки, кои напача на ону вѣру, кою вѣ-
рѣе и у којой се подига, тай се презрѣливо и тогда
нестѣе са лица земль. Чисто и правѣдно ерце под-
помаже и Богъ и люди и добія веѣу снагу и веѣе
юнаштво, а такъавъ слѣчай бѣше кодъ Пригороца.

Катки су Пригорци по нѣиховой кичель-
вости и чудной вѣди, да нѣ живила у нѣлима ис-
тинита вѣра, пнѣлима небіи мога, нико управагити, а

чинили би сваконка зла на све стране и све би опустошили и потаманили. Док би пак они поддигли каквој сполној сили, много би се морало крви пролити и то много више, но што се мисли, Вилмо и владика (1848 г.) кад позва Босезъ и Дубровчане, да се окупу Мгечина, ер ће иначе он сѣћи у Приморъ са својема Црногорцима, па ће све под меч и огань окренути. Владика е чинио ову прѣтню и зато, што су Срби латинске вѣре прѣишли Србима ерѣске вѣре у Дубровнику, да ће их све спасти у цркви, како што су то учили и њи њош едном у старје вѣреме на дан „васкресенја.“ Само та една рѣч владике црногорскот, „да съде е миром,“ укроти помагљенике и у удаљеном од Црне Горе Дубровнику и оума посташе и мирни и кротки христани. У рѣтко се явльше владика, али кад се яви, на далеко се чуе и слуша се његова крупна рѣч и ово е њош мирозвобив владика, а особито еiram западнѣт съудѣа — а друге су биваге жешће, кое имаху и њош више гласа. Црногорци су најжешћи биѣ за онога, кои им дѣра у њихову вѣру и њихове едновѣрне. У доба владике Рада, а то ће бити било г. 1845, доша' бѣше едан Србин из Србје у Црну Гору, па пуштаоци се у разговор са едним Црногорцем, заше овај брат путник у дубоке разговоре и описоваше ономе Црногорцу по несрбскоме обичаю „ерет“; а Црногорац кад то чу, доби ће чисто изван себе, па изгелне малу пушкѣ иза паса рекавши: „А да чѣм се ти крстни?“ онаги и убије га на мѣсту. Све оно, што Црногорац почитуе светиньом, он то све

уѣне и да брани, па макар га то и главе стаго. У обште код чисте и непоказане Срба било е вагда то, да су се заузимали за свою вѣру — њо бранили и за њо свое животе залагали. Такви су люди бѣли и умѣли чувати све оно, чѣм се најчестити люди дѣче. Ђе е више вѣра у уваженю, тамо су яче и врлине людске — ће ли е манъ вѣра уважена, тамо нема никакве чврстоће ни у слова за ерѣху и благоданъ людскот, веъ све оно што спрема кварек и пропаст. Неманићи, славећи Бога и вѣрјући истиниту вѣру, кою они приутврдише и широме подигоше и дух и храброст и етекоше небески благослов, разширише државу свою — основаше и кралѣство и царство и посташе међу приѣма владкоцима, подигоше народ на етепент правот и природног умног развитка и постаде ерѣство гласовито и уважено. Из благодарности великому томе Божіему благослову подизали су они велике и дивне богомогъ, у којема се молише Богу они и сви њихови постводователѣ, па и све ерѣство, и у својема најпошѣма невољма, изгледаху из њих свое спасенъ — могеи се у њима, да им Бог опрости грѣхове и да духови најпошѣне синова — ерѣскіе светители — бѣду ходятви у све-могѣста, да заштити и спасе естрадалике.

Уз подигнуге величествене задушбине, сахрањивне у пустинама — уз ове дивне богомогъ што имало — прилагаше пошѣкни и великодушни владкоци ерѣски многе землѣ, којема да само пусти-ници ружку; а прокланю сваког друтол, кои би у те прилоге така? Тако говори и кралѣлица Елена,

кой е у доцнѣма годинама нѣна живота живила у Добродољској пѣнини у Црпници, коя приложи сего Кръшине манастиру светога Николѣ на острову Вранини: „Кто что потвори еже суть светаго спода утврдила и записала и азъ грѣшна, да му е супарникъ Божь и прещенста Богомати и да та поразн сила честнато и животворенцата крста.... и въ семь вѣсе и въ будущемъ.“

А краљ Стефан прилажући сего Орахово велн: „Азъ грѣшни Стефанъ Уропъ по милости Божией краљ всехъ ербекихъ земля и поморскихъ — дахъ сего у Црпници именель Орахово и яко сему бити тврду и непоколебиму: Кто ли се обрете снѣ потворивъ кралеветвами, или кога изволи Божь по мене — бити кралеветвующа, да му е супарникъ Божь и презвета Богородица и честнн крестъ Христова да му не будѣ помощникъ въ си вѣсь и въ будущици и свети Никола да му је супарникъ на второму пришествию.“ И ко би гоѣ хтѣво што изначити ма у чему, на то бою или Србш или Латини или Арбанас или Влах, да прими „гнѣвъ и наказанне.“

Иван-бег Црпиевић приложи сего Забес црквы св. Николѣ на острову Вранини; а нѣгов сини Скендербег, потурченинъ, након 58 година потврѣуе сего, што е нѣгов отан приложио.

Па и турски цар Амир Султан Мухамед, каже да се у манастирско и калгѣферско недра: „Никто да нне волян кол работомъ тому манастиру досадити или що узети тнзма калгѣферима — и кудѣ хоће ходити по земли царствыми да никто

волян да их смѣте или що учини него свѣрѣ сло-бодно да идѣ.“

Види се, како су побожни ербеки владаючи не само литигили свете богомолѣ, вѣр их они сами подизаху, украшаху и даваху велике прилоге, препоручуюћи и своѣма нагѣдницима и средницима и свакомъ ономъ, комъ би Богъ дао, ма кадъ владати ономъ земљомъ, да се оваи нѣховъ завѣтъ чува; да се нѣ усудю нико на нѣга посетити; ако ли би ко то учинио, то се такавъ предае проклетству. Знамо да су потурчениши свудѣ били гори по Турци по нашъ народъ, па видимо и потурченика онѣ, же се тиче светинѣ и задгѣшбине, да назе и почигую — па и таи потурченикъ потврѣуе оно, што е приложено богомолама, и ту нѣгдеда кано истинити сини свогъ славногъ оца. И самъ судтанъ каже, да се у оно што е манастирско недра и да е богомолцима слободно ходити свудѣ крозъ нѣгово царство.

ПЕТАР П. П. НЬГОШ*)

ВЛАДИКА ПРИГОРСКИ.

Петар П. родио се 1. Нов. 1811 г. у мjestу Нjлгушима. Отац му е Тошо Марков, а мати Ивана и при крштеноу даду му име Раде. Нjгов стриц митрополит Петар I. пошлѣ га у манастир на Савину у Боги Которској, ђе се Раде братко вриеме бавио и учио се читати и писати. Кад се поврати на Цетинѣ код своет стрица, настави онет свое ученѣ, кое нѣ бито основно, а бѣше му учитетѣм знаменити срѣски пѣвник Симо Мjлгушиновић, кои учаше младага Рада да и он саставля пѣске, што овоме то и омили, а осим тога пмаше и природну наклоност па и способност за саставлянѣ пѣсма, кано што су уобште сви они горштаци тѣм подарени, и велина од нѣих знаду да пое уз гусле.

*) Скоро сви писци нашега времена уобичаили су писати Н ъ г у ш мѣсто Н ъ г о ш, држећи да се Нjгоши тако зову по мѣсту рѣчени „Нjлгуши.“ Истина, да се они раѣаю на Нjлгушима; али се они не називаю по томе селу, него по оној планини „Нjгош“ у Брѣдѣ. Исход оцога Нjгоша доселили су се у Црну Гору на Нjлгушима, а не Нjлгушима, у другој половини XV. вjка доселили се два брата Брак и Рачу у Црну Гору, па још оца они су били главари и остаде сардарство у кѣли Браконића; а 1636 г. би изабран народом Даниге Петровић Нjгош за владарѣт владикѣ, па тако су они сви називали себе „Нjгош“ а не Нjлгуш. Они знаду свое радостиво још од Брка и Рача и брое рѣком и данас, ко е од кога. Оно се назив само у ошѣма крајевима на југу и код знатни и многобројни породица.

У то вриеме (1829 г.) био е наследником владарѣт владике пригорског Ђорђе, син Сава Маркова, кои е још 1823 г. на обнѣму збору свио пригорске главара био изабран за наследника и послат у Русию да се учи. Владика Петар I. узме Ђорђи своет синовца још у млађема годинама и себи у намери, да га спреми за своет наследника; али Ђорђе мгад, цун вагре чинаше много што штга, те га најпослѣ нjгов стриц владика од себе одлушти. Сви су главари жалгли Ђорђиу поради нjговог оца Сава Маркова, кои бѣше најзвртнији Пригорци, те се договоре да се огупе у До бливу петиньског манастира, те пошлю двоциу главара, да моге владикѣ, да дође међу нѣих. Владика дође и стане на едан крш (узвишеног мѣста), па бѣ рећи: „А што сте ме звали?“ Сви муче, ер се сваки бои, да спомене оно, зашто су дошли и зашто су, га звали, да међу нѣих дође; а кад владика и по други пут запита, оца бѣ рећи кнез Грушица: „Ваштину, свети владико! дошли смо да те вjшто молимо: да примени оног ђетића Сава Маркова и да га пошлѣш у Русию да се учи и да ни буде након тебе господар — па ако нећеш то учинити од добре вољѣ, а оно да те сигом наѣрамо.“ Владика се зацрвени, а затресе му се брада, па бѣ рећи: „Ви да ме наѣрате? А уздам се у презвету Богородицу, да ме неможе ницесова сила нагнат на оно, што видим, да нѣ добро, а немогли да ви то учините.“ Одиста оног времена били су главари такви и они би остали при својме, да несу почитовали владикѣ кано светог а,

Момчић
у Руској Сави

те се покаяо и опет почну на дене молити владичу, кои се склони на njihову могоу и приими Борбию, заѣакони га и пошти у Русенју. Борбије на брзо остави духовну школу и приђе у воєну. Владика пак негубише надежду да ће Борбије бити његовѣм насгядником, на му и писаше кнѣшту, у којој га савѣтуе да иже добриѣм путем: „ти си мое узданъ, да ми будеш помощник у мојој старости и да ми олакшаш ово тешко бремѣ.“ Али владика помилѣше и на то, да Борбије може и одрѣти се бити владиком, на почне помилѣти на мафет синовца од другог брата Гома; али га помисао појавила се доцѣпан, и не се могло отвариѣти зато, што владика надахше се у Борбию, коел жегаше имати своѣм насгядником и он и сви главари пригорски.

1829 г. долазаше на Петинъ едан инглешки дорд и гледаюћи на младог Рада, кои беше блале нарави, скроман, лепог лица и узроста, уз то бистар и склон к науци — допане му се и зашпиге га у његовог стрица, да га поведе са собом у Лондон и да га ту воспитава. За младог Рада била є ово највѣћа радост. Али његов стрип владика, кои знаваше што є туђи свѣт, туђи обичаи и шта є младост. не се могао склонити дати своел синовца онамо, ће родителског надзора нема, ће свое вѣре нема, и да он по повратку у свој врлетни завѣтай не би био за Црну Гору, нити Црногорици за њѣга. Тако милѣше добри и разумни владика. И зашпа, вѣзда є болъ, да се младеж подиже и разви у науци и у свему у оной земљи

и међу онем народом ће се родіо и ће оне да проведе свој век, а особито онай, кои мисли бити господаром народа.

Црногорици су били вѣзда самовѣлни и управо шесу хели признавати никакву власт под собом. Само слушаху свое владике, али и оне тек онда, кад их убѣде евангелском истином. Владике, ови емиреши богомолци, уливаху Црногорцима страх Божји и тѣм єдинѣм средством побожности, одвраћаху их од свакіе вѣда, наваћаху их на добри пут, на пут истине. Овай владика Петар I, коел за живота његова називаху Црногорици „свети“, нити имаше новца, нити војске, нити никаква насилна ередства, да би их могао казвом елом наћерати на мир, ред и послушност и на братску любов и слогу, него их одвраћаше од свакоег противзаконства, а навоћаше на добри пут, на послушност и узаймност братску єдинѣм страхом Божиим. И зашпа, кад би прости свѣт изгубіо вѣру у Бога, тай би се свѣт морао загрѣити. И ови црногорски богомолци имаду превелике заслуге, ер они су били камен вѣре, учительи добра, утѣха страдаюћима и невольницима, обрана против варварства и против свакоекіе злѣ духова, — вѣрни учительи и врлительи слова и вољѣ Божіе. У њима живише нада и слобода людета — слобода правстиѣ горштѣака. Србско є царство било пропало, србски народ допао робства, а србска земља напанапане се често невином србском крви — варварски мац са бѣснѣлом рубише главе дивше и племенитѣ србскіе юнака. И послѣдњи свѣтски господар

Зете и Црне Горе Ђуро Иван-бегов Црновић — остави Црну Гору и оде у Италију, а емиреши богомољци, немаюћи другог порога, до своје пастве, сираци без нитђе и никога оставше у својема пустинјама, у кое још допираше небеско свјетло — да сносе заједно и зло и добро. То су добри пастури стада Христова, то су огњени вретине и ако отогдје јонака. И градови и тврђаве и домови и по њима дивне богомољт посташе страшном жртвом необузданог варварина — само пустиници, приносѣћи истините молитве Богу свемогућему, оставше поштевени, од конх и сам необуздани варвар често зазираше, да их њихова клетва неопетине. Дни гориташи, — племићи србски — еглонеше се у врлетне горе, трпине сваку нужду, а највише јоначку. Они и голи и боси, и гладни и жедни, савяху се око своје богомољца и сачуху њихове христанске савјате и под усликом: „За крст частни и вјеру ришћанску!“ — одбјали су превелику варварску силу од своел сиромашног огњишта. Богомољци сачуваше у својема пустинјама све оне најстарије србске обичае и све оно, што им се на аманет предадо да чувао: србска слова. Богомољци су били и вођама на јоначком мекдану; богомољци су били у нашему народу, што и добри родитељ за свою ђеду, за свој пород, и штебаху свою сиромаштину, од чега у нужди даваху на обште народске потребе.

Кроз 359 г. у Црној Гори биле су владице највином влашћу и у цркви и у држави. Ови богомољци, усамљени у врлетнема горама, окружени

непријатељима вјере и имена србског, некадоше се завести, да они што учине на штегу свога народа или вјере србске.

Сви су богомољци били добри и честливи; али су били најбољи они, кон су били од куће Петровића Негош. Ови су носили наслов: „Смирени Митрополит Черно Гори, Скендерџи и Приморја;“ а митрополит Василије; и егзархъ трона србског; Иван-бег Црновић премјестивши свою столицу из Жабљака на Петине, премјести тамо и митрополију из Вранине. Сва Зета и Сватар подпадаху под духовну власт ове митрополишта, па зато и носине наслов Скендерје. Владике црногорске, не само што су носиле тај наслов, него су оне биле у истину „Митрополити“ реченије кривина и вршине и тамо свое архиепископске дужности. Владика Даниле и Василије како почетници бяху у свему најзнатнији. Првог уватише Турци у Зети, кад е овештавао цркву своје пастве и обаху да га жртво најбо на колац, те га дани Црногорци и Зетани, како добри христини, одкупише. Они су сви любили своел првосвештеника тако, да су готови били све за њга заложити. Даниле е истинито и последњег потурченика из Црне Горе. Њему Мгечићи заборане вршити архиепископску дужност у Приморју.

Хѳесариј заузевши Боку, одма се старала, да изписне власт и уплив црногорске владе из Боке Которске. Владика Раде (Петар II.) узевши власт у свое руке у младјема годинама, а и у тешикема околностима, узме наслов: „Црногорски и брдски;“

а нигђе и ни у еднѡй прилици неназиваше се митрополит, и ако е наименованъ св. Рускимъ синодомъ (1845.) митрополитомъ. Владика Раде не ни марио за тај чин, што е имаго и негодније послѣднца. У свіема пак приговорѣма богомољцама споминаше га како бѣго, тако и црно духовенство*) митрополитомъ.

Мучно е и претешко управљати са онаквѣма людама како што су Црногорци. Овета е била хватила дубоки корѣн, кој е управо у крви Црногораца, што е задиавго доста мукѣ и бриге скоро свакоем владаоѣемъ владци. Племена су била између себе яко закрвљена. Ово су пак биле послѣднѣ велике унутрашнѣ слободе, кој се најпослѣ показала у правомъ обилу безвѣстности: яко е пригито силни нечегѣ. Ова и овака неволи тиштина е яко смиренѡгъ богомољца Петра I, пак жегели да се прекратѣ међусобна крвопролића, да измири браћу Црногорце — позовѣ закрвљенице да дођу на обшти збор на Цетинѣ на Јучин дан 1830 г. Владика бѣше слаб, па и измеоговао од превеликиѣ трудова, поднесѣи свалѡтке мукѣ, те ње рећи съдѣшимъ покрај огни гаварима: „Ј сам слаб и нећу моћи изнѣт' сютра међу народ, но негъ Симо напише кнѣжлугу у име мое, у којој да их свѣтуѣ, да послушаю гаваре, што имъ овизи реку; а знам, да ми ти самовольни люди неће вѣровати е немогу, но ње рѣћ', е нећу од хигѣ и дукавства — а Богъ ми е съдокъ како немогу.“ Тота истога вечера у 7 сати прѣстави се владика, у коѣмъ из-

*) Тако се назива и дѣли свѣштенство у Црној Гори.

губише много Црногорци, а станъ се покаже од-
вѣхъ опасно. Самовольни крвници и осветници ста-
яху са криваѣмъ оружјемъ едни спрямъ другіе. Кадъ
сютра даи оваки ехути людихъ чухе, да се владика
пресејо у вѣчностъ. У нѣма још жешће узгинути
страшна овета и почну промотгласно подвизивати:
„Ностаго е оногъ, кои намъ сметаше, да се покољемо
— садъ га нема — садъ можемо да се светимо!“
Ово е бѣо страханъ и грозанъ повѣ, ер ко познае
Црногорце и нѣихову кичелъливу наравъ, тай вѣ
знаги, да су ту могли изгинути сви до едногъ, а
зато е доста бито, само да се избацила една пушка.
Видѣши главари зго, одма екоче међу нѣмъ, съту-
роби ихъ, да се пробу погоди — „ер иначе рећи
вѣ ни свѣтъ, да смо маните бестіе.“ Посіе дугот
обавъштваня и преклинаня именомъ Божимъ, едва
се стпнаво и еклоне се да увате вѣру до Бурѣва
дне (1831 г.) па занесу смртне осгатге свога доб-
рогъ и светогъ владике па вѣ рећи главари: „Айтѣ,
брабо! да се на нашему светоме владичи закунемо,
да ћемо држати вѣру до Бурѣва дне.“ А и ду-
ховенство у име Христово прекливаше ове люде,
којема бѣше насыла крв на очи, да се нечини кр-
вопролибѣ. Сви положе оружъ на ковачегъ упокоеногъ
владике — скипу капице, кое су преврнугли (одъ
жалости за својемъ владикомъ) и ту се закуну да вѣ
држати вѣру мира до Бурѣва дне.

На гласъ, да се преставіо владика, поврве Цр-
ногорци са својо краева на Петинъ, а особито по-
пови, коихъ онда бѣше много у Црној Гори. Станко
Степовъ, робени синовацъ владичинъ, на овај тузани

глав, дотрчи на Петинъ с Нелгуша, па ће рећи одма с врата: „Добро ютро, ерпико! а што су ти се осветили Црногорици?“ Пристуши и са сузама изљива свога стрица у руку. Станко е био валест, пулн ватре и нишмен, па га добро познаше владиќа и слаше га свуда по важнимъ пословима. Био е више пута у Русији, а тако и 1817 г. кад оно пресели Умце у Русију и изрази, те су сви били примљени дворянима — племћима. — Владика е шилго Станка (1809 г.) у Србију, да се договара са Карађорђеџем о заедничкомъ ратовашју против Турака; али Станко не задовољан са овјемъ нуговањем, па међу осталема причаше и то, како е Карађорђе одвеч прост и како добивени оруђен булагаше са претом по когању, те ће мурели Станко: „То е царски знак, па га нећугај, већ изљивај и стави на прси.“

Владајоћа породица Петровић Негош владала е у Црној Гори 115 година све у наследству синоваца, ер кано што се зна, владиќе се несеу могле женити, па тако едан члан мушки у породици не могао имати порода, али им то нагнабиваше Бог у осталој породици. У кући Радоњића беше у то време глава или старшина гувернадура*) Вуко, кои примаше тајну новчану

*) Гувернадур долази од талијанске речи *Governatore*, а тај су чин дали млетички Вукотиниќа у старје време, кад су Црногорице воевали у корист Млетича против Турака; а Вукотиниќа су то гувернадуство продали Радоњићима у другој половини XVIII. века, а то е било у доба владице Саве и о том њи и писмо на Петинъ. Вукотиниќа задрже селарство, а Радоњићи гувернадуство, а сва та продај била е ништава, промијенили

попору од сусједне државе везаре, кои га помагаше у свему, само да помуги јдане Црногорице и то управо у ономе часу, кад е Црна Гора остага без своел врелог и некуселог господара. Вуко беше прво лице до владице — а у овом часу беше најцрви, па настојаше да гавјем и остане, а држаше, да за њага нида бољ прилике не било нити ће нида бити. Сусједна држава погледаше са великиема очима на Црну Гору и ставаше се да унесе њи углив па и вјазет у негу. Она е наша, да су Радоњићи зато били најбудесни. Од овје Радоњића преселили су се неки под Млетичима у Доброту близу Котора, примили латинску вјеру и постали најкешњи непријатељи Црногорица. — Породица пак Петровића „Негош“ ставаше вазда уз Русију. У колико се ови несеу одвајали од Русије, у толико су се Радоњићи дјелити уз западњџе сусједџе, кои су бивали на измънше.

Ови западњџи сусједи имали су сва средства у руци за извршаванъ своје нагъра и стоиху вазда са едном ногом на крвавом црногорскомъ камену, па е онет немогаше причепити кроз све протеклише вјковџе и проспанџемъ блага — а још манъ да придобје Црногорице за се. Русија е пак тако удаљена од Црне Горе, да би се могла употребити црно-

се са пожељна, а Радоњића неж имаше сребрене коре. Овај гувернадур Радоњић тражио е, да е прво лице до владице, па е добио и то право, да се земалџеки печат прилаже само оне, ре су владица и гувернадур еложни. Тако се састовише вељакџи печат из дџиџе ноге, од које држаше ешту при себи владица, а другу носаше гувернадур привезану о вјерити на корвака ножа, па кад оне да ставе печат на чешову еарту, онда саставе обе те ноге, те се приложџи печат.

горска рјеч: „преко бјегога свијета.“ на омет Петровићи насланили се на њо — непронајомне! него одржавше себе, свој народ и слободу людску. Али ону помоћ, коју даваше Русији — даваше е са благословом; а ови, кои примаху ту помоћ, биваху благодарниема својоме добротвору; оне друге државе, које даваху Радошћима, даваху са злом намъром и са проглетством, које се и елонило на несрећу и пропаст оне горштака. Црногорци су највише прогнли своје крви у корист Млечкиа, имајући од овије обѣтанъ, да ће им се давати не само помоћ у рани, новцу и пребани, него да ће им се и разширити њихов вјетни завичај. Све су то била пражна обѣтавања, а у ствари извојдиге су се двојструке користи по Млечке: да се користе њиховом крви и да се умалјава онај юначки сој людих.

Владика Висарион (Ванца, 1687 г.) борећи се заједно са Млечкима против Турака код Новора и одржавши управу он ту побједу са својема Црногорцима, на послје побједу доцратише га млетачка господа на Петинъ и ту га отрваше. Црногорци осташе без главе, без вође и без очинске утѣхе. Млечкини су мислили, кад нестане богомољца и вође, да ће се Црна Гора сама к њима обратити и предати им се на милост и немилост. Оваквије жалостне појаву биваго е често у Црној Гори. Тек што мало сине сунше слободе јднје горштака — одма се подижу густе облаци са промовијема стругама, које су највише управљане биге на Ордов Ђурц, под којем свђаше дивни ора и шћиваше

гнјездо есокова — све Црногорце и њихову вѣру и слободу; — али томе дивноме орду доминше крива и запад и исток до поља Руса. Руси привагитше и исправише Црногорце и ови стадоше на своје ноге. Али да би се ове ноге подвѣгле, поивљивали су се по каждак криви апостоли и у Црној Гори са лажном науком, коју се и са плаванѣм наметаше, учећи и уѣвђавалоћи, да су Руси опасни и непријетљи свачији на и црногорски; али код здравог народа остала е и здрава свијест — а то и тако било е код Црногораца: они су били уѣвђанци, да нема ни државе, ни народа на земљи, кои може више добра желити Црногорцима, до еднице Руса. Ова вѣра и ово поуздање у Русији оправдало се јасно код Црногораца, те од времена руске заплтите поста и оста Црна Гора независна.

Нема примѣра, да су се Петровићи Њвгоши дали поднати, или да су трговали са својом браћом Црногорцима; али Радошћима, кои се вазда нагиваху латинштину, радише против користи своје браће Црногораца; а ко се гођ од наше нагиваше загладу, тај сваки пропадаше. Нагини се и Иван-бегов син Бууро, на е пропао и заклопао Црну Гору у гроб за њакје дѣвети година. Гуввернадур Вуко несуетежухи се говорио е јавно против куће Петровића: „Дошта е та кућа господарица, сад е ред да дође друга.“ Ово е слазго речено, али обаше пошто било, да он заузме господарску стогошцу.

Оназивши Петровићи, да се њака века не-срећа по Црну Гору спрема, почну се договарати,

како да се томе одупру, па се рѣше да зго сло-
ме, макар их главе етаго. Они почну уносити
прах и олово у магу цркву и камикуду. И Црно-
горци су знали, да су их Петровићи упућивали
на добро, па капо вазда, тако и овог пута стожу
уза кућу Петровића. Договоре се Петровићи са
главарима, да прогласе Рада за господара Црне
Горе. Говорито се, да е Симо Милутиновић на-
писао лажно завѣштанъ у корист младога Раде, па
да е Симо поради овог и оваквог тестамента морао
бѣжати и да га е дуљъ времена крио у својој
кући брат гувернадуров, Буза, док е први уватио
згоду да утече. Могуће е, да су и та предпостав-
љени и истинита, па и да се у часу онакности
употриѣбито свако средство, само да се одклони
веће зго. Да е пак Ђорђе био прави и законни на-
следник господара Црне Горе, о томе неможе бити
никакве сумњъ, како ти ни о томе да се он тога
права насљѣдства одрекао.*)

Кад дође Ђорђе из Русије (1835 г.) у Црну
Гору, да се види са своим родителјима и са бра-
ћом, кад он, Ђорђе, стигне у Њотор, а чујош
неки главари црногорски за његов долазак, потрче
њему на сусрет и дошавши пред њага пану на
кољена и начну му говорити: „Благо нама, наше
огрѣно сунце, кад ни те Бог доніо, да ни ти бу-
деш господар, а да збацимо оно багавче Проро-

*) 1829 г. Ђорђе е ступио у воєну руску службу најпріе у мос-
ковски драгуњски полк, а доцнѣ био е преведен у поворовај-
ски драгуњски полк. Био е у бою против Нагата код Искри-
цака и Ливабовака — одакле се опет поврати са војском
у Русију.

ковића.“ (Радова мајка била е од Пророковића.)
На то ће им рећи Ђорђе: „Немоте тако, браћо!
Ј сам се едном од тог господства одрека’ и нек
е од мое банде владици срећно и благословено и
ко иде супрот владике, тај иде и супрот мене—
па ми о томе немоте ништа зборити.“ Све е ово
истинито, ер то причаше очевидан — главар, кои
е био на томе срећано у Њотору. Наведено при-
чанъ потврди и сам Ђорђе, да е од иста све тако
било. Ово најбоље разсвѣтљива сву мрачност раз-
ше причани и доказуе се ясно, да се Ђорђе одиста
одрека’ од свога првага владалачког у Црној Гори.
Осим свега тога причаше сам Ђорђе, како му е
испага била врло добра прилика, да се ожени са
едном руском кнѣзичицом, те е молио св. синод, да
скине њиња законски чин; али га овај одбио, на-
водећи, да то може само онај учинити, кои му и
даде тај чин. Он се обрађаше и својему стрицу
владци са молбом, да скине њиња тај чин; али
овај нећаше то учинити, највише зато, што у
Ђорђио очекиваше своју замјану и помоћ у ста-
рости, знајући да ако се ожени, да се више неће
бети ни повратити у Црну Гору; те е Ђорђе про-
вео сав свој виѣк, имајући на себи чин законски,
са којем е и умро; а то му е и сметало, те се
никако не оженио. Дакле Рада се не намета’ за
господара, нити га отима’ у кога, него е то била
воја и жели онда сложнѣ своју Петровића, а и
самог роѣног оца Ђорђина Савѣ Маркѣва и своју
црногорскѣ главарѣ, осим едном западнѣм потрѣз-
ника, и то све зато и на томе основу, што се

Ђорђе био одрека¹ господарства над Црном Гором;
а овај потонџи да учини нестогу међу Петровићима.

Кад главари угледе, да обе Рада за господара — онда се почне годе ако одуширати гуввернаџур Вучко, наводећи, како су главари од све Црне Горе и у договору са владиком на обштему збору изабрали Ђорђио Савова за настџдника и да е он едни закони настџдник — а кад му на то примьте, да се Ђорђе тога одрека¹ — рећи ће гуввернаџур Вучко: „А оно нека Ђорђе дође ако и нека се на окупу свио главара одрече да неће, на हेмо онда бирати другога.“ Затем ће угетати и рећи Саво Марков, отац Ђорђин: „Ј знам, да се Ђорђе одрека¹, на зато и я кано његов отац, призваем Рада за господара.“^{*)}

Рада повеџу у благовьштенеку цркву, обуџу га у црне мантије, закаџурере, на шестдесет попова повеџу Рада из цркве (сви под оруџьм и у црногорском обегу) и допрате га на мало гувно меџу окупљане Црногорце, на ће од њих едан рећи: „Нае шестдесет попова, представљамо да нас духовну власт у Црной Гори и ми ка таковизи приџнаемо Рада за господара.“ За-

^{*)} Нестџикито наводе неки наши писци о владци Петру П. а особито онак, кои вели: „Не би право ни драго Саву, ворову ону.“ А и оно е нестџикито, да владика Петар I. „даде Раџу име Петра.“ Име се мени при каџурешане, кое бира онак, кои се каџурери; а Раде се закаџурерио теке друџи дан после смрти владичине. Раде е сам изабрал име Петар, тако казнанше сам владика Раде; а закаџурерио га е отрошкы архимандрит Јосиф у присуству шестдесет приџорекіе попова, обуџавши га у црне мантије његовог прекиџушпет ерцица владике Петра I.

тѣмъ изскочи сердаръ Филии Николши Бурашковѣ, држеши високо магу пушку у руки, на ѣе речи: „Има ли коръ мебу вами, Черногорци! кои непристае на ово, што смо ми данас углавилн? ако има, нека изиде, да се са ном обиде!“ Филии се покша из- ванреднимъ конакомъ, позиваюћи свакогъ коме не право да се шнъиме огледа. На нъгове рѣчи нико ништа неогворн, а сердаръ подвнкте: „А оно, огань!“ Сви огладе из пушкаа кнгући: „Са сре- бомъ и у добри час!“ Онда ѣе сердаръ подвнгнути и другомъ и трехомъ: „огань!“ и тако сви паде — само не притеглъ бесарекн. Нашше се кнбига, ко- юмъ се признае Раде за господара и ту кнбигу подншту сви главари од све Црне Горе — а они, кои незнаваху писати, ставнху свое крете. Први приступи и целива у руку Рада, острошкн архи- мандритъ Иосифъ, а за нъимъ сви остали главари и остали ту деснвшн се Черногорци. Кадъ виђе гуввер- надуръ Вуко да сви присташе и поднсаше — онда и он пристае и поднше, али послъднбн, мвсто, што е требаго, да е први. *)

*) Гуввернадуръ Вуко имаше обичай оннати се и казашн се у таккомъ стано, радо би настръ на владнку Петра I. тражнши рто: „Какве паре тражнш из Русце, а владика би му одгово- рн: „Котору фрѣ беш и твое кости оставнлн.“ Тако се и ннсу бнше велнке: Царъ рускн Павле одрече Црнкой Торн кѣ-лн, али ту поможъ не дуго ужнва' владика Петар I. — (1799 г.) тодншнъ покомбн хнладу декна на обштеполезне ер архмандрнтъ Вучетнъ из Грбля (сакозани Вукотнн) опаше владнку код двора рускогъ, а и код спнода, те се она поможъ прекнше слава за 17 годнна. Доднше се нза сва га свога од 17 хнлада цекша, али то не дожнво Петар I. већ владика

Гувернаџур Вуко непресташе чинити смѣтнь у народу и подконавати у свему неутврѣени по-дожай младоме господару. Суѣдѣна држава подпомагаше те његове намѣре и заузимаше се вко за гувернаџура. Суѣдѣна држава презираше у неку руку господара Рада, па и не баше пшльме имати никаквѣ одношад, већ за све пограничне одношае обраћаше се на гувернаџура Вука. Ово не биго право главарима црногорскѣма, па и обљаве пограничној бесарскеј власти, да они имаду господара, кои управља земальскѣма пословима, па да се све на њага уплѣче, а не на гувернаџура Вука. Бесарске власти необзираху се на те изјаве, те главари црногорски најпослѣје представе бѣнокоторском старѣшнини, да ако пограничне бесарске власти бѣду и у наприѣд обраћале се поради пограничне земальскѣе послова на гувернаџура Вука, то да се њихова захтѣвања извршавати неће. Послѣје овакве изјаве почну се обраћати на право господара земль Рада.

Како е била уваћена вѣра 19. Окт. 1830 г. на до Бурѣвна дне 1831 г. она се и одржи до тога рока, а тога дана на сѣмѣнѣи Бурѣв дан погнѣе Буза, брат гувернаџура Вука. Поеваћали су се били Негуши између себе, а Буза прикочи, да их развади, те га погоди зрно из пушке и он остане мртав. Буза е био одважан и оптроуман и

Раде. Вучетих њраше на то, да он бѣде владѣлка у Црној Гори. Не само он, него и многи други люто су се дрѣшнѣи о свѣтот владѣтку, а и сви су зато прошли: Вучетих се огрѣвао сам у Руси; а гувернаџур Вуко прогнао из Црне Горе умрѣе у Котору; а и Банѣака се изврну и све им поће наопако.

много оптроумни од Вука. Буза е провео више година у Црѣкој, прошао и видѣо доста свѣста и извѣштѣо се у многиѣма работѣма. Он се слагаше са своѣм братом Вуком, да се владаѣлка власт пренесе са Петровића на Радоњиће. Буза е био развѣн, али и занешен, те тражаше да се и он мѣша у државне послове, или још више тражаше; да и он има право и власт у земальској управѣ и да е оно скоро што и млади господар, коел он сматраше за невѣштѣа и кои нема никаква знана, па да он може њиме управљати. Ово се недопадаше младоме господару, ер и онако већ имаше еднот, кои пшльме ту власт дѣзвѣше, а тај е био гувернаџур Вуко. Погнѣом Бузином Вуко е много изгубѣо.

Млади господар стараше се, да заведе неку унутрашню управу поради одржанѣ мира и реда. У прѣе установѣ он „земальски кулук“, у коем е биго шестдесет главара црногорскѣе и брѣжкѣе, одредѣвши свакоем по 12 талѣра плагте годишнѣи и дѣб. Док се он стараше о устроѣштѣу земальскѣе управе и о унутрашнѣму миру — дотлѣн е гувернаџур ширѣо свое замке и представљѣо те установе у налѣчном емѣлѣу. Подожай младот господара бѣо е одвѣћ тежак. Он се немаше на кога ослонити, до на свою браћу Црногорце, кои су онет реченѣм смѣтњѣма били подѣлѣтнѣи на двѣ противнѣичке странке. Млади господар нѣти имаше новѣца, нѣти войске, да савлада ову велику невољу. У томѣ тепокомѣ времену добе (17. Авг. 1831 г.) у Црну

Гору из Русіе Ивановић. *) Овог догазак био е од велике користи по младог господара. Доста е било то, да су Црногорци знали, да е Ивановић доша' из Русіе, одкуда су научили само добро до-бити, па е он и има' код њих великога значења. Млади господар кано и сви Црногорци гледаше у Ивановићу неку ачу помоћ, па му и разложи не-срећно стањ Црне Горе, па се пшљиме и догова-раше, како да се поправи то стањ и да се од-клоне веће несреће. Сваки Црногорац много ува-жаваше име цара руског, а тако исто уважаваше и млади господар и отуд очекиваше, кано и сви његови стари — предмѣстници — срећу и спасењ како за себе, тако и за све Црногорце. Договори се млади господар и Ивановић те напишу грамоту од имена цара руског управљену на њга и на све Црногорце, у којој се каже, да цар шалъ своет поугданог чоека Ивановића у чину бенерага, пре-поручујући Црногорцима, да вврћу свеклу, што им рече и да га слушају, а тако и њихова младиот господара, па да ће боица у договору радити у корист Црне Горе и т. д. На ову грамоту при-

*) Ивановић е родом из Подгорице, а имаше едниот богатот рѣ-ваца у Русіи, кои тамо укріе, а остави велико иманѣ преко 400,000 рубаља. Овај Ивановић обраћаше се владити Петру I. си молбом, да му даде свјѣдочѣу, како е од нева рѣшак укр-тол. обѣћавајући — да, ако он добіе то наследство, да ће га употребити на ослобођењѣ свое отаѣине. Ивановић добіе свѣ-дочѣу, а на основу ове и наследство реченог имани. Међу тѣм престави се знаменити владитца Петар I. Ивановић добіе у Црну Гору, али недонесе нована и то зато, (кано што се сад изра-каваше) што незнаваше, да ли ће што моћи предузети са младѣм и неискуснѣм господарем за ослобођењѣ свое отаѣине.

ложи се велики печат царски. (Скину велики царски печат са грамоте Петра великога и ставе га на ову измѣштѣнгу.) Ивановић направи себи свечано бенерагско обѣго и носаше га по велики празни-цима и у днѣве обитіе зборова Црногораца. Цр-нотрци су слушали Ивановића и тако се одклони она велика опасност, кои е била намѣњѣна и спре-мљена некіема себичницима у корист другол или трећет грабителѣ. Ово се не чинило од обіести, већ управо од логѣ незлогѣ. Не био само Раде Тонов, кои приобљаваше под моћно окрѣпѣ цара руског, спасавајући тѣм себе и све Црногорце од крайнѣ опасности, него су се тако користили и сви господари црногорски од времена Петра вели-кога — од коет доба и брзи се и постои права независимост Црне Горе. Тако се користіо и овај знаменити свѣтопочивши митрополит Петар I. са некіем графом Вуићем (Поляком), коет е био посла' султан Селим у Црну Гору (1792 г.) да ову египони признати право господарства отоманске порте над Црном Гором, обѣћавајући, да ће им султан зато уступити свѣ Зету. Видѣвѣа, тај смирени бого-молац, спирак без никога, али вѣрни чувар слободе и образа свое браће Црногораца, и ако се нала-заше у одвѣч чехерном стану поради унутрашнѣје раздора Црногораца — не само што на прѣцац одбіе ту тако рѣћи доста сѣину понуду, него ће још рѣћи томе графу, да о томе ником ништа не-говори, ер ако дочују Црногорци, зашто е доша', да ће га убити. Тад су били Црногорци и сувѣише самовольни и слободни и од кога на свіету — на

кано такви, чинили су све, што им на намет добе — неслухаху никогда, па ни самог своег светог владикѹ (или кано што вели Симо Милутиновић за „самовольне Путѣ“: „Небо се никогда до Бога, а и за Бога они мало марѣ“) — па су били яко за-крављени између се. Знаоли владика како Црно-горци маре па и слухаю само рјечи цара руског — употреби реченог графа Вуѣћа кано изагла-ника цара руског, па кано са таквим, а и од имена цара руског, умири закрвљене Црногорце. По свршетку овога умира, опреми владика рече-ног графа Вуѣћа из Црне Горе, али не кано иза-сланика цара Отмановића, него кано руског.

Па и Шћепан мали появио се у Црној Гори кано Петар III. цар руски. Само под таквим име-ном владаше он у Црној Гори седам година. Тај е Шћепан ондашњи владикофет владикѹ Саву став-лао у затвор, глобива га и лишио га права влада-љачког.

За време кримског рата обаше бесарија да заузме Србию са войском и бесарски полковник (родом Србин) дође у Биотрад са том чорукѹ од бечког двора, да србско правителство допушта ула-зак бесарске војске у Србию, па кад ово на то непристане, реши ће полковник: „Ако нећете до-пуштити добре вољѣ, а ми ћемо ући силом.“ Он-дашњи предвјдатељ совета Тенка, одговори: „А ми ћемо одма позвати Русе, да они к нама дођу.“^{*)}

*) Тај се бесарија бојла, да Црна Гора незарати са Турецкој и да неоглашја Русима, да они најбољу непријатељ не само свое, него своју Славена, па свјетоваше книзѹ Данилу да остане на мрѹ,

Биотрадски протокол на светог Николѹ на литур-ђи у саборној цркви, кад му полагао рече митро-полит Петар: Да г' да спокенемо цара руског? подвикне протокол тако, да се у свој цркви чуло: „Всически! ш немь би живемь, движемь си и есмь.“ Рјечи су кратке, али ясне и садрже у себи много, а највише истине и свега онога, како мисле и освајао сви они Срби, кои нису покварени и нису задорени тубљем и непријатељским духом.

И Стоянова бунѣ (1844 г.) нанѣ е одивѣ у народу само зато, што се Стоян издаваше за рус-ког бенефарага и да га е послао цар руски да спа-сава народ.

1848 г. кад су Немци пребацивали Славенима, а нарочито Чесима, да они немоу дружав-ничке способности, да су спротинѣ, па само да свираю и од тога живу, рече им ондашњи чешки епископ-новинар Хавличек: „Али ми имамо бо-гатов станица, па кад овај засвира, онда ћете ви другачије играти.“

Ако ли би он одпочео разговарати противу корѣ, то да ће не-сарска војска ући у Црну Гору. Книз Даниле небыше од оне лодки, кои се даваше планити, већ на против быше таква, да од њѣ други зазираху — смјаше се на такве пријетњѣ бесарске, па би говорио: „Мени пријете бесаровци; али я за те њихове пријетњѣ нити мнѣшик, нити жарка — само да е мени имат' праха и слова — заретѣ би — а видио би онда шта би ми та бесарија учинѣла. Вистину я могу икојиш више игрете учинит' него она мени.“ Книзѹ Данилу билѣ е тешио и ипо, што не могло учествовати у рату заједно са Русима против непријатеља нашега народа, кано што то чинилаху сви иптови стари. Книз Даниле имаше она својства, кои доживо-ваху владаоци оне горштаци: быше олаквал, правичан и ро-дѣљивѣ.

Било е случаева, у којима су се користили именованом рускіем у нашему народу и они, кои нисуу пријатељи Русима.

Тако Ивановић под именованом царског чојека почне устројивати земљачку управу у Црној Гори, те у прве установи сенат, под именованом: „Сенат црногорски и брџки.“ у коме е засѣдаваго два наест главаря црногорскіе, одредивши свакојму по 40 таліера плате на годину и тѣб. Он сам беше предсѣдателъ тога сената. Од боліе црногорскіе кућа узме осморшћу младе людих за перинке, одредивши свакојму по 20 таліера плате на годину и тѣб. Осим тога установи гвардію, састављену из Катунана, Пышываца, Комана и Загарчана — свега тридесет и два чојека, а за старшину те гвардіе постави чевекол главаря Стевана Перкова Вукотића, а за писара протопопа Николу Катѣровића из Делгића. Ова е гвардія морала пролазити кроз сва племена и смиривати све мѣбуребне зафевине.

Ивановић састави и неки законик из 30 чланака. И његов законик кано и Швецана магога забраное святовнїема люда плести се у духовне ствари, већ се то остављаше еднїнствено надлежној духовној власти. Уз то налаже се тѣм законом, да се држи ред и чистота у црквама и да свещеници врше строго њихову свещену дужност. Ивановић е био у свему строг и правичан. Он не гледаше никоме по хайгеру, нити пак, што е ко главар или кућнѣ. Та пак његова строгост нїе се допага главарима црногорскїема, кои су порастли

у самовољн — на су зато едва чекали да се ослободе од Ивановићеве управе и власти.

Ивановић, установивши земљачку управу, почне мислити, како да се одпочне ратованъ противу Турака, нарочито како да се ослободи Зета испод турске власти. Ивановић, кано Подгоричанин, навлађиваше, да се најпрїе ослободи Подгорича на ріци Рибици. Ово е мѣсто знатно било још у старїи времена, а и средште е за трговину у онема краевима.

1832 г. у Окт. крене се Ивановић са младѣм гонодаром у манастир Острот, бѣ се договоре, да се иненада удари на Подгоричу, да се озови тврѣва Служк и да се сва Зета присвајни Црној Гори. Они се крену испод Острота, а 14. Окт. ударе са малѣм броем Црногораца на Подгоричу и бої трапаше цѣли дан, али безуспѣшно. Сутрадан (15. Окт.) ударе на ново и тога дана юришада су сва племена на измѣнице. У овоке бою најбољь су се показали Петинани и Нелгуши, а од главаря гувернадура. Нїесу биле учинѣне никакве спреме заранїе, нити се пигло са веком войском, него су мало убойника, тайно, да неби оевтили Турци, па зато се и нїе могло постићи оно, што се мислило и желило. 18. Окт. они оставе Подгоричу и поврате се у Црну Гору.

Западни сусѣдна држава, коя непресташше тражити угљина свога, па и надмобности у Црној Гори, ободраваше гувернадура Вука у његовїема мутњима. Сваки зна, да е Црна Гора сиромашна и да се од њ неможе нико користити, већ на-

против само штеговати; али Црна Гора има велико значење у своем природном положаю. Нанадати на Црну Гору најташње е од источне стране, од куда су Турци непрестано нападали, а Црногорци брже Турке да су юнаци; али е зато од западнѣ најтеже. Од западнѣ стране нигда незапраху Црногорци, не зато, што су тамо природне велике тешкобе, него зато, што они смотраю Латине слабе и да немаю издржљивости нити юнаштва. Па и кад би били услови за могуће ованѣ, опет изгледа чисто немогућем држати сигом Црну Гору, ер то би био вѣцити прв за ону државу, кои би е присвоида, кои би е непрестано у тайноби али извѣстно подгриза. Сва околина племена сродна су са Црногорцима и она у свѣма приликама помагаху Црногорцима, а то ће она чинити и по сад. — Црногорци су имали вазда снажне суеѣде и са истока и са запада. На истоку бореше се они против варварства, а на западу против лукавства просвѣтителника, кои употрибљиваше сва могућа средства, да се разпрштити ово тнѣздо, да нема приквѣра за остаје Србе на лазеће се под влашћу друге државе, како они у онема горама живу слободно и за се. Било е времена, кад су Млечићи бродили, да е Црна Гора њихова, па су неке путе упражњивали и свою власт у њој; али е све то било привремено и само нека сѣнка њихова власташтва. Црногорци мало маре за свою рођену власт, а за туђу никако.

У Гувернадуру Вуко упиташе се у дубоѣ тайне договоре па и у преписку са пограничном бѣсар-

ском влашћу. Млади господар уђе у траг поганима намѣрама гувернадура Вука, па и та преписка буде уваћена, кою овај вођаше са бѣсарском влашћу. Тако гувернадуру Вуко 6. Јануара 1833 г. буде на Петинѣ уваћен и стављен у тавницу и предат суду и како издѣлник своег отацтва буде осуђен на смрт; али ту пресуду млади господар неохаше потврдити, већ ову осуду замѣни са прогонством из земљѣ и тако буде гувернадуру Вуко у Априлу мѣсецу везан, под сѣраком испраћен у бѣсарски град Котор; а сѣрадан буде профѣрана сва његова породица у Котор, а домови тако званѣ гувернадуровиѣа буду спљѣнѣ, конх се зидине још и данас виде. Тако се укину и то достојанство гувернадура, кое су створили Млечићи у доба усалдљивости црногорске, нагазећи, да ће овѣм начином пореметити царствоу лобави народа к своему црковному поглавару, а да ће даѣше вршити свој уливѣ кроз свѣтског господара, на кое да ће се лакомити и други главари и довести до најжешћег трвеня. Са цином гувернадура, Млечићи су чинили доста неерѣће Црногорцима, ер они давши му име гувернадура, стараху се при згоднема повима, да се свѣтска власт одузме од владине, а пренесе на ово лице, кое има веће потребе за долази живот, него богомолиц, кои е ограничен на пост и молитву и кои се заклео Богу, да ће вѣру и свою паству чувати и за њо сваке муке подносити, али се нигда од њѣ недрѣћи. Колѣбанѣ и мпгавито вѣре разлогое дрѣво слободе людеке. Ово су знали Млечићи, па

су се усилжавали да оваквим начином ослабе горштаци — али смирени богомолци не дадоше, да се отров утнѣзди у њихову паству врлетног завичаја.

У Котору не дуго живио Вуко, већ на кон мѣсец дана умрије од јада. Тешко је лишити се своје отачѣине, а још теже имавше власти и господства. Кано први главар и прво лице до владике — владоца земља, имаше он и поштовани од све браће Црногораца; — а и сподина поштитља увишине се око њега, кано око лица, кое имаше и власти и углива. — Изнан у Котор, не више ни од своје пријатеља приман кано гувернадур, нити кано доглавна личност, већ е био и напуштен и презрен и за пѣта не више нико марио. То су награде спрам учиняніе услугта! Тако ће се награђивати свака услуга учиняња онема, кои су наши противници. Противник обећава, дае новце, чини све, само да се дочена онога, што жели, а кад се дочепа, или ако неспане за руктом, у оба случаја презире своет љобилца или бога рећи свою вѣрну слугу.

После промашене среће воевања на Подгорици опет се почну договарати млади господар и Ивановић како да се овон Зета од Турака. (Јни набу кано ти најудесне, да позову у прве све зетске христане и да им кажу, како они мисле да их ослободе, кано ти и то, да ли су исти христини ради, да се учини устанак. На овај позив добу сви зетски главари на Петинѣ и саслушавши намѣру црногорског господара, одзову се радостно, извизавши, да су они за талву пѣл готови жртво-

вати своје животе и своя имана. Они даду тврду вѣру господару, да ће се они угустити не само у бој против Турака и борити се доп едан тече, него да ће они прикити црногорску войску у своје долове и ранити е за све вријеме ратовани.

Увизавши се млади господар о искренности и готовости Зетана, одма нареди, да се спрема оно, што е за рат нужно. Црногорска войска подѣли се на двое: едном да управља млади господар, а другом Ивановић; први да иде са войском преко Љвнкопола на везиров-мост и да се очочи на Горници пред вратима Подгорице; а друга да пријеђе Благо на Вранину на Зетом у Голубовац; па уз пут да узме и Зетане са собом. И Хоти су били пристагли уз Црногорце, те и они устану на оружѣ и чуваху Хотску Гору и Главницу, да не би продрли екадарски Турци у Зету. Ивановић по наговору Цеплина, крене се пріе уреченога ронка са 2000 людих преко Вранине у Зету. Дознавши Турци за ову магу войску, сакупе брже бога до 8000 людих, те дочегаю Ивановића у селу Вранѣ и ту га еузобию. Ивановић видећи, да нема куда и да ће му войска изгинути, повуче се са войском у Вранину, те ту дочека доглазал остаге войске црногорске у Љвнкопола. Турци разврени против несрећне христјана начну све свѣћи што им е под нож паго и опале села: Вранѣ, Говећи-брод и Главницу.

Господар крене се на уречени дан и добе са войском у Љвнкопола. Дознавши Ивановић да е млади господар етпао са войском у Љвнкопола,

крене се и он из Вранине са ріечком и црплиничком нахіом и дође у Голубовац. И Льшнини пријебу изпод Жабљика рієку Морачу, те се и они упуте пут Голубовца. Хоти по учиняном договору, устану сви листом и у Хотској Гори заворе старски пут, а тако и Плавницу на Бягу, да спрече догазак Турака на суву и на води.

У Льшконопољу учини се воена вјећа, на коју се окупе сви главари и ту под предједателством младог господара закљоче, да се ратованъ неопочинъ прие, но што се са Хотима утлави и увати тврда вѣра. Они призову Хоте и кажу им све, да они у њима тврде вѣре и поуздани немају, већ траже, да их осигурају тиѣм. Хоти готови на све што гођ оне Црногорци, на положе заклетву, да ће бити вѣрни и да није у бою заостати неће иза Црногораца. А да би Црногорци имали веће поузданъ у Хоте — ови сами — Хоти понуде да даду своје бипаніе Хота стотину у таоство Црногорцима, а Црногорци толико Хотима; — Хоте пак да предводи едан црногорски главар, на куд гођ хоће нека их води, а Хоти да се покоравано безусловно свјека наредбама црногорекіема. Ох Хота ніе се могло више ништа ни тражити. Они су овјем закъвѣдочили, колико им е стадо до людске слободе и братске свезе и да су зато готови жртвовати све што имаду. И господар и главари црногорски усхићени врлином честитіе Хота, те им дадоше за вођу цеклинског главара пона Андрију Пејовића, кои се оди и крене са 100 Црногораца у Хоте. Ове Црногорце дочекао Хоти

кано свою браћу и угосте их из најбољѣ. Хоти одрже у свему свою ріеч и покоравану се безусловно црногореком главару, слушаюћи његове наредбе и заповіести.

Млади господар задовољан и радостан крене се са войском пут Подгорице и окочи се са истом на Горицу, ће мало доцніе стигну и Врђани. Ивановић са друтіем одљенѣм войске дође у Голубовац; а да би се су манъ погубіе и без кришани озовига Подгорица, он напери манъ две дубарде на брјег Љубић, од куд да се габа и рупи Подгорица. На военој вјећи бјго е утлавлѣно, да се зором 1. Марча напане са своју сруана на Подгорицу. Дознавши Турци за све ове спреме, а видећи, да су обкопѣни, поглаше се яго. Ране су имали само на три дана. Те исте ноћи између поствднѣг Фебруара и 1. Марта, повуче се Сердар Филин Бурашковић са войском у Льшконопољ, а Ивановић су неколико друта остане у Голубовцу.

Пред зору 1. Марча, крену се Турци са своим войском и дубардама из Подгорице пут Голубовца, у намѣри, да Ивановића увате живог, или да га снаге. Видећи себе Ивановић у великој опасности, понгъ чоека младоме господару, извѣштаваюћи га о догодишней се несрећи. Господар кришше од Црногораца овај одвѣх немоу глас, на да би спасео Ивановића, крене одма войску и узлахавши на коня рећи ће: „За мною, ко е момак!“ Он нашане на Подгорицу; а кад то опази турска войска — остави Голубовац, а врати се да брани Подгорицу, те се Ивановић избави од погубіе. Поп Андрија

исте ноћи остави Хоте и поврати се у Љвн-кополъ.

Руско су се одзивали Црногорци о одступаню сержара Филипа од Љвнкополи. Говорило се, да е он примио мито од подгоричкиѣ Турака, па да е одступио, а тако да е поручио и поцу Андри, да и он остави Хоте, те да су заедно мито по-делили, наводећи још и то, да су њих Турци преварили: са врха, да е било злато, а дољ све бешлужи (турски бакарни новац). Незна се у овом случаю или е теже доказати или опровергнути овај догађај. Још да прими мито и да јви поцу Андри и да овај има времена исте ноћи оставити Хоте и доћи у Љвнкополъ, изгледа тако, да е тешко вјеровати. Да су пак обојца били лакоми на новац, то се зна; али се зна и то, да Филипи такву добит не нигда са никим радо делио. Било како му драго, на Филипа е повика, да е узео мито од Турака и одступио са войском од Голубовца. Његово одступанъ, чини се, да би га и он сам могао тешко ма чѣм оправдати. То одступанъ покварило е најпглеменигѣо намъру младог господара оне землѣ и жегло знатног броя христјана у ошема краевима.

Послѣ оваквог догађај, Ивановић био е јко озлобѣн; али држаше још власт у својема рукама. Млади господар налазаше се под старатељством, од коел се жегло избавити. Незадовољни господар, а незадовољни Ивановић, а незадовољни и главари, а то све не доносило добре плодове по ону малу и спромашну земљу. Почну се появљивати и не-

мили знаци, те неки главари почну навалъивати на младог господара, да се креће што прие у Русію и да се препоручи рускоме цару. Млади господар пристае на ово и у Јунию 1833 г. крене се пут Русіе, а остави Ивановића привременіем намѣстником да он управља Црном Гором, а и иначе он е вѣћ био предѣдателъ сената. Нови положай Ивановића не био јак, ер люди навикнути на стару самоволо одушпиряху се реду земалъском тако јко, да е Ивановић хтио и прие повратка младог господара дати оставку на то господство. Главари га задуже, боелѣ се каквиѣ незгодниѣ послѣдци. Главари су од почетка узели били власт и над-моћност над младіем господаром — задржали су и клицу самоволъ и одушпиранъ, од чега се он доц-ниѣ отресае, али се отрести не могао.

× Тако Раде Томов владаше три године дана кано монах и архимандрит. То е први просвеш-тениѣ црногорски, кои не био спремљвн нити за свјетског нити црквеног поглавара.

6. Августа 1833 г. у Петрограду, у казанском сабору, био е Раде посвећен за архіерея. Ово е први црногорски владика, кои се посвећуе за архіерея у Русіи. × И самоме цару Николи мило е било виђети овог младог господара горштак, па е лично присуствовао при освѣћиваню Рада за архіерей. Вадъда ни едан наш просвештениѣ, од кад смо изгубили царство, не тако сијно посвећиван за архіерея кано владика Раде. Почевши од цара, сви су најотмънни Русіи указивали особиту очинску и братску љубав спрам овог владике, а

5*

посредством няга и сіема Черногорцима. У овом младом господару гледали су они владоца малог али юначког племена; гледаху са љубави и одушевљивѣм у оно лице, кое представља оне горнтаке, као ће их предводити у боеве за поштењѣ людско — за вѣру и слободу; гледаху оног, кон дружи оцњивити некру у својема рукама, којом подстиче Черногорце на обрану врлетног завичаја и охранѣнѣ остатог притѣсњивања славенства, а особито сръбства. Да е устати било и косовскіема юнацма, на да виде свога потомка, какѣе та мглине обручавано у удаљном съверу од сродног по вѣри и крви а по брою највѣшет народа, рекли би да се отвара сребно вриеме, у коем ће оживити и подићи се погажено сръбство. Млади владика својем високіем растом, својем умилитѣм и лишеѣм лицем очараваше све оне, кои на няга погледаху. У ором віеку то ће бити едини првоосвѣтеник наш, кон е са особитѣм великіем сіем повелен за архіерей. Он се држаше у свему достојно и показиваше да е достојни потомак своје племенитѣе прабаждоца. Шњиме се могаше поносити сваки Черногорац, сваки Србин, на и сваки Славинин. Овакѣе дивне црте младог владике очаравашу племенита срца доброје и великодушнїе Руса. Сам владика Раде немаше довольно ріечи да представи тай дочек и ту неописану урѣдност браће Руса. Найотмѣнни Русїи носиле га на рукама, како што се владика сам са уехићенѣм опонинише — на би говорю:

„Руски великаши са неописаном радошћу и са искреном брацком љубави провођаху ме у свое бо-

гате домове и уносише ме у исте на својема рукама. Таквих веселих данах више у мом животу виђети небу. Ту ти беше и од оних Србах, кои су се преселили у Русію и населили се у Магду Русію, кад их оно гоняху бесаровци под Маріом Терезіом. Међу овїема Србима било е и Венерата, кон се држашу поносито и юначки и немогаху се од мене одвоити. Незнам, или е мене обузета већа радост, што тако дивне и честите Србе сретох у престолнини сгног славенског царства, или њих, кои гледаху у мене младога сираха из оне сиромашнїе крша. То бяху люди живи, ватрени и поносити. Поглед и кретанѣ те браће Срба, опонинише ме на старе сръбске банове и витезове, у којема ври сръбска крв и динше упомена славе и величине наше. — Еднога дана — тако говораше владика — дође к мени едан діено обучен чоек и предаде ми едно позмашно запечаћено писмо, на коме беше написано: „Его высок пресвященству владѣки Черно Горѣи.“ Па пошто ми преда ово писмо, поклони се и оде. Отворим писмо, и у истоже нађем увїенїе десет хилѣда рубља сребра у банкнотам — тражим записку, да видим од кога е, али ненадох ништа. Мене обузестид, на одма поштѣм момка да стигне и поврати листодавца, али узалду! О нѣму. не би више ни гласа ни трага. Мозину сам разпитива, да дознам, ко е, али ми е труд біо узалдуан.“ Тай племенити, а за Черногорце понесени Русе, знаваше, да владика, и ако е сиромак, не би на друти начин ни приміо тай и аво тако богати дар. Тай вели-

кодушши Русе знаваше и то, да е Црна Гора си ромашна; а желише, да учини Црногорцима ма какву помоћ посредством те и такве найпоузданије прилике.

Овај и овакав владика могаше, само да настоваше око тога, скупити толико блага у Русји, да би могао из оне крша доскакивати неприятелима србскога народа. Владика пак, нити е на то мислио, нити био спреман зато, него он поминливише више на то: у каквом ће стану загећи своју браћу Црногорце, кад се к њима поврати. Да е он био за едно 6—7 година стари, он би и то учинио.

Исте ове 1833 г. у мјесецу Декембру поврати се у Црну Гору, донесавши са собом писмо од цара руског на народ, којем га овај препоручуе народу да га у свему слуша и да му се покорава кано своје законне господару. Препорука царева онаки владикѹ, па и Црногорци другачије мишљаху о њему. За Црногорце доста е било знати, да е њихов господар био у Русји и да га е обдаріо цар руски, па су се они већ и потоме скланили око њега и слушали све оно што им каже, сматрајући да е то све воли и жељи цара руског.

По повратку владике из Русје, Ивановић, кои управлише Црном Гором мјесто владике — преда сву власт владци, а поврати се у Русји тек 1835 г.

1834 г. появи се светац, Владика сам причаше ово: „Ноћу на сан често ми долазаше мой стрип владика на ми говораше: „В несеам заслужіо, да народ по мени чеплѹ, већ ме вади из

земљѹ.“ Овако се он мени често явљаше, па најпослѹ саобштити гаварима, кои ми рекоше: „Па господару, да отворимо гроб — може бити да и ест њашто.“ Владика пристане на ове савјете гавара, те отворе гроб пок. владике и нађу га онаков, каквог су били положили у гроб пре четири године. — Они га изваде из земљѹ и ставе у живог пред олтар, ће се и данас налази цѣлокупан. Он нити е багдамирет, нити о томе што знаду Црногорци; а и да су били највјетити люди зато, опет при ономе страшноме полагању, у коем се затече земљи онда, кад се он престава, не би било могуће извести то.

Владика своим братјем борављанѹм у Русји добио е подоста помоћи, коју е мислио употребити на обште народско добро. Од тог добивеног новца, купи владика књигопечатню у Млетцима (кано што су тако исто купили и Црноевићи 1490 г. и свѣстили е у град Обод) и свѣсти е у манастир на Петинѹ. И тако после 343 године Русји даде новце, да се купи печатња, и едног „штѣмпалдура“ Руса. У овој књигопечатњи печатяху се неке црковне и грађанске књиге, а налазаше и едан алманах црногорски свјете године под именовом „Грица“. Овоме „штѣмпалдуру“ прида владика два млада Црногорца, те су се учили набирано слова и печатаню књига. Кад умре на Петинѹ „штѣмпалдура“ Русе, онда престане радити и књигопечатња. У њој се печатаху по неке путѹ неки мањи предмети све до 1852 г. а те године књаз Даниле налазећи се у рату са Турцима, а

немаючи олова, даде прелити иста слова у пушчана зрна. XV овой кнѣгопечатни, даде владика печатати свой проглае (1848 г.) управльн на Бокель и Дубровчане.

Турци несу могли никакъ заборавити онаѣ помушай владичин, да освои Подгорци и Зету, па су зато често и нападали на границу црногорску. Владика е рад био да се опрести од не-престаног ратног презани, а да обрати свою пажню, свой рад на унутрашнѣ стаянѣ Црне Горе. Али да би и Турцима показао, да их се не бои, нареди да се удари на град Жабляк. Ноћу између 9. и 10. Марча 1835 г. уће дванаест Црногораца преко градскѣ бедема у Жабляк, кое предвођаше Кенъо Станков. Црногорци увате и вежу заповѣдника града. Дознавши Турци, да су Црногорци ушли у горњи град, одма нанану на ове, али све нападе и юрише одоуху овиѣ дванаест Црногораца. Бой трајаше од ютра до мртге ноћи. Око 6 сати у вече стипну подгорички Турци у помоћ Жабляку, водећи са собом Грудѣ и другѣ Арбанасе преко 3000 людих. Дванаест Црногораца остану заточени у горњем граду, за кое мшгикху Турци, да се мораю предати или ће сви изгинути. Исте ове ноћи стигне овима юначима у помоћ рѣчка нахѣ предвођена серждаром Бурашковићем и кнезом Лопичићем. Маго затѣм стипне и серждар Мартиновић са Петиня са своим Петиничима. Сјутра дан ударе Црногорци на град. Бой се непрекидаше за три дана узасобице. Црногорци су се борили жестоко, те најпослѣ и проваге градека

врата и освое Жабляк. Црногорци одушевљени побѣдом, нападаху на турске куле и рупаху исте редом. Најдугъ се држала кула Перлочевића.

Црногорци освоивши Жабляк, пограбе све, што у нѣму набу; поруше све градеке бедеме, са које скину двѣ гвоздене дубарде и довуку на Петинѣ. У знак спомена, кад су Црногорци освоили Жабляк, урежу на дубарди оваѣ написе: „Кад оно 1835 год. 19. Марча Црногорци витешки Жабляк освоише, — мене старца заробили и на поля Петинѣ донесоше.“ Црногорци оставе порушени Жабляк, коег Турци послѣ неког времена опет поправе. Губитак овог добитка може се приписати оноѣ истог причини, кој е била и са градом Служком (Юниа 1796 г.) а то е то, што Црна Гора нема редовне војске, нити средства, да исту обдржава.

Још 1815 г. било е Грахово ни наше ни ваше — неутрално земљиште — Грахово е било разбојиште четама црногорекѣма и турекѣма и ту су се раздвѣали нѣихови међани. Граховски кнез нагазаше се у незгодном положаю — међу два огни, између Црногораца и Турака. Видѣли кнез Петар Даковић, да не у станю едниѣма и другѣма задобљити, изяви, да Грахово остане слободниѣм и мирниѣм приступом како за едне, тако и за другѣ. Ово се усвои и Грахово од тад небъше управо ниѣе. 1834 г. војвода Яков Петров Даковић извуче се из таквог положаја: ни ваш, ни наш, те се придружи владичи. На ово се озлобѣди Али наша Сточевић везир ериеговачки, те почне употребљивати

сва могућа средства да обрне к себи войводу Якова, а најпослије и митише га. Войвода, по наговору владике, отресе се од Али паше; али овај почне пріѣтити войводи, а најпослије удари са войском на Трахово и опаги га; али войвода опет остане уз владикѹ. Ово владикѹ побуди те напише писмо Али паши, у коем му каже, да он Трахово не да и да ће га бранити од сваког турског напада. Али паша узјогуни се и крене 20000 войске на Трахово; а владика дознавши зато, немогавши дочекати, да се више войске сабере, крене се одма са 300 Приногораца на Трахово. Неки Приногорци необаху чекати док се прибере остага приногорска войска, њих 300 людих ударе (11. Авг. 1836 г.) на турски табор — успѣха не могло бити; али се и юнаци предьяноу, а тако е и било овог пута: у равном пољу напане шака людих на ту групу войску; али буду узбјени са губитком. Ту погубе двадесет најодабраніе и највалестіе юнака, међу којима и млади брат владичин Јоко и син Станка Степана Стево. ~~Обо~~ицу ждалише яко владика. Маго за тѣм прибере се и приногорска войска на Трахово; али су обе войске, и Али пашина и владичина, стояле дугъ времена една супрам друге неупуштајући се у бой. Али паша досади се држати толику войску, оде са войском с Трахова.

Споменуто е, како е владика Раде завео био земалъску управу поради одржаваня мира и реда, али не имао средства за одржаванъ те управне власти, па дође на ту мисао, да би требало, да Приногорци плаћаю данак. Корак овај, код онаквије

самовольніе людих, кано што су Приногорци, био е тѣм више тежак, што се Приногорци ніесу научили плаћати данак. Владика се договори са главарима, да се заведе плаћанъ данка, кои ће се узимати само на кѣль одржаваня унутрашнѣг мира и реда, па зато, да се тай сабирајући данак има подіелити на оне люде, кои врше те народске послове. Данак се узимаше са дима — дома — а домови се подіеле на три врсте, од коіе прва плаћаше девет, друга шест, а трећа три цванника на годину. Овакав данак сабран од све Црне Горе и Врда износаше на годину око 6000 галиера. Племена су подіелъна на братства, па свако братство имаше своег капетана или кнеза, а уз то и гвардію. Капеташи са гвардіом сабираху тай данак и доносашу га на Петинъ, па су га опет ови исти односили у свое плате. Свако племе кано и братство разабираше, колико кое дае данка, колико ли прима плате, држећи се у праву, да њима, кано представницима племена и братства, припада сав тай данак, коег они сабираю и доносе и да од њыга у државној каси нетреба ништа да остане. Обично су таква схваћаня о земалъском благостану код оніе людих, кои се користе већем правом слободе.

Ове године учиніо е владика превелику погрѣшкѹ. На тавану у петиньском манастиру баше много различніе артиа, али су биле понайвише разсѹте, па владика нареди да се прегледа таван, а артие да се избаци и спале, да се неби те артие запалиле и да неогори манастир. Владика незнаваше, ништа се налази у тѣма артиама, а не могло ни

знати у његовима младјема годинама и кои се не бавио каквом озбиљном науком до единје пјесма, чему га од почетка уџаше Симо. При избаџивању тје артии описи Ђорђејі едну повељку прџиву артию, узме у руке и види, да е то грамата Мигорадовиџа, којом се дае право дворянства свакојему Прногорују, кои би дошао у Русію — он грамату ову остави. Ту е тад морало пропасти много важніе артии, а то се онака и у самом архиву цетиньском да нема писама до 1740 г. а и даљ рјетка су до 1770 г.

Новембра 1836 г. пође владика у Русію, а гавари црногорски испрате га у Боку до Пуште Остре према Новоме. Између своју гавару, како ти најстарији по свему а и предсјатељ сената, Саво Марков, рођени струц владичин, кои знаваше брџе коел Црногорца божи, па му рече поради данка ово: „Господару! Тако ти овог твог пута, на кои се у добри час кренуо и да ни се здраво врнеш — немой узимат' данак од јднје Црногорца, ер епротиня яко ништи и невиди већет зга до тот саобрани данка, а учинџенш им, божа ти е вџра, највеће добро, ако им ништа неузимаш. Неучини, господару, од јонака фукару, кои су се навигли живџет' и умрват' слободно. Ово ти, господару, предам на велики и тешки божијі аманат!¹² Владика са опуштенејм лицем слушаше ове рјечи, па одговори: „Надам се у Бога, да ће овај мой пут не само олакшати него и донјети добра свој Црној Гори.“

Одатген се крене владика на едном манџм тр-

говачком броду пут Тришџа, а оданде у Беч, од куд е мислио путовати у Русію; али му ондашњи руски посланик Татишџев необаше дати путни лист прие но што о томе запитга профа Неселрода. Владика чекаше мјесец дана на одговор. Бавели се владика у Бечу не стазо скриптеніе руке, већ е молио цара руског преко посланика у Бечу Татишџева, да му даде помоћ за издржаванџ правителства на десет година — уздајоћи се, да ће у току тога времена моћи увести ред и тврду земальску управу у Црној Гори. На томе е највише тад радіо владика са ондашњим савџтничком посланства кнџзом А. М. Горчаковим. Цар Николга одобрџи, да се она свота, за коју е владика црногорски молио (8000 дуката) издае сваке године Црној Гори, нерачунајоћи ту они 1000 дуката, кое е цар Павле (1799 г.) одредіо Црној Гори на „општепогозење кџли.“ Међу тем ститне и одговор из Петрограда од графа Неселрода, да не сад врјеме да владика путуе у Русію, него да се он поврати у Црну Гору, а за тај повратак да се даде из касе владичи 1000 дуката. Владика е овјем бављенџм у Бечу учиніо и познанства и зашао у руке кривіе апостога, кои га учинше, да се прође Русіе и да иде у Париз, да ће тамо срећу наћи. Шинџме се біо удружјо едан бесарски мајор, али западниџ, кои се у Бечу неодвајаше од њаџга, и тако владика по туђем наговору, узевши од Руса 1000 дуката — необаше да се врће у Црну Гору, него се рјешџи да иде у Париз, у наљекди, кою му даваху люди, кои не жете добра ни њаму ни Црној

Гори, да ће му та краљевина учинити највише добра. *)

Ова намѣра, да обе владика да иде у Париз, доче се у Црној Гори, што Црногорцима не било по ђуди, а и данак им се недоиздаше, те почну свакојко одзивати се о владци, па најпосле пошло тужбу рускоме цару противу владике.

Пре, но што ће стићи ова жагба, Татишчев изда владци путни лист за Русију, куда он пође у Марту 1837 г. Дошавши владика у Велике Луге, стигне заповјед, да се владика поврати у Пековѣ и остане до мѣсеча Маја исте године. У Још из Црне Горе пошао је Борђе са владиком на су тако свуда били заедно. Владику смъсте у манастир, у коем добје простран стан, даду му кувару и сву потребну прислугу. Али при свему томе удобству владци је било досадно живити у манастиру — њему је било мигле да живи међу свијетом. Он је одвѣх мгад приміо тай духовни чин на себе, за кои он нигда не маріо, што је много

*) Наше на то савѣтоваше Хекер, француски консул у Огастру, князу Данилу, да пође у Париз, па да ће му цар Наполеон III учинити добра и свој Црној Гори и учинити је независном. Книз послуша те савѣте и пође 1837 г. у Париз, али се врати празније шака. Истина, да су та непријатељи славенства наоружали били против Русије, али то не дуго трајало, ер на-брзо увиди у томе своју и света народа проласт, те се опет обрати к Русији, доказујући да он не био нигда против Русије, него да су то изнели на њеза његови непријатељи. На се већ 1838 г. виђеде како узакљичу княз Даниле: „Тешко свуда својме без својата!“ ер и тај после знамените битке на Травицу, коју одржа княз Даниле противу Турака, били су једини Руси, кои подвинуше, да је Грахово проносењо на та и одржише.

шкодило и њему и његовиѣма Црногорцима. У Пекову се владика облачио у грађанско одело, шпо свали дан коња и шета се са ћерима ондашњег гувернатора. Борђе му чинише примѣтобе, да то Руси нерадо гледају; али младост у највећем еку развитка необзираше се на никакве примѣтобе; а кад се опет стужје суди, тешко је било и замърити му.

Жагба Црногораца учућена преко посланика Татишчева на цара учини то, да је владика морао остати шест неђеља у Пекову. На ову жагбу буде одрѣвен руски консул у Дубровнику Гагић да пође у Црну Гору и да извиди у чему је ствар. Гагић пак могаше само оно дознати, што му је говорио Перо Томов, брат владичин. И тако се Гагић поврати онаквиѣм, каквиѣм је и пошао, јавиши, да тамо нема ништа против владике. Иза тога владика се крене из Пекова у Петроград и ту изиде пред цара. Овај дан био је знаменит и чудноват по владику, кога се он добро свѣшаше па и причаше његово виђанъ са царем: „Цар има одвѣх општар поглед — и управо немогаше му се погледати у очи, па ће ми рећи: „Ви сте хтѣли да идете у Париз. Ако оште — можете ићи и одавђе — а ћу ви дати пасажпорт. Немислите, да је мени стало до Вас, него до оног јоначког народа, коем сам рад добра учинити.“ Ту ти немогах причаше владика — да ђаволо прозборит, већ оштадох како ти нем.“

У Петрограду остане владика 17 дана, па се поврати преко Беча и Треста у Црну Гору. Још

W

W. B. 1

W. B. 1

првог владичиног бављени у Бечу, бесарови су одредили били неког мајора Орешковића, да уго-вара владичу на међашенъ између Бесарије и Црне Горе. Владика се вех био гад на то склопио; па кад се почну дјелити границе, био е опет одрѣвен Орешковић.

При повратку владичину Руско министарство одреди М. Н. Озрецковског, кои е био при бечком посланству, да иде у Црну Гору. Озрецковски имаше налог да сазна потребе и жегъ народа; али се он на то слабо осврташе, вех провођаше веселе днeve са владиком. Из обхођени негог Оз-рецьковског могло се закљочити, да Руско правителство не марило да се пгете у унутрашнъ по-слове Црне Горе.

Повративши се владика са пуном Руском из Русје у Црну Гору, бъше задовољни и почне се старати за болъитак своје Црногорцаџ. Сенаторима новици плату те имаше сваки по стотину таљера на годину; канцеларима одреди по 30 а перваницима по 40 таљера на годину. * Он сагради велики дом на Цетинъ за себе, сенаторе и за секретара. По петорица сенатора морали су на памътице бити на Цетинъ, кои суђаху у ладу илити на трави, бе нађу згодније мъсто за свѣтень. * У овом новом дому бъше 25 одъелени, од коих имаше владика за себе само три: бизарду, бе се судити и засѣдавати, кад се не могло у пошто, и ту имаше приступна сваки Црногорац; до бизарде имаше јдну сообу, у којој му бъше библиотеката; а у трећој малој са јднем прозором спаваше владика. Он оснуе двје

основне школе: јдну на Цетинъ, а другу на Добрско Село. Он фроз много племена поправи путове, којих прие не било. У онѣма племенима, бе е на сушне године нестајало воде, даваше новца да се копаю убли (буњвари). Сагради млин на рѣци Црновића, у коем се прављаше прах.

У гладнѣма годинама обрађаше се владика Руском цару за помоћ, коју вазда добѣяше. Цар Никола бъше наклоненъ Црногорцима, па е био рад да спротини у врѣме гладнѣ година има лѣба, те даде у готовоме новцу 30.000 таљера, да се из те суме купуге жито у врѣме гладнѣ година. За Руско војанъ са овѣм новцем узимаше се нека добит, кој припадатше секретару; али кад приђоше ови новици у Руске Цера Томова, узимаше се и више. Ова главница за живота владичина нити е била окривљена нити упропащѣна.

Још у доба Млечинѣ биваге су често попра-ничне забѣвѣце између Црне Горе и Примора. Оне земгъ, које су у доба Иванбегата биге црногорске, необяху их Црногорци ником уштупити. Землописну кану ти и топографску карту знали су вазда Црногорци у прете, зато и необяху ником нигуда ни јдне стопне своје земгъ уштупити. * Често су Црногорци западали у велику невољу од турске навале, па су у таквој невољи уштупали и своје земгъ мгачкој республици на извѣстно врѣме, како што су уштупили били Малине, Браиће и Поборе зато, да им се може нѣхова неяч у врѣме нужде скло-нити у дужедеву земгю. Али Млечини и ту послугу паху въроломно: задржаше оно, што су од Црно-

М. 131

М. 131

гораца по уговору добили, а црногорску нечъ предаваху Турцима — у немигостиве руке, кои су их сѣгли, турчили и у робство одводили. Црногорци су били притиснѣни са двѣ стране, а немаху снаге нити уздани у какву помоћ са стране, да се томе одупиру са већем успѣхом, већ су се морали задовољити са самимъ сузбѣивњемъ. На право овѣ Црногорца неосврташе се ни една од суздѣниѣ држава, већ сваки тражаше да од овѣ спрочаха што више закине. Тако су остале границе црногорске са оба суздѣда неомеђашене, а Црногорци напѣаху добро, шта е њихово биго.

И запад и исток иѣаху на изтрибѣивњѣ овѣ горштѣка, а да им помогу, да бѣде држава и да етече свою природну снагу, томе не само да су се противили, него су и радили на уништено њиховоме. Едан суздѣд навальиваше да турчи, а други да латини Црногорце, али се они одупираху боинци. Са вѣром су живили Црногорци и за ню тинѣли и да им не те вѣре биго, кою они данас вѣрѣю, одиста не би ни њих биго, илѣ, ако би их и биго, не би били юнаци, већ обични низки подложници. Све е ово заступта наше богомољца и наш напѣштай нема доволно начина да имъ благодади за њихова превелика добра учинѣна нашем народу.

Иван Црноевић био е означѣо и утврдио границе црногорске и по његовой топографичној карти (од 1481 г. а од сѣтворена свѣта 6990 г.) кој е потврђена Ивановом и сенатомъ млетачиѣмъ. Биго е црногорско од Троице све Приморъ до Пангровиѣна. На ову топографичну карту Ивана Црноевиѣа

позначаху се сви гонодари црногорски, а тако и св. владѣица Петар I, (1817 г.) кад имаше спор са бѣсарѣиѣма властѣма у Бокѣ Которској поради Лозине. Сва ова приморска племена задржала су све до сад оне обичае и начини зборовѣ и постављани међусобниѣмъ договоромъ глѣвѣра исто онако, кано и они у Црној Гори. Они имаду и войводе и кнезовѣ и сами се суѣаху до долазка бѣсароваца у Бокѣ. Они носе обѣго кано и Црногорци и у свезѣ скоро се ничѣмъ неразликиѣю од осталиѣ Црногорца.

У Још 1816 г. бѣсарѣя е покѣшавала, да при свои неке землѣ црногорске на приморској страни нагазеће се, о чему се водила дугачка преписка, па најпослѣ и пригатагла споменуѣта топографична карта. Мѣсто Лозину устѣпи владѣика Петар I. Шќавирѣма 1818 г. али само да узливѣаю. Много су се опориѣ обходили бѣсаровѣци него Млечѣли са Црногорцима, у чему се одликоваше оружанѣ начинѣ Бѣке Которске Пайтони, кои често прекиданше пазар црногорски предъ Которомъ и затвараше многе Црногорце. Походни притисакъ чинише се по највише на Црногорце онда, кад су ови били нападани од Турака; али Црногорци ниѣсу ником оставили дѣужни, већ чинили за свашта освету и упадали често у Приморъ противъ вољѣ владѣичине. Да су Браћиѣ, Машне и Нобори били црногорски, доказуе и то, што су они били властѣници манаѣстра Машне близу Буѣве, а тако и Станѣвѣиѣна. Станѣвѣиѣи имаду најдивниѣи положѣјѣи одѣуд се виде обѣге неаполѣске преко синѣгъ мора. Све то знаваше бѣсарѣя, па и настане да свако право и власт

црногорску из Примора Вокельсего изписне. Она навалываше на владика да се шњоме омеђаши. При доби граница занану оба споменута манастира у бесарску границу, а уз то и многе земљѣ пограничнѣ Црногорца. Оба та манастира Манине и Станъвише уступи владика Тесарин за 35.000 талиера. Оптали су Црногорци још онда, док е владика био у Бечу, да он нешто о томе глави, па им то не било право. У манастиру под Манине сарањн е био владика Даниге, основатељ владикоје куће Петровић Ньтош у Црној Гори. И поради овог не требало да се тај манастир прода.

И на саму подягу граница шѣсу радо гледали Црногорци; а што су њихове неке земљѣ по тој подяги занале у бесарску границу, неохаху они ништа да знаду. Бесарске власти још више мрзиху Црногорце зато, што се мало или ни мало осврѣху на учиняну углаву бесарског и црногорског правительства, па се удесе од стране бесарје нека изазивани, те у Августу 1838 г. убие бесарски солдат едног Црногорца. Ово Црногорце яко огорчи и споче олма, да се свете. Ово е било на Паптровској Гори, а убиени био е Црничанин. Бесарске власти, да би то одгонили од себе, подкажу кано из потае, да су то убиство учинили Паптровићи, *) неби ли се ови и Црногорци поклали

*) Паптровићи су Срби, кои имаху и повластиче од најстарије времена, а западни политика гледаше да ове једнако заврѣа између се. Они су били чарети у својој вѣри, те су се њихови богомољци бочили са Латиника за Рвачку цркву, па у једном извѣштају вели се за Паптровиће: *U sono tutti del mio serotano, che però è loro* *Sacerdoti formavano de contradi-*

(а Срби су едни други) и да остану у непријатељству. Ово дужаво намъштанъ пође им добро за рѣком, ер Црногорци одиста ударе на Паптровиће, бѣ са обе стране остале мртвје и ратнѣ Тесарин покрене сву войску из Воке и Дубровника, а крене и све Приморце, те дође на границу црногорску. У то исто врѣме разгубе бесаровици, да е бесарин пропустила турекку войску преко Суторине, а кои да иде на Црну Гору. Они намъштаху тако, да запалаше и омету Црногорце, како бѣ их латше сгонити на њихова захтѣвани и да сатру то име црногорског юнаштва, надајући се, да бѣ их са своје 9000 людох надрядати и побити, тѣм прѣе, што бѣ им бити ената раздвоена, ер се мораю чувати и од Турака, а највише од свѣрне стране. Владичин положеј не био ни так ни пригтан; али се онет нежаваше заплашити, већ се рѣши, бранити се док се може, па ако се погине, да се погине јоначки.

Владика пошлъ братаучеда Борђија Савова су дванаест пераника у Црницу те да брани границу од нападаја бесаровца. Борђио дочекао

tioni al possesso temporale della chiesa di Santa Maria di Vassazzo, della quale al presente è abbate l' Illustriissimo ed Reverendissimo Monsignor Alvono Vucardino.

Латинци су отели ову цркву од Срба, кои е сагрдили кралица Елена на излазу XIII. виѣка. Краљ Милутин потврђуе све оно, што е иѣгова мати оставила тој цркви: Светому храму, еке естѣ у Ргвѣчьѣа светой Богородици ргвѣчки; а за међе вели: „от Латне како е обидала теопора ми мати кралица Елена.“ У податцима о нашој цркви од Метребола на-лази се много што нам до сад не било познато. Срби морюо му бити ет то дѣло блатоваричево.

2900

Причани радостно и он нареди да одма идү сви Причани на Паштровеску Гору, ве се бига око- чила бесарска войска. Посиде одлазка Борфина био е владиса узнемирен; боећи се, да сама Приница неће бити у стану одолети толнкой бесарской войсци, нареди, да се креће и сва речка наид. Међу тем Борђе већ е био прикупио Причане и отиша шњима на Паштровеску Гору. Борђе раз- мвсти тако вѣшто свою войску, да е бесарска била скоро обколта. Заповѣдник бесарске войске Цетери (ворав у едно око) предложили Борђию, да се учини примирје, на што овай пристане. Кад се да се врате дома; а владиса яви да обустави Річане, да се люди не жоме, ер е примирје углав- лно. Владиска рад, што е све на миру пошло, пошлѣ другу наредбу, да се войска креће дома. Пригорци без велике невољѣ некому дугто стаяти изван своје домова, ер сву рану и цебану носе на својема лебима; ако остану дугъ, онда им мораю све то доносити из дома нѣихове жене.

Борђе остане су десет периника, сержаром Фигипом и 200 Подгорана и Брчелнѣна под Кома- чом. Дознавши бесаровци, да се пригорска войска разишла, непазѣли на учиняно примирје, још исте ноћи ударе вѣроломно на границу пригорску, па- деши куће и сјена по ливадама и по гори, поциѣне што набу и заузму све оне погожае, кое имаху Пригорци у својема рукама, на се упуте Комачу и обкоге Борђию, да вѣла и вѣгове заробе. Борђе одма ово све яви владисци, како су бесаровци по-

газили вѣру и преко исте учинили пустош на пр- ничкой граници, него да што пріе пошлѣ войску у Приницу. Борђе позове сву Приницу да иде на гра- ницу и да се брани, а био е яко озлоеѣен овом прѣваром.

18. Августя зором удари бесарска войска на Комач и заузме главицу у намѣри да Борђия зароби и да остану Пригорци без вође. Борђе се рѣши пріе погинути, него бити ичѣм робом, па тргне сабљу из кора а повиче: „Юриш на главицу! да јавога преженемо и откѣмо наше метеризе, или сви да изгинемо, само да неостанемо под срамотом! Ако освоимо главицу, онда е наша рутка; ако ли не, онда за нас поштени нека; — сад юриш, со- колови!“ Юрише на главицу и освое, на кою по- пере пригорски баряк. Озлоеѣени Борђе нѣ се задовољію са овјем юнаштвоу, већ намисли још окушати срећу са бесаровцима, на повиче својема юнацима: „Сад се не бойте, сад са помоћу Бога можемо учинѣт' да се за довиѣк прича: поломили смо непријатеља — сад за њим — а неће нам се нигрѣ обрнут.“ Овје 200 молака натисне се за остатком бесарском войском, кое е било, како што е речено, 9000 людих. Пригорци юрише на утвр- љенѣ Юропац нагазеће се на сред Паштровеске Горе и освое га. Иза овог примѣ бесаровци одну вѣру, па окрену плећа бѣжати, оставивши 70 мртвѣ естрѣлца. Пригорци тргну ножеве да сѣку, али им то Борђе недаде. Бесарски заповѣдник войске набе се у чуду и боећи се да ће га *Пригорци шферати у море, (како што су тако учиняли са

Французима 1808 г. на Браћинца) развие бјеги барјак и заштите мира. Црногорци неосврћашу се на бјеги барјак, док им Борђе заповиједи, да се боји прелине.

Борђе поштъ серџара Фиглина Турашковића да се састане са бесарекѣм заповѣдником войске, кои при састанку упита серџара: „Когико ли е, серџаре, погинуло Црногораца?“ Серџар одговори: „Од наше не нико, до што е неколико момчади предло (заго ранени) — а да у тебе, аманати?“ Припита серџар. „У мене нико,“ одговорише ^{Борђа} Неџери. Серџар се радо шалише на и подруживаше, на ће смјоћи се рећи: „Ругаш ли се — аманати? — а да ево их, божа ти вѣра, пуна долина — а нежнам чин су, али наши по чисто несу, ер су обучени у уске гаѣ кано дудуци!“ Заповѣдникъ замоли серџара, да ли може да их види, и кад виђе рећи ће: „Наши су,“ на замоли серџара, да их може пренети; али ће додати: „Не би ли могли твои люди да пренесу мртве у казерму, ер се мои плаше од мртвѣ.“ Серџар се окрене к својема, на ће рећи: „Ајте, момчади, узмите оно месо, те им пребачите!“ Црногорци пренесу све мртве и предаду их бесаровцима. Кад су били све пренели, онда ће извадити кесу бесарски заповиједникъ, да плати онѣма, што су мртве преносили; а серџар, кои иначе бѣше лакои на новац, али се ту држаше високо и да покаже дух кичелливости црногорскѣ, одговорише са призрањамъ: „Нећемо ти, божа ти вѣра, за то месо да ђавољъ цар ни динара, него ето ти га даѣ.“

Бесарски заповѣдникъ састане се са Борђиом, на му се извињаваше, да е то све против његове вољѣ учинѣно; али Борђе неће више да вѣруе, него остави своје 200 Подгорана и Брчелѣна на мѣсту; а напште писмо владци, да не треба слати войску, ер е он непријатељи сагодио и принудио га да моли за мир и да се не бојти друге прѣваре, ер су се бесаровци увѣрили, да им е доста било и овѣ 200 Црнинчана. Дубровачки бригадѣр бегнерал мајор Турски и окружни боккеторски началник Јов. Ивачић, кои су дошли били у Будву, позову и Борђио тамо, да се закључи мир. Борђе не пристаје на тај позив, него тражаше, да се и оно разбиене, а наново сабране войске бесарекѣ углони са границе. Бесаровци пристају на ово и тако Борђе самотрећи пође у Будву, ће се закључи и подише мир. У овом бою несу се одликовали Боселѣи; а особито Новѣка Крупина, Тивљани и Душпичани (браћа латинске вѣре) бѣжаху безобзирно са ратног меѣана, бацајући са леѣа стругѣ и торбише да брже и лакше измицати могу.

При разграничаваню између бесарѣ и Црне Горе присуствоваше и руски повѣреник штабни ошцер Е. П. Ковалевски, кои е ходио у Будву и пребачива' бесарекѣм заповѣднику, што е напаѣа на Црну Гору.

1839 г. на Видов дан — удари снаи. Текић су 2000 Магесѣ на сего Вѣстриѣб; а Асан Хот су 3000 войске и са дубарѣама, те заузме едно мѣсто код рѣке Ситнице. Бѣбир бег Бушпагили окопи се са 4000 Арѣанаса у селу Косићи. Ово напаѣанъ

било е изненада како за Брџане, тако и за Црногорци. Турци наспрну на брџанска села; а Брџани, у koliko их се на брзу руку склупити могло, дочекаю Турке огњам из пушака и слома им едно крило. Хасан Хот и снаја Лекић, видећи се у невољи, побегну са њиховом войском. Али се зато примичаше све ближе и ближе Већир-бет Вушатли и окопи се са својом войском у Косовом-Дугу. Чуюћи остали Брџани за бой, потрче одма својема у помоћ, те ударе на Већир-бега Вушатлију. Брџани шѣбраю Већир-бега у густе дрвце, поврзу пушке, а тргну голе ножеве, на ускаче у турску войску. Брџани посејку 50 Арбанаса. Видећи Већир-бет своју погибію, побегне и он са войском преко Зете. Мартинићи пак дочекаю Већир-бега на ріци Зети, те се ту заметне жестоки бой, у којем погине преко 500 Турака; а Кезун Труичин увати живог Већир-бега Вушатлију, на му посејче главу. Малић хеџа, гласовити арбанашки юнак, да покаже свое особито конаштво, заигра се на коњу са гогом сабљом у руци, па се наговнише за едниѣм момчетом по пољу — родом из села Кагелџа — да га посејче. Момче бѣше од 16 година, али се вѣшто увѣише испред турске сабљѣ, па се најпосјеіе савіе испод коња, увати хеџаю за ногу, свали га с коња, убіе га из мале пушке, узме ону тогу сабљю хеџанину, те му са истом одсејче главу. С њѣга узме све оружјѣ па довати коња у едну, а Малићеву главу у другу рѣку, те тако добе на Петинѣ. Владика се радоваше овом рједком конаштвѣ и обдари лепо овог младог юнака, а он даде вла-

дци сабљю и оружјѣ Малићѣ хеџае. Кано узор конаштва овог младог момка Радо причаше владика и чуваше за спомен то оружјѣ Малићѣ хеџае. У овом бою погинуло е свега више од 2000 Турака, а 80 их се у бѣгству подави у ріци Морачи. Брџани посејку 80 турекіе глава. Ранѣніе Турака бѣше преко 3000. Од Брџана погibe 15, а рани се 35 людих. Брџани донесу на Петинѣ владичи много барѣка и другог турског обилѣжја, што су били задобили у овом бою.

Турци ніесу могли забравити ову њихову грдну погибію, па су се спремали како да се освете. 8. Септ. 1840 г. добу три турке воје под село Слагину и то: Асан Хот, Мехмед снаја и Мехмед капетан су 7000 Арбанаса. Дошавши за ово Црногорци, сабере се њих 200 друга, кое предвођаше Мрѣн Јаковић и Вук Љшевић. 9. Септ. ударе Турци на Слагину; али их у два пута еузбію Црногорци и потисну их до града Јаблика. Али по несрећи придобе још Арбанаса, те са свом силом ударе на овје 200 Црногораца и разбію их. У едно кућинште близу Слаговине затворе се 26 Црногораца. Знаюћи Арбанаси, да е мало Црногораца у овоме кућиншту, навале са свом силом на кућинште у намѣри, да их све живе повагаю. Кућинште имаше две врата, на коя юришаху Турци и просинаху силни огњѣ. Заточени Црногорци бѣху у крайњој невољи, али су се били рјешили пріе сви изгинути, но се живіема предати Турцима у руке. Жестоки одпор заточение Црногораца још жешће раздражи Турке те наспрну

сїеначки на кућиште и примагну се до саміе зидина исте, па су голема ружама кано помакни ватаги за грдиће црногорскіе пушкара. Арбанаси су показали велико юнаштво, али и заточени Црногори оевѣтгаше образ. Арбанаси гвяху за грдиће од пушкара, мислехи да им изгргну са свіем пушке из ружаху — а Црногори опер недаваху. Ту се толико напрезало са снагом звѣреки око пушкара, да су се пушчане цїви изкривиле, а єдна є цїв на пола сломањена била, од коє однесу половину Арбанаси, а друга остане у ружама Црногорца. Тако ови Црногори остану без пушкара вѣлье, єр су све биле изломљене и искварене, па онда се почну бранити из маліе пушкара; а најпослє, кад дође цїбана до неставна, почеше бити Арбанасе са каменѣм, кои су били зазигли врата са својема мртвєма. — Видєћи Арбанаси да не могу ништа учинити, докислє се, да ове заточенике снаге, и почну приносити сламу и сїєно око кућишта. У то доба стигне рїєчка нахїа у помоћ овїєма юнацима и док се попримакне, проспе отањ из пушкара на Арбанасе, кои се поглаше, оставе бойно пољє и утеку. У овом бою од оно малог Црногорца погине и спаїа Лєкић и 120 Арбанаса коє мртвїє коє ранѣнїє. Од Црногорца погине Вук Лѣшевић и другїє 6 Црногорца у кућишту, а рани их се 15. Ово є бїо знаменит и рїєчан бой, да се мало людих усудує борити против онако велике силє. Овако су се єднако клагли Црногори, али немаше ко да описує njihовє невольє и нїлхово юнаштво, вєћ и оно, ако што о нїма напн-

саше, представиле у нагичном виду, непризнавајући нї njihову храброєст нїли слободу. Нико се више недовољаше него владика, да и у нѣговом времену има онїє юнака, кои достојно свете Косово и покажу, да юначка србска крв још нїє престага теби — да умїо и да обе да бране образ и славу србску. Изломљене и изкривљене пушке донесу на Цетинѣ, коє владика прими кано спомен сиромашнїє горскїє юнака, а нїма даде нове пушке и обдари их кано отац своє синове. Изломљене пушке наредї владика да се обѣсе у бїлїврди за узор юначке врлине сваком ко тамо долази, а нарочито браћи Црногорцима.

Гатачки забит Сmail-ага Цетинѣ бїо є на гласу кано први юнак на Ерцеговини и задаваше страх свой краини, а нападаше и убїлїше влїєстїє Црногорце. У боевима бїо є срѣбан, али иначе у свему необуздан и грозан за све христїане. Све то владика слуха, па га є то и узнемиравало, мучило и доводило на све могуће мисли, како да се избави сиротина тога злого чојка. Овай зликовец бѣше главнїем виновником те владичи погїбє и брат и брагучед на Гриву, а обочица бѣху юнаци и дивнога облика. Владика најпослїє добе на ту миса, да треба Сmail-агу убїти. Само є тешко бїло то извршити: єдно, што є юнак, а друго, што он нїкуд не иде без чете наоружанїє людих. Новица Церовић, Дробњачки кнез, коєт є бїо помрзїо Сmail-ага, па га хтїо и убїти, почне се укланяти и стѣпати на опрезу од Сmail-аге. Дознавши за ово владика, жєдїо є да Новицу

спасе од предстоене му смрти, а рад да се сиротина християнска избави од своег утнѣтача, сглони Новицу на свою ружу. Новица едва дочека, да се може радити о глави Смаил-аги, па и настане да га убије. Владика емисли, да се олакша ово предубеже Новицино, те нареди да прислуге Новици у помоћ Морачани и Ускопи под управом морачког войводе Мише Радовића. Они се договоре, да при првом догазку Смаил-аге у Дробњак нанану на нѣга и да га убию. Да би пак олакшали то предубеже, пошлю Шуа Карачића, — кои е био велики јакрдиши — под шатор Смаил-агин, па да замече нагле и да одоацуе подозрени. Месеца Септ. 1840 г. дође Смаил ага у Дробњике и заустави се у Млягичку више Борове Главе. Пред зору ерне се Новица са Морачанима и обкопи Смаил-агу, кои, док то опази, скочи на кони и утече са својема Турцима. Кад се мало ползмага, заустави се и погледа у натраг — беше магта — и учини му се, да ту има мало войске — обрне кони — тргне сабого, па повиче: „Ха! ко е Турчин, за мном! кога да се боимо!“ Он побе наприед, у то пуکنу три пушке и Смаил-ага погине. Остали Турци кад виде, да е погинуо Смаил-ага, сви се разбѣже кое куда.

Новица скине са Смаил-аге оружје, узме му два коня, Врњаша и Гаврана, па то све преда владци. Владика обдари лепо Новицу, учини га сенатором и даруе му едан млин. — Владика задржи оба хата и оружја Смаил-агино: шугу, двије мале пушке и сабого; а Смаил-агин сат поврати

Новици. Тако сконча и тај најзнаменити јонак у Ерпеговини. Неки тврде, да е владика слѣва' пјесму „Смаил-ага Ченгић.“ Ово се неможе вјеровати по томе, што е владика едва чека', да избави сиротино од зликовца, а друго, да се за свою браћу освети на Трахову 1836 г. Да е владика што написа' о Смаил-аги, он би то неком показа' кано што догазиваше остале своје пјеме, кое читаше зато, да чуе, како и други мисле о његовом умном производу. Ако не би ником другом показа', то би одиета учинио пред Новицом, коме е најбогъ познат тај догабай. Има још какве людих, кои ће знати, да е владика чита' у рукопису своя дѣла: Лучу Мигрокова, Горскѣи Виенац и Шћенана Малота. И кад би пѣва', то би заиста најпире пѣва' Новици, кано своме јонаку и Србину, а не Смаил-аги, за кога едва чекаше чути му пусте глас и да се сиротини избави од највѣбег зликовца у Ерпеговини.

Погибѣи Смаил-агина огорчи Турке, кои тражаху и освету, те мало доцније догоди се бой под Боровом Главом, ње погибе и рани се до 80 Црногораца.

Владика се стараше, да обезбѣди свое Црногорје, па е принуђен био употребљивати она средства, кои су сходна цѣли и непријетелю његовије Црногораца. Турци су често убијли мучѣи биране Црногорце, кое е владика ако жалио. Владика неимашаше ни весела ни задовољна жљивота, већ само сташше непрестано на опрезу — на мртвој стражи, чекаюћи ма какве полове: или е ко наша' па Цр-

ногорце, или ови на кога. Да би задовољно владика кичевљивости своје Пригораца и храбрости у ошеги, он озиђе више четиньског манастира на Медовини табљу (округла па висока зидина) по којој најбиху Пригорци одсечене турске главе.

— У свему доста е ака видіо владика са својема Пригорцима; али ніе жагіо труда ниђе, само ако их могаше од зла избавити. Едног дошавши владика е мора на Четинь и тек што е улагъа у кућу — посвађаше се Донькврайци и Банице; а владика одма истрчи са засуканиема рукавима, па потрчи она сила людска у сав мах на крчме (у труку спаде му капа са главе за кою се он неосврташе) па углеђе кано ора' међу пилѣе, те поче развађати завађену и опаку томилиу людих, те не-ког за главу, неког за врат, неког за перчин, неког за руку, неког ногома, неког шакама разбаца их на све стране, па ће онда онако уморан рећи:

„Што сте се помамили, најзадњи скотови — а ево ми неждате ни да починем — рѣа ве била!“ Из овог се види, како е владика жеіо да се непролева братска крв његовіе Пригораца. Он ускаче међу голе општре ножеве, ве међу разпаљениема могаше лако да и он погине.

1841 г. зврши се разграничаванъ између Бесаріе и Црне Горе. Састави се протокол, коем се приложи и топографска карта своіо пограничїе села и мѣста. О овом разграничаваню имаго би се много говорити. Добро е то знати, доклен су чїе границе; али да се потисне црногорска граница од мора, то е штетно. Лазо Пророковић вели, да е

граница црногорска била на вратима града Котора. То е много. Он то каже у очи владичи и бесарском окружном началнику. Истина од Котора к Петини граду и Праћини нема земља, до самог камена, али су Пригорци били властници свега тога и град Котор мораше више зависити од Црне Горе. И данас е ким се гођ удруже Пригорци, тај добив сву Бокву. Пригорци некаю довољно средства за обдржаванъ морског устројства, а они могу у свако доба заузети Бокву. Ако ли би наступило непријатељство између Бесаріе и Енглезке или Бесаріе и Русије, онда би могли Пригорци јасно заузети сву Бокву. — Разграничаванъ могло би се узети да оно има и свою важност у томе, што е оно извршено између Бесаріе и Црне Горе и прва е признала тѣм љаком Црну Гору независном. Владика е тражио, да при овом разграничаваню присуствује и руски повѣрени, кано заступникъ црногорског покровители, цара руског, па е и он о том састављено писмо подписа'. По овоме Бесаріи и Русији још онда призивале су Црну Гору независном. Али против такве, онет Бесарски министар граф Бул Шауенштайн на паризком конгресу 1856 г. одржише право независности црногорске. Али наши ніе се ни чудити, што он држи да е Црна Гора саставни діо отоманског царства, ер тако е сматрају у старіе доба и Млечићи. Црногорци су слабо могли разабрати и оно, што е србски написано, а немогли оно, што е на латинском и латинском езику. Бесарски министар неваља се, како е Метерних обиграва' владичку и

свршио шнѣмѣ дѣжавну трговину. Бесарія нити би смѣла нити могла свршавати оваквѣ уговорѣ, да не знала, да е Црна Гора независна. Ту се продаваго дѣжавно добро, па кад би био господар Турчин, онда се то без нѣга неби могло извршити, и он би мора' да најшпрѣ овласти владску, па да се продаи изврши. Бесарія пак показиваше се вазда неком прѣтељницом Турака, али е знала шта е право дѣжавно, па се не могла ни упуштати у преговорѣ са отоманском дѣжавом, кою она иначѣ спрѣд любљаше, за ню се заузимаше, па се држаше у праву да е само она позвана да јој опѣва опѣго. Владика е учинио са добом граница велику уступу бесаріи; али га Метерних опет зато презираше, ер виѣсмо и његово шкѣмо управљѣно на владску са надисом: „Његовом бѣгатордию владци приговореком.“ Оваку ће бѣготординост сваки поштин, кои се туѣину удвара и од нѣга очекуѣ ма какву срећу. — * За два манастира не има владика никакву нужду, нити дѣжавну корист да их прода. Он их продаѣ за ништаву своту. Да су му дали и едан миглун талѣра, па опет неби било много спрам оног права, коет е владика изгубио, а бесарія добила. Овом продајом изгубио е владика свое право над Врапшима, Манама и Поборима. За ову продаю још онда било е незадовољства у Црној Гори. И Борѣје осуѣвиваше ко владску зато. * При диоби граница учествоваше и владика, а кад побѣ тад на границу и у приморѣ, остави мѣсто себе Борѣјю свога братучеда. У то врѣме неки Шпаѣери учинѣ убиство, па обаше

владика да ове поје, али ови утеку у планину. Међу овѣма бѣше и таквѣ, кои несеу ништа криви, па се обрете к Борѣјю са моѣом, да их прими на врху и да му се исповѣѣ, а он то да представи владци. Борѣје пристае на то, прими люде и саслуша их и дозна, да су неки међу њима правн. Владци е много било криво на Борѣјю, што он неодобраваше продаю манастира, па ово е била прилика да владика може пребацивати и корити Борѣјю. Борѣје се од ѣга противио у обште сваком уступаню приговорекот земљинта, а за манастире највише. Владика вративши се из Црмора на Цетинѣ почне наваѣати жѣшће на Борѣјю, што он Шпаѣере не повата' или поуби'. Борѣје му одговори, да он неможе гзгити врху нити нароѣке обичаѣ, а осим тога — реши ће Борѣје — ти люди, коѣ ти гонини, несеу ништа криви. Владика у својој наглости напѣше писмо Борѣјю, у коем му каже, да се он порадѣ спокойства земљѣ углони из Црне Горе а да ће му давати плату. * Ово писмо наглоти Борѣјю, па му одговори писмено и пребаци му за продаю манастира и за нецрваду, кою е учинио Приноорцима и да из тѣ његовѣ поступака може зго дочекаати. На краю писма вели Борѣје: * „Можеш ме углонити са Петина, али из Црне Горе никад, коя е колико твој, толѣко и мој.“ * Док е владика свое писмо написа', веѣ е био нарѣдио попа Николу, капетана цериничког, да Борѣјю сигом изваѣдену из Црне Горе. Поп Никола не се сміо усудити да наерне на Борѣјю. Кад владика прочѣта писмо

Борфино, не би му мило и остаде дуљтъ замишлѣнъ а найвише га типѣише оно: „Црна е Гора колко твој, толико и моя,“ — ер знаваше, да се Борѣе добровољно одрека' од своегъ законогъ права насљѣдства владѣлчкогъ, да га народъ любви и да има повѣрени и да би могла произићи и каква неопроштени, да он не све тако мисли. Тако се они ту помире и живили су у любви. Само е Борѣе био чудновате нарави, на би вазда чинио гласно примѣтбе на оно, што не праведно и умѣстно, а владика опет немараше за такве примѣтбе.

× Бесарія е била заузега Боку први пут 1797 г. на од тогъ доба не преставља тражити, да се колко е могуће дагъ потискую Црногорци и да се закида њихово земљиште. Владика Петар I. не-обаше под никаквиѣмъ условомъ и за никакве новце да уступши ни педаљъ црногорске землѣ бесаровцима. Док су били Французи сусядима, истина и они мрзяху Црногорце, али несу тражили да им се уступе землѣ црногорске. Но други путъ заузме бесарія Боку Которску 1814 г. Нашто се едно писмо цара Александра I. из Париза, у коѣмъ нише црногорскомъ митрополиту Петру I. да остави Боку бесаровцима. Ово писмо од оногъ времена, врло е важно, само е тешко въровати у његову истинитостъ. *) Могуће е, да е писмо подметнуто, да се ослаби вѣра у рускогъ цара. Црногорци вазда слушяху рѣчи цара рускогъ, а особито њиховъ овај свети

*) У цетиньскимъ архивама нагази се само копија, а оригинала не-могохъ ниђе наћи.

владика, на би га и у овој прилици послужали; али е оубе било са свѣмъ противно: генералъ Милутиновић дошавши са войскомъ у Боку, нашише писмо владичи у коѣмъ га позива да му преда град Котор, ер е европски конгресъ рѣшио, да сва Босна пришане бесару бечкомъ, — на ако владика неуступи, то да ће е он сигомъ узети. Митрополит не-обаше нида уступити Боку, него се одупре и наступи бой, и овај неби уступио Котор нида, да несу ноћу Латини заглавили лубарде на граду Котору, те е онда митрополит мора' бѣжати из Котора у Црну Гору. Генералъ Милутиновић много е писама пиша' владичи на њмачкомъ езикѣ, коя се нагазаху у цетиньскимъ архивама. * Још пріе конгресу, вадичи су сами жигельи Бокототорски на томе, да се Босна опет поврати под властъ бесаріе. За времена уединѣнја Боске и Црне Горе, постоише неко „централно правдѣніе“, у коѣмъ засѣдаваше поговина црногорске главаря, а предѣдаваше владика црногорски.

Црногорска неограничена самоволи и неpravлно обхођењъ са Приморцима са едне; а са друге стране стара мржња Латина, а особито Срба латинске вѣре, учини то, да се загळेже она стара наша невоља, несллога и братска мржња. Владика пошлѣ Пламенца у Паризъ к рускому цару Александру I. са мољбомъ да прими уединѣнју Боку и Црну Гору под свое покровителство; али Срби латинске вѣре, пошлю свое моље у Беч бесару, преклињајући га да прими Боку под свою круну, ер иначе — говорише они, да ће пропасти под

црногорском управом. Бесар ово радо прими, а још радије настане око овог, да се та жезла изврши. Срби латинске вјере чинили су све могуће, да изгину црногорску управу из Бокве Которске, наводјени, да они немају у нјој законите основа нити њемства за одржањѣ мира и реда у реченоме Приморју. Међу овјема Србима латинске вјере бјаше и Срба србске вјере, кои учинише највише, да се на контресеу даде Боква бесарин, а тако исто, да се главе дубарде на граду Котору, онда кад е бјера! Милутиновић доша' био са войском под Котор.

× Поради Грахова претонили су се непрестано Црногорци и Турци. У Грахову живили су сами христјани, кои се радије нагињиху црногорском владини, него ли турском везиру. Ово се овако повлачило још од 1815 г. Владика напусти, било ма како, да одбе Турке од Грахова, те сагради манаху на Ушцу 1842 г. Ове исте године састане се владика са Али пашом Сточевићем у Дубровнику у газарету. При преговарању присуствовагли су и бесарски обружани начелници из Котора и Дубровника. Владика и Али паша уговоре, да границе црногорске остану исте, а за Грахово како парези рјеше. При овом случају бјаше важан разговор између владике и Али паше. Кад е река' Али паша: „Да почекамо и да видимо, шта ће наши пари рећи!“ Али паша несмотраше друтјаче, него да е Црна Гора у оном истоке одношаю справ руског цара, у коем се нагова Ерицеговина налази справ Отмановића — па се владика на то најаоти и срдито му рече: „Ако ти имаш цара и мораш

та питати, а ти га питај — а я сам сам цар у мојој земљи и нештам никога, шта ћу чинити у корист мога народа.“ 14. Септ. поврати се владика из Дубровника преко Котора у Црну Гору.

× За ону погибю на Грахову (1836 г.) живише владика непрестано, на желише, да се за исту овети и Никшићкиема Турцима. Он се договараше са главарима, како да доками бирани никшићке Турке под Острог, те да их ту побје. Главари су одрабјали владику од тога, али он остане при својме, па се крене са Цетиня под Острог у Јунио 1843 г. од кул поручи по именице привема никшићкиема Турцима да добу под Острог на састанак. Дванаест Турака добе под Острог, а Стеван Динкин запане код Башине воде, да ту дочека Турке, кад се ови поврате изпод Острога. Дошавше Турке под манастир, небаше владика примити, говорехи, да их он не зна'. Турци се поврате невеседе и кад добу к Башини води, запута Стеван са дружином на ове Турке, од коих деветорица погину, а троица утеку у кућу едиог Црногорца, кои их држаше и чуваше у својој кући, док е удучио прилику, да их испрати пут Јакшића. Била овета или ма што, обе се владика одрешіо о Турке.

× Али паша Сточевић, везир ерицеговачки, бјаше ако озлобѣн поради ове погибје, — тако зване Мухте Муховића — на Башини води, па се поче спремати да удари на Грахово. Осман паша, везир епадарски, родом из Скопа — стараше се, да помути Црну Гору и да отме од владике острова у епадарском блату, Вранину и Лесендру. Црно-

горете чете доцпиге су биле Турцима, ер ове до-
пираху до Скадра. Приговорци имаху свое фржете
(чапце) на којема пловиху до Скадра, а Скадранци
несмиху довити рибу у блату. Тако владика само
од Примора на западу беше миран, иначе рат са
своју страна. Истина, да се он налазио у миру и
са Арбалом; али Скопик Осман-паша, не се много
обзира' на уговорени мир, већ прежіяше, како да
уграби острове Вранину и Леендру. Али-паша се
спремаше да напане на Трахово и да уклони кулу
са Умца, коју е владика саградіо, да шпхом спри-
ечава продаванъ Турака на Трахово и дагъ у
Црну Гору.

Два везира, а едан владика: први грабе за
турбина, а потонги свое за свое. Оба су везира
Срби и слабо су знали турски. Али-паша личиаше
у свему онема стареѣма Србима — ербској вла-
стели: говораше чисто ербски са изговором аиним
и чистим — говораше мудро и са достоинством.
Он писаше ербски и са ербскема словима, али
старински — стереотипно — тако да су потези са
свѣм гано што су стари били — тако, да се вла-
дика зачудіо у Млетцима, кад му показаше едно
писмо неког паше из Рисна пріе 240 година пи-
сано, кое е овај писа' Млечићима, а оно е одвѣћ
написано на Али-пашин рукопис, те е река': „Где
писма Али-пашина!“ А кад му нѣгов абулант при-
мѣти, да е писмо писано пріе више од дѣвѣсти го-
дина — а Али-паша ето живи сад. Тако е едно-
лик рукопис біо, да га владика не могао разликѣвати,
и ако имаше множину Али-пашиніе писма код

себе на Цетинъ. Ово значајно писмо даде владика
да се скине онако како е (факсимиле) и понде га
библиотекару Милоншићу у Беч, а то е било у
пролѣће 1848 г. кад е бунна обузда била сву ће-
сарову државу, те се то дивно писмо изгубило.
Владика се радѣваше свазој дѣвншој ербској ус-
помени и желіаше да се пробуди народна свіест,
али да е та свіест основа на тврдоби вѣрозакон-
ској — ер ако ове нема, онда ће све пропасти —
па онда, да се ради заеднички на обштој користи.

Два великаша ербска у турбиновој служби, а од
ербске крви, што су само друге вѣре, крве се са
господаром ербског племена, кои е уедно и погла-
вар ербске цркве, у којој недла и ньихови стари
примаху и свѣтило и науку врлине и истине не-
беске. Отимаю од сиромаша, по крви браће свое,
кору дѣба, да наране турбина, а да учнеге сир-
чад браће свое! Туѣа сила, варварство и богаство
очарало их е и заслепило. Учили су и примили
само науку суровства, држнѣ и овете, тонени и
убіиѣа. Све то освѣаше тај владика, тај цетинь-
ски пустиняк, кои назаше и држаше свѣћу ербске
успомене у онема врлетнеѣма горама. Нѣму беше
мѣта гледати те заблуде — те яде и те неволѣ.

Али-паша намисли да поруши кулу на Умцу,
па се крене су 20.000 войске на Трахово (у Септ.
1843 г.) и утабори се на Заскапу. Чујоѣи за ово
владика, одма поѣе су неколико войске на Трахово
и заузме кулу. Обе войске столаху дуже времена
една сирам друге неулушталоѣи се у бој. У то
доба стигне несрѣћни глас владци, да су Арба-

Али-паша

наси заузели Вранину и Лесендру; али по срѣби у писму, у коме се јавља о тој несрећи, било је погрешно написано — да су Пригорци одржали меџан — те за знак весели наредил владика да сва војска међе из пушка. Чубри Али-паша ово веселъ, поглаши се, мислећи да су Пригорци од некуд добили помоћ, те одма пошлъ свог поузда-ног чоека владци са понудом, да се на ђепе из-мире. Ово владика е два дочека, и пристаје на предлог Али-пашин. Али кано први услов, стављаше Али паша, да се куда на Умцу поруши; а Грахов-лици да дао од турекіе земалъ нешто одјеком Корвнѣкема Турцима. Владика и на ово пристаје; али и он од свое стране стави услов, да Али-паша подмири све војне тропкове и да плати како ру-шенъ тако и грабежъ куге, а и накнаду за на-пуштанъ своег права. И Али-паша пристаје на све владичине услове и уговоре, да се састану у Дубровнику, и ту да учине писмени уговор. За-слута е Ђорџа Срдѣћа, што се ово овако срѣћно свршило и оклонила велика несрећа, ер он е био тај, кои е то писмо написа' владци.

Оман-паша знаваше да се владика кренуо са војском на Грахово, он одма снарми мале бро-диће и напуни их са војском, навезе се на остро-ве и исте заузме. У Вранини дагумаю и до основа разоре Турци стари србски манастир св. Николе, у коме е основа' св. Сава митрополѣо србску. Са Грахова поити владика да брани Вранину и Ле-сендру. Владика не имаше ниѣ брода ниѣ икаква водена превоза, да свою војску превезе преко воде,

те да на јуршн отме острове, на којима су се Тур-ци ве' били утврдили и исте окитили дубарџама. Владика се заустави са својом војском на Танком-Рту; а са Међеџета гађаше са малом дубарџом кугу на Лесендри, али едно што е мала дубарџа, а друго што е одвѣх удаљено, не се могло ништа учинити. Оче у мало што не погниуо владика; растом висок; а пригнуо кратки првени бурак (фигерац), уоче га Турци на дурбин, те окрену дубарџу управо на владика и гађаху непрестано. У оном тренутку, у коме приступи едан Прича-нин владци, да му целива руку и само што е владика пружіо руку, долети дубарџено зрно те погоди Причанина у врх главе и ту му се про-ђе мозак. На то новичу главари владци: „Мичи се отоген. кумимо те Богом, — е беш погниути!“ Владика да им покаже своју неустранимост и да е он што и остади Пригорци, одговори: „Я не мичем да ђаволою — ве' бу стаят' на би-дљи кано и ви; а и мени не ништа милін живот него вама.“ Владика е био у свему При-ноторац и не маріо да се заклана и да буде међу ма којема, него међу првѣма, кано што е то од везда било у кући Петровића-Нягоша. Немогавши владика отети острове, поврати се са војском на Петинъ. Он е яко ружіо попа Вуклага, што е на-пунитіо Турцима Вранину, ер му е био река' владика да узме више војске, те да чува тај важни остров; а поп Вуклаге бѣше оста' само са 60 людих.

У Окт. 1843 г. пошлъ Али-паша дволицу доста неважливѣ людих: Мехмед-агу Зворничанина и Алію

Бргова, да предаду владци по уговору 7000 талера. Ови добу у Ботор, донесу новце и предаду владци. Владика се држаше старог обичаја и вјероваше ономе, што му се рече, па не ни бројо новце, већ их прими овако у кесама; али доцније показало се, да е само одозго било сребро, а дагъ сам бакар.

✧ Поручена кудла на Ушцу отвори пут ернеговачкѣма турекѣма четама, да продиру у Црну Гору. Владика се чешиће обрађаше Али-паша, опоминиоћи га да обустави чете и да се одржава погранични мир. Али паша се изговараше, да су то одметници, и да им он неможе ништа. Видећи владика немарност Али-пашину и кано да обе навидично да се плечка и убија, дохвати се охма да зау нађе дјеча, те он допугеи својѣма Црногорцима, да могу и они четовати и враћати зам Турцима. Чете црногорске тако се осиле да су продавале свуда по Ерицеговини, што најпослије стави у бригу Али-пашу, те се он обрати са жаљбом владци наводећи како су се яко умножиле чете црногорске и да се управо од њих живѣти неможе. Владика му одговори, да су те чете изазвали његови люди, кои продаваху са четама у Црну Гору. Али-паша предложи, да се еднѣма и другѣма четама стане на пут и да се утврди мир. Владика пристане на то и предложи, да се ставе пандури на граници, кои ће обустављати чете, али да се подвезе Али-паша да ће годишнѣ плаћати владци по 2000 талера за обдржаванъ пандура. Али паша пристане на ово. Ове новце прими владика само

прве године, па се онда прекине. Црногорици у својој кичљивости почну се изекљивати над Турцима, говорећи им у очи, да' су они рав црногорска и да им они плаћаю арач и да се несеу кадри бранити сами, „већ вас ми чувамо и бранимо.“ Чујоћи све то Али-паша, нађе да то има нешто што нагичи, а не жегелѣи да га називаю црногорскѣм подложником, одустане од уговора и нећаше давати више новца. И сам владика имаше те кичљивости и при уговору ибаше на то, да му Турци плаћаю арач, а да их он чува, што му е и пошло за рукѣм, али не на дуго.

✧ Много е горѣи и опаеѣни био по Црну Гору Осман-паша Скопѣи — везир скадарски, кои не преставаше уносити смутѣи у Црну Гору. Он е осим Куча *) и Брђане примамљива, па и самѣ Црногорце, наговарајоћи их, да се одбѣю од вла-

*) У ратѣиѣма бѣху Кучи валаа уз Црногорце. У Кучима најзнатније е племе Дрекаловићи, и код кои стои прѣча, да су они потоци Црноевѣића, владашѣице у Црној Гори. Врједно е навести то њихово причаѣ. Иван-бегов Црноевѣића синонац или рођак князем Никола. У врјеме рата кад Турци освојаше Зетлу, одбѣра од себе своју жену, кои е била рѣтивѣи. Та Николина жена оде у Хоче и у Бетцу пороѣи се и ту креће дјете у дитинску вѣру, одкуд она поре у Загребѣчу, а одавђе побѣгне у Везово и ту се уда за Наказа Марина, а дјете узме к себи Цил Пераговиа те га покрести у сребку вѣру и даде му име Дрекале и остави на њѣку војвођство.

Дрекале имаше сина Јага, а даде четири сина: Плика, Чед, Вујоша и Мѣо. Од овѣе погаше братѣво: Иликовићи, Чејовѣићи, Вујошевѣићи и Мѣиовѣићи. Суд да наведемо само како стоје пасоѣи Дрекалови: Дрекале едан, Јаге други, Плико трѣти, Вуксан четврти, Вуко пети, Јазо шести, Станѣо седми, Станѣо осми, Буѣо девети, Станѣо десети, Богдан еданасети. Дрекале е оставио аманет, да се његови ништа између себе неже-

дике и од његове власти, обѣћавајући даише живовань у турској царевини. Ни едне прилике не-процупташе Осман-паша, којом би само мога' да научи Црној Гори. Он е оне Куче и Врбане, кои су к њему долазили, дарива обездом, оружјем, новцем, житом и свачѣм, само да их заследи и по-мугти међу собом. Ово су биле велике невогъ за владичу, ово му сметаше да утврди мир, ред и поштупност у својој земљи. Он мишљаше, да при-купил и остало полагаено србство, али туђа рука, туђи новац труе и најпоштении свѣт. Сви народи у Европи уздиваю спокojно свою тековину, али Црногорац нема мира, него станше непрестано са занетом пушком, да се од нападав брани. Они се бране од исте негдашнѣ браће, коя слуге туђина и руже најбрасеніе врлине своје прабедова. Они ниш знаду, ниш оне да знаду, ко су и шта су, само су знали и имали волю да увезде зге и из-трибдљиваюће общае. Пограшнина кровпролића и забевце немаху крај. Неродне године припућа-ваху сиромашни народ, те се потупаше на све стране; овета е била уватила дубоки корѣн у свему народу и не биго могуће да се изкорѣни. Найвећи злочинци имали су не само утѣшнѣта, него примаху и награду за кровочина дѣла од турске паша и забита.

Сваки црногорски укук, укучивши из Црне Горе у Турску, мораше по постоећему невадломѣ общаю турском четов ти доглед, дол посече брану главу брата Црногорца, или онога, коег му именуо Турци. Кад овакво зго учини, онда му

веруо, да не црногорски прителъ. Сви укуци задалаху много яда Црногорцима и од њих кукаху многе црногорске майке. Они су били и кагалѣзма турској војсци и турскема четема, да могу лаш-не процупрати у Црну Гору и убити прве црно-горске юнаке. Они су грабили стоку и араги си-ромашне долове, палили и сѣна и колибе, а оне, кои би допали живи у турске руке, вѣшали би о чептеле, те су у најлюћема мукама изпуштали свою душу. Оваки грозни поступки нафериваху крв сваким Црногорцу на очи и моряху да траже овету, којом да зауздаю непрителе, да нечии још већа зга. Црногорци стваху еднако са занетом пушком у руци, да бране и образ и оно спромаштинне њихове. Турци су често па и у овом владичином времену из овета односили род са баш-тинне, или, ако немогу однести, они су онда палили или свгли, само да Црногорци остану без ништа. Овакво стаянѣ и квареж народа од моћне сусѣда морало би затрѣти сваку врлину людеку, морало би ослабити и уништити юнаштво.

Црногорци бяху бедомом против навзаге тур-ске; а и остали Срби чинише исто по могућству своје сила. Србска и славенска крв заранљиваше и забављаше ове страшне и неаситеме кровококе христинства. Тешко да би и едан народ мога' из-држати овакве муке, страданя, варани, подпави-рани и квареж од сваке руке, кано што су Црно-горци, па да остану на междану и да су свои, а већ ниши. Нема никог, ко им признае ове врлине, ону издржљивост и заиста врло юнаштво — до

единіе Руса. И Мгечићи су патили доста од Турка, а и више би, да их небранише ови Црногорци, а и они Срби у Далмаци. Па ти Мгечићи радоваху се, кад Махмут-паша Бушатлија 1785 г. продріе на Петинь, па се поврати преко млетачког примора у Скадар, те попали све куда прође и одведе многе люде, поданике принициове, у робство; па та републіка — сила на мору, снапаше све то трпљиво, или зато, што то бяху све Срби, или зато, што ніе смьга пред Турцима ни да зуба обіеги. Доказ е пак ту тай, да кад Црногорци немогаху одолети сили турецкой, нити е сузбити, одма осягнше и страдаше оне земль, кое су биле дужда млетачког. А Црногорци неосташе турецкіма робовима, него на брзо изкочише опет из оніе крпа, те се бише па и нагон 11 година и тог најсиловитег пашу разбише — побинше му сигну войску и наму живоме главу носькоше. Тако Црногорци сами се одупиру огломој сили турецкой; а владьта, коел све то лото типтіяше, уздише и вели:

„Оирак тужни без ниђе никога —
Суза моя нема родитеља.“

А на кога се могаше ослонити? Зар на Дактине, кои непреставаху из погале доміти врат овјека усамльнїема горшцаима?

Са оном новчаном помоћи, кою даваше цар руски Црној Гори, утврди владька земельску управу. Видећи да нема потребе за издржавань правительства, он одустане од сабрани давка, па би са поносом говорио: „В бих мога' и 100.000 флурина на годину изпѣривати из ове спромашне Црне Горе;

али онда не би били више слободни юнаци, већ права фукара. Ваистину, небу ништа да узимах, већ кад су у сведу слободни, нека су и у томе.“

Руски синод даде владьци наслов митрополита (1845 г.) али се он са овїем насловом ніе нигда служио.

1846 г. сиђе владька у Боку да се купна и настани се у Перасту. На другој страни зазива под Столпном бьше мьсто за купань, куд се превозаше на барки из ютра и после подне. Из Котора узме едног кадета, да га учи пливати. Ту бьше шьlime и едан абутант ньгов, па ће му рећи владька: „Виђи, Медо, како я пливам!“ А овај ће му рећи: Ту е ласно, ер е пливана, па се опирете ногама у пїесак. Владька да покаже, да се научио пливати, пружки се на море па свькну и рукама и ногама пут морске дубльине, па потону. Абутант позове одма кадета, а овај одма повиче за барку, те увати владьку за перчин, коел е већ два пут било избацило море, те га са барком изведемо на пливину. Сютра дан каже му абутант, како ніе требаго да се упушту на дубльину морску кад незна да плива. Владька необаше признати, да он незна пливати, већ се изговараше, да се био незгодно окренуо. Он затѣм састави стихове своје абутанту, коел зваше вьзда „Медо“.

„Стан' пугтниче, те погледай маго

„На пучину разпрострта Медо,

„Ка' колѣнка пучину мїеси,

„А разленіма волне уздиже!“

„Устави се, смьди плавателю!“

„Е си ми се уморио лето!“

„Ко ће златно рупо дочекати,

„Ко т' пуцну морску преборити!“

Пераст е стари славенски град на мору и имаше негда и трговину и богатство. Од како се подигла Грчка, сва е даламтинска трговина пада, али Бокелји неприлинеуо онадањ томе, већ пронасти млетачке респуџлике, па Пераштани непристано чувао неђе у подземном скривилигу баряк светог Марка, коег су (1848 г.) били изнели, држећи, да е млетачка респуџлика опет васрела. Пераст е знаменит, у ком живу и данас Срби длапинке вьре; жителји су вални и они су били обрана и одбиху нанаданя Турака са сува и са мора, за кое примаху од млетачке респуџлике по 300 ценина на годину. Имали су повластике од дужда млетачког, да неглабаю никакву царину на њихове домаће погребе. Сваке друге године бирало себи канетана, кои шивима управля. Тако пише окружни началник из Њотора Зарја Соранцо од 17 Дек. 1614 г. дужду млетачком, па наводи ово, што е одвѣх знаменито: „Љѣта господни 292 по-чествовани су истѣма повластипама Пераштани од цара Њоклециана.“ Тако е овај град знаменит и имаше повластике још при свршетку трећег вьена, а назван се под гором Њоговац, коег Талиани оног времена шееу преводили већ и они тако звали: Sotto il Monte di Slogovaz.* Улице су по ста-

*) Провалитор которети зах. Урлана у своем извѣштаю дужду од 4 Дек. 1614 г. вели: „Sono antichissimi habitatori del luogo, dove al presente del Monte detto Slogovaz; et alla riva di mare, poiche vi erano secco al tempo che Risano era in fiore, furono

ринском обичаю узке. Владика съдежи у својој соби, по своем обичаю или читаше или писаше што; а како е у другој кући била една февойла, кои погледаше на њѣга или из любопытства или што се загледала у владину — ова е прилика да се њвојзи владика допадале, а занста имада се у што и загледали, ер то бьше едан од највѣшние людих — па често бацаше свој поглед на владину; а овај још у младѣма и најнежнѣма годинама непрезираше ове умилите погледе. У таквѣма при-вѣнѣма часовима, бе природа све надмаше, бе се ова чувства покрећу, а поетична сила лети по висинама, напише владика, тай пьсник, пьсму любви. Ову пьсму носаше владика еднико за годинам, па кад се поврати на Петинь, едног дана извади е иза колана па е прочита абутанту. Та се пьсма одликоване од свою њвојвѣ пьсама; она представ-лаше живу силу любви, у њвој су се окупиле све лигине и дражести и та би се пьсма морала назвати круном њвојвѣ пьсама. Истакле му е абутант, да му е даде; а он се насмив умилито па бе рећи: „А како да ти дам? Зар да печаташ у новинама?“ Заслужае да се свуда печата, одговори му овај. „А како би то изгледало: владика па пише пьсму о любви? — недам!“ Онег абутант моли да му даде, да е прешине, а владика бе ре-ћи: „Нѣш да њавото!“ — Смиоли савѣ пьсму

detti Perastiani et il 1° anno del 293 furono da Diocleziano Imperatore honorati dalli medesimi privilegij, et immunita che avevano le città di Balia.

Tratté della disserta nella filza marcata — №. 8 da 1553 fin 1640.

те е опет зарбене за колан. Незна се шта е шпироме учинио, али е сва прилика да е изгорио.

Близу Пераста имаду два мада острова: остров св. Ђорђе и св. Госпође — владика побе да види ове острове. У цркви свете госпође дочека едан фратар владикѹ и начне му све показивати, па га најпослије поведе у огтар, извади едну велнку књигѹ писану глатолитиком, из кое читаше фратар лако и брзо, па ће рећи владичи: „Нама е наша жестоко забраніо, да ове славинске књиге не држимо и да се неучимо познаваню славинскіе слова; али ми кано Славини непазимо на то, већ се едан од друтогоа учимо и знамо читати.“ Владика ће на то рећи: „То е діено и племенито од вас, да незаборављате на нашу старину, нити на език наш. Миго ми е свуђ виђети наше тако добре люде, кои се не стиде ни имена ни езика свога, већ то бране и чуваю, а особито свештеници, кои су вазда са народом!“ Фратар остаде задвољаш, благодарећи владичи, али нескладаше шњегіа очи — чуђеши се, какав е то владика, кои се радо разговара о народніема дѣлима и како радо прима сричу све оно, што се клони срећи и слави нашега народа.

Ове исте године 20. Септ. крене ће владика пут Беча. Тад се путовало на паробродѹ. Владика носаше приготорско ђбего, а на глави велики фес. Он овог пута понесе са собом 20,000 дуката, да их даде на добит у Беч. Он нареди, да његов абутант узме кони Пера Томова (брата владичина) те да иши и да новце носи, а за пратиоца

даде му периника Сава Періѣва; али абутант нареди да ниђе несврђе, већ да иде управо у Котор. Сава — Њгош — изостане код куће, па га стигне теке на врх Прашпта. Владика е нојіо код которског властелина Србина Неговића, кои владикѹ примаше са разширенима рукама. Сутрадан навезе се владика на пароброд. Владика носаше са собом и свой штѹц, са којем он радо габаше бигљѹ и имаше тако добро око, ће нанесе тамо и погоди. Маго се нагазаше Црногораца, кои ботъ габаше од њѣга. Вѣштинѹ етрјелина показиваше он и на паробродѹ: баши му се наранча колко се може више у висину, а он онаги из штѹца и зрном погоди наранчу. Сви путници, што су на паробродѹ, радо гледаху на владикѹ, на господара приготорског и сваки желише, да што проговори са владиком — он опет необдјише нибол, већ се са свакіем радо разговараше, али му е најмилије бигло разговарати се са людама од званя и науке. На паробродѹ бѣше међу остагіема и свештеника и богослова латинске вѣре, кои пристушаху к њѣму и разговараху се шњиме о свему; а кад би му ови примѣтили, да су и они Славени и да динѹ за славенство и ако су латинске вѣре; а владика хитро на то одговори: „Сви смо ми браћа — и — брат е мио ма он кое вѣре біо.“ Владика своіем владичѣм, кретанѣм и своіем говором бѣше у стано да очара люде, па да их поведе за собом еуд гођ хоће. Владика представљаше Црногорце тако, да су они, кои непознаваху Црну Гору и Црногорце, мислили, да су и највѣли и

најлепши люди у свијету. Владика бѣше дика србска, он бѣше понешен за браћу Србе и за све Славенство. Далматинци гледаху у њему единственог просвештеника у нашему народу, кои е поглавар у цркви и изван ове, кои ни од кога независи; виде чувара людске слободе и имена србског у оном вјетном завичаю. Сваки честити Славенин дичаше се овом србском узоритићу.

У Сигету устављаше се пароброд по 18 сати, и док стигне овај пароброд, кои носи владикѹ, добу на иети двојица странаје людих да посјеге владикѹ. Едан се каже, да е А. А. Пайтен Скопез, археолог из Инглешке; а други тајински списатељ Карара. Владика док чу име Пайтена, погледа га и рече: Ви сте били у Црној Гори! Молим Вас, кажите ми, шта сте тамо знаменитог виђели? Кад е Пайтен изговоріо његова казивања, онда ће рећи владика: „Ништа ниесте виђели, кад ниесте наши и виђели владикѹ, будући е владика у Црној Гори све.“ Пайтен настави говорити достойно о великом владичином духу. — Владика се држаше скромно држећи руку на колану; али од едном сине, да ће рећи: „Vous Monsieur Raton vous arrarartenez à la plus libre nation d'Europe; savez vous où existe la vraie liberté? C'est à Monténégro dont je garde les clefs!“ Т. е. „Ви господин Пайтен припаджете најслободнијој нацији у Европи; а знате ли, ће е права слобода? У Црној Гори, а я јој држим ключеве.“ Овај састанак у Сигету, камо и онај доцније у Хицишту, лепо е описа' иети Карара тајински списатељ (1852 г.), из коег описа вјед-

но е нешто навести. Карара починъ оваго о владичи:

„Петар П. Петровић, владик, митрополит, войвода и поета Црне Горе, не живи више. Његове су струне поклане; а мац његов још стои извучен. Дјело е повјешнице да о њему изрече суд.“

„Сваки путник, путујући паробродом броз Далмацију и Богу — одма би походио и Цетинъ, опсиива' би владикѹ, представљајући усмено или писмено његов лик; праведно е сваки Европеец опажак' у њему стрјеловито око, умилити поглед, племенити стас, лепо обхођењъ и дјепоту објед. Али ни едан не сазна' његово срце, његов разум и характер: он е био камо и његова земља, познат али неизпитан. Неки су држали, да е био у вјри и речи православно; други некрением и великогудушник; вели гением, а неко варваром; неки су увеличавали његову библиотеку, неки су називали његову трезу доканам; представљаху га у ието вриеме пвеником, дипломатом; напредником на и разбойником.“

„Из књиџа ниесам га мога' нижда познати, нити из другџе извџпџа; али вврѹел, да сам га из некије његовије разговора упозна' и проциеніо. Сад, почем он спада у повјешницу и не више владик, него пенео, мило ми е, да означим оне прилике, кое су ме довеле да га познам.“

„1846 г. нафем се шњиме у Сигету заедно са Скопезом А. А. Пайтенем, кои е у оно вриеме кад владика је био у Црној Гори, долазио на Цетинъ, описа' Црну Гору и изда' у Лондону. Тек

што владика чу име Пайтена, погледа га, па рече: Ви сте били у Црној Гори, па ми кажите, шта сте тамо знаменитога виђели? Пайтен му разказиваше све; а владика ће додати: „Ви ниесте ништа виђели, кад ниесте виђели владика, будући е владика у Црној Гори све.“ Пайтен е говорио достојно о владичином великом духу, па онда се владика обрне к' мени: „А ви, кои описујете Далмацију, зашто нећете да посетите и описете Црну Гору? Кад можете, и што скорје, учините то; али ми најпрје јавите, да вам у Котор поплгъм коня и мой два върна момка; а я ћу вам бити на руци, да упознате сву земљу; покажаћу вам старинска мјеста — мјеста најглавни бојна; саобшћу вам све, што сам до сад скупио и колико знам и колико е било описано естрањема путника. Ви ћете виђети и дознати оно, што ниесу виђели ни дознали ни Ингуези ни Немци; — а бићете у стано упознати ону земљу са Европом, кој е са свјек непозната. Наћи ћете у мене личину библиотеку, неколико новина, добрије коня и добра дувана, умљреног ела, коју богило шампанског и ерденог гостопримства и виђете, да Црна Гора нје варварска.“ При разстанку изговори ове риечи Пайтену: „Мило ми е, да сам Вас позна.“ (Нека ту још нагазећа се лица поведоше разговор о езнику славенском, француском и талинском са којема се он служаше.) Ако се кад повратите у Далмацију, немојте пропустити да неопознате цетинског нустинага. Упознајете земљу, кој неће нигда утинуги, ер живи са вѣром и надеж-

дом.“ Ове су риечи биле спроведене са акѣм рукованъм и заоста много ердечтје него бившег мнистра Луј Филипа.

Масепа Јулиј 1851 г. нађем се са владиком у Хинишу. Он се био измѣнио. Дуга црна коса и брада окружавашу бјело и издржављиво њгово лице; очи му бяху мутне и умртвљиве, глас мугкли се тепцѣм дисанъм; он стѣваше, а бјаше сам себи ретотан. Са мног е био тад и Найтсбахер, други путник и описатељ Далмације и Црне Горе, кој е још 1850 г. посетіо владика и био на Цетинъ са великѣм угошћенъм приглъти. Господар говораше о стано своег здравдъ, али га ни маго не држаше опасенѣм. По очима, по изглѣду и по риечима познаваго се, да е богесттик изнемога; али кад поче говорити о Неаполю, фе ради поправљивни здравдъ поствѣдно зиму провео, и стаде описивати њгов очарателни пољокај, њгов багсамски и дипакоћи (мирисави) ваздух, прекрасно поднебје — глас му поставше яснѣи, а образи почеше оживљивати, душа, телота, све то чинаше се кано да га ослобођава из окова његовог богестног тѣла. У томе часу познадо га кано поету.

„Прије неколико дана изиђе у Лайпцику штампано дѣло: Die Südslaven von Neugebauer, у којем описуе свое путовањъ по Далмацији и Црној Гори, па тако и господар поведе разговор о томе дѣлу и рече, да ту књигу још нје добіо, али има и особиту жељу, да е прочита, надахоти се по извѣстной любави списатеља, кад е у онема мѣстима био, и бачин, којем е оно говорио, да ће

књигу ту издати — да ће бити уједило сва напандани и увјерје, кое су нѣмачки путници са великом лакоћом Далмацији и Црној Гори направили. Питаше ме, есам ли добио и чита' дѣла Вилкинсона и Пайтена: У колико сам чуо, по мом сурѣно, морао Далматинци и Црногорци бити обвезани умнѣм и дубокојма мислима инглеског археолога за сѣйна и користна измѣненя екопког еписатега — обрѣтивши се к' Најтебауеру рече: Слушайте — чудна е и замѣчателна работа: Инглези, кои долазе к' нама, мотре свѣгу работу, испитују пажљиво и све стављаю на цѣну и ако их ко непревари, точно описују. Французи у час промотре и понајвише ясно; али више пута промаше и много поетизираю. Нѣмци напротив задовољавашо се да саставе само велики војум, па он ма какав био, па ако ће бити и преписан из друтје; а будући да е нуждно о владини и његовом мѣсту казати, што друти казали нѣсу, то купују из свѣкол изминшѣног духа за мали новац, калку ни буд баену. Још смо до душе са земљописном картом у оскудни — продужки господар — обрѣтивши се к' мени: „Е ли вама познѣта коя нова?“ Рекох му, да е била едина од Вилкинсона и још едина новѣ издана географеким друштвом Ваймареким од Киперга, кои е испу извео из грабе Буеве, Вилкинсонове и Карачаеве. „Поезија — поезија“ — доѣа господар — „без мѣрени неправи се земљописна карта,“ и рече ми како е нарислѣо и нарече, да се едина награди и да ће бити од најболѣе.

„Запитај га, да ли е скована она медага, кою

е он, како естови нишу, нарислѣо за спомен еставне косовеке битке 1389 г. установити? — Одговори, да не, него имаше код себе образопис, коел е изреза' највиштити напуљевски умѣтник, и даде ми, да га видим. Чујоли, да я много изповѣстнице означавам характер Срба, хитро рече: „Езлик треба држати са вѣром везан.“ И заиста, Срби православни држали су се вѣзда Киргове азбуке и кирлиска има единако значенѣ њел изрѣкава.“

23 Јулиј видѣо сам поствѣдњи пут владину, када побе преко Трета у морска купатлига; ту се дуго задржако. Из дугог и разночног разговора спазѣо сам господареве дивленѣ хитроумѣо дорѣа Палмерстона, характеру Томаса, занешености за Млѣтима и Напуљом, јаку мржню против неправѣне насрѣаня на Црногорце, па би говорио: „Црногорци не еѣку главе христинске, већ само турек.“ Иза овог проговори: „Вѣра и храброст двѣ су стихѣ за мой народ: храброст видим живу у оветага противу Турака и у томе нуждно ми е служити се са словом биѣше: Ејоже мѣроу мѣрите, тојоже да возмѣрится вамъ; — него то е, што ме ожагошѣуе, да чувство к вѣрозакону починѣ хладнитѣ.“

„Онда, кад ми е говорио о Косову, упитај га, да ли е у поствѣдним временима зарѣа' конь Краљвиѣа Марка? Разумѣвши ме, одма одговори: „Не, Бога ми — али ће зарѣати!“ А има ли — рекох я — кои би мога' прочаѣвети на знаменитой

сабљи име Вугашиново и Марково? одговори:
 “Тай се још нје родио.”

У свијема пристаништама радо гледаху на владикѹ; а кад стигне у Трет, ту остане неколико дана. Ту промијени поговину онје новца, што са собом носаше, у банке. Ту владика прода тад вапрени бриљјнтни крст, коег му беше дарова' бесарбечки у знак спомена за омеђашенъ граница 1846 г. изговарајући се, да му треба новца за купованъ жита, ер је бига глад у Црној Гори. Владика куповаше жита за Црногорце и даде наредбу при свом погизку Перу, да га раздае сиротинњи. Немѹ е одиета тешко било гледати, како се сиротини патт. Та упомена кано да нје бига најмилија владини и онакаго се неке путе каинъ, што е оно овако учинио; али оно бяху младе, а ово зретије године. Тад бјаше у Тресту губернатором граф Штадион, кои вољаше владикѹ и бваше му у многоме услужан, а граф брочаше се да е Славен, а то е за владикѹ доста било, па е отуд и потекла она владичина пјесма “Три дана у Трјесту” а на-мњана графѹ Штадиону. —* Онда небаше још жезвзашце него само од Цезя и тако путоваше владика кроз свѹ Краинску на засебном джизжан-сѹ. Словенци, док би доушли на станици да е доша владика црногорски, сви люди од науке и отмвни люди труцаху да виде владикѹ. Сваки бјаше срећан, кои могаше виђети владикѹ, а још срећни онај, кои могаше шњиме говорити. Они високо уважавху владикѹ, господара слободније горске юнака, кои еѹ од славенске крви; у владичи гледаху они

нешто више и нешто милје — да е то независни владкоц, кои е и шњима еродан. И у овој прилици показиваше се владика у свему како треба и любавијем и предусретљивијем — он се радо разговараше са Словенцима и по свомѹ обичаю понуди гостѹ своје по едну цигарѹ од право црногорског дувана (двѹпанског). Они, кои су добијли цигаре од владике, нисѹ е пушили него еѹ свјгли на више комада па дјелили међу собом, кано ти неку светино за спомен од владике црногорског. Чувство ове братске любави оѹђаше јко владика и радоваше се од свега срца. Словенци еѹ добри и поштени народ, у њима е чисто срце а племенито оствљачъ. Код њих се неонака нисако дукавство — они еѹ тако занешени за владикѹ да би за њга све заложили. Из Цезя одвезе се владика на жезвзашници до Мирцуплага, а оданде опет на колима преко Семеринга до Магот Веча (Wiener Neustadt), па одавђен опет жезвзашницом у Веч и настани се најпрје код црног орда (Schwarzer Adler) па онда пређе у град Zur Kaiserin von Oesterreich.

У Вечу промијени и оствае новце и стави их на добит. Тад бваше ѹ Вечу обичај, да се свакоем странцу дае нека дозвода од полице, колико ће остати у Вечу. Такѹ еѹ били дали и владичи. Единог дана позовѹ владичина ађутанта у полицију и да понесе онѹ дозволѹ са собом — па му рекосе: Дайте ту дозволѹ, ер то владичи кано независноме господарѹ (суверенѹ) не треба.

Владика напусти да остане дуже у Вечу, па

травжаше стан у каквој кући, а бѣше повѣрио едном Доробанину, кои дугъ времена живи у Бечу, те и нађе стан на Грабену, на погоди и рану у овоме стану остане владика само десет дана. Живовицац Кнежевѣц израђиваше велику спилу владичину у томе стану. Едног дана за обѣдом рећи ће владика своме абутанту сміюћи се: „А видиш ли ти, да е ова наша оѣрѣна домаћина отекла, како да е Уела нечесова вели чела?!“ Овај му одговори: „Може јој бити — а шта се нама мари зато!“ Владика се зацелуо од сміеха, па фе проговорити: „Божа ти вѣра, а ту стати' нећу; а шта ће рѣћ', кад се она раздріеши? — рећи ће: виђи ђавола, а и владика е ту!“ Абутант му на то примѣти: Та ми смо е затекли натечену, а нисмо ни допѣли никакъз челе из Црне Горе, да су е могле убоети. Владика остане при своме, те плати сав рачун какав е представила натечена домаћина баронница и пресели се у гостиницу звану Лондон, а одатле у Леополдштат више кафане Штирбег.

Владика плати мѣсто сто три стотине флорина барониси, Владика е био честолюбив и назаше на свое морално влданъ и ако барониси нје била ружна па и доста мѣда. Други заиста не би оставља' стан, већ би оста'; али владика пазаше и на то, шта ће свѣт да рече и било би му тешико, да му се што неприлично наметне. Владика е био кано и остали люди; али се осврташе на свой по- дожай и на образ, па се чуваше од свега, што недолгуге не само нѣму него ни другоме саобраз-
поме Црногорцу.

Вук Караџић *) доказаше често код владике; а у то доба бѣше Вук спремио да печата свој превод Новота Завѣта, па тражаше од владике, да му даде благослов архіерејски; а владика и же- лећи да прима на себе оно о чему нје најбољъ обавѣштен, па ће му одговорити: „Нје то, Вуче, за мене, нити су то мои послг, него это у Уни- рѣн доста наученіе србскіе владика, кои су учили и познаю сва провинца правила и каноне, па се ти обрати к њима како ти правіека архіерејка, да ти даду благослов; а да нитеш од мене благослов за ослобођењъ браће Срба испод нечесніе ярмова

* Вук е доказіо више пута на Цетинъ и ставаше тако по дугъ, и спашаше нисак у црковине даска, бехи се од славозног вѣдѣ, или како што он говораще, од дура, па допше напе- чата кнѣгу: „*Montenegro und die Montenegriner*“, у којој опи- ше судичину владичину, да сѣде сви око оня, уз код ердаво доци се вѣривок, да владика има за престол едан камен, и з коем ставаше едан бѣлъ — да у тој судичини и стока живи. Овак свега навече, да владика има еног магарца, кои му вуче воду и т. д. У Трегу сѣсташе се Вук са Борѣком, а ту бѣше и други Срба Урстаница, па се цѣљиваше са Борѣком — па онда ће прегупити и Вук. А онеко ли и ми, господине Борѣе? упита Вук: — а Борѣе му одговори: Вада и и ти од нѣта небоко. А зашто, господине Борѣе? упита Вук — а Борѣе одговори: „Ето зато, што за онега владичина магарца не би нико знавал, а сад у здравѣ твое зна сва Европа. Зар некаше што дѣше и пакетніе напѣсати, нешто нѣгова магарца? Видим, да си сакат у ногу, да си и у мозак — и од нѣта кад дођеш други пут у Црну Гору, и ту ћу ти другу ногу сложити, да некогеш никако холѣти.“ И заиста 1852 г. дође Вук са низом Дашилок преко Дрета у Црну Гору, па кад кренуше на Јо- тора у Прашница, рећи ће Вук: Ваша Свѣтлости! оне бога ми Борѣе да ми сложи и ову здраву ногу, на се боли! — А кѣз му рече: „Не бой се, чоече, а это си кѣ да те Дашинца родица.“ Вук, кои се ако поплашио, онет ће рећи: Ваша Свѣ- тлости! Ја идем на Вашу рѣч.

и за набавку оружја брени у рат, у томе сам ти и прави владика, па би ти и да' благослова колико обеш; али ти, Вуче, неси зато, колико ни ја за оно прво."

Урда је била велика књигина Марја Михаиловна и донешена у руску канегу. Владика је желио, да и он буде на опегу, па у вече пође пешине преко бастаја до Вадешпаса, али је војска била затворила све улице. Са владиком иђаше његов абутант, обопца обучена у црногорске аљбине, и онај Добраћанин, кои изгискиваше абутанта, да говори са официром, ер он зна немачки — да пропушта владика. По објаснено абутанта пропустити една и друга стр. жа, али кад дођемо на врата куће, бе је канега, ту углави први владика, за њим абутант, а за овјем Добраћанин — али Добраћанина обустави вратар рекавши му: "Je vous prieiens Mr. que vous ne pouvez pas entrer." А дашта бу ја? мене непуштаю — рећи бе Добраћанин, кои знаваше добро француски говорити — а абутант му одговори: Ви знате француски, па непитайте мене, већ се објасните сами — али га непуште.

(Многи наши Срби, кои се у то време бављаху у Бечу, говорише, како би владика учинио по вољи цару руском, кад би он при олагу чинодјествова'. Кад му то напомене његов абутант, намршти се и одговори жотито: "Зар ја! — не то за мене!" У обите владика не марјо за приковна дѣла, кои се негда капо архіереа

тичу.*) Ушавши владика у канегу, оде одма у олтар, бе остаде за време опега. По свршетку опега пође владика са абутантом опет пешине, па да се уклони од велике колете хуке пође његовом страном иза Керитнер-улице, али изгубе правца, те некако преко Грабена добу у Леополдштат.

Владика је посвѣтј великога гнѣза Михаила; а кад дође настјдник да прати смртне остатке велике књигинѣ, пође владика и к њему. Великом кнѣзу настјднику Александру даде владика у личном повезу дѣло: "Србеко Огледаго", црногорске јоначке пјесме, кое је владика сам екупио, а доста и сам стѣва и шталпа, те пошља по својему абутанту да поднесе настјднику.

Понио је био владика са собом из Црне Горе своје ново дѣло: "Горскіи Виѣнацъ" у рускопису и

*) За време моје борављѣња у Црној Гори — за четири године, владика је само једном екупио литурѣио и да не било да поши и њакони не би ни гад. Он је на једној литурѣији зајаконио 72 а на другој зајаконио 70. Прје по што бе то учинити, ја сам му напоменуо да је то против црковне канона, а да се он при хитрописанљо заклето, да неће више на једној литурѣији рукоподавати до једног за њакона, а другог за свѣщенника. Он то неће да схвати, него позове ондашњег архимандрита Петровић, кои бјаше обично јан, а тога пута десило се да је био трѣсав, те се несликше пропитати. Пшта га владика, како иде са рукоподаватљом. Архимандрит трѣсав незна како жели владика да му одговори, а да је јан, одговорио би одма и то по канонима, па дуго мучашѣ, те му ја напоисегіе поможек: Кажи онако, како у канонима пише: једног зајаконити, а другог зајаконити, али владика одма на то доја: "Ја сам слуша", да је свети Петар њих више на једној литурѣији рукоподаватљо." Онда одговори архимандрит: "Истина, да по канонима може једног за свѣщенника, а једног за њакона рукоподаватљо, али впрочеж зависи од пронаволеніи архіереа." На то бе рећи владика: "Кад зависк ја кое вољѣ, онда бу ја све од једног." Ја сам пак

опакија, а погадно, па владика нареди да се на-
ложки огань. Обошца свѣду око огня, а обучени у
протореке аглине, па се разговараше владика о
сначему са својем абутангом, а понавйише о смі-
ешнѣма работама. Абутанг раетом мази, а владика
спрам нѣта страшно велити — па ће онда владика
смјоћи се рећи: „Вага, Медо, имамо велю одво,
а у нвој то ђавољѣ; а знаш ли, зашто ни дадоше
ову грдосію? Они мисле да си нѣки перидски
шах — и одвѣћ богаљ; а узео овог велѣг са собом
(нѣга) да ме показуеш ка' нечесово чудо — а за
тебе помингаю: ага ти тај маги мора да е богаљ
много — вири га како е вас обучен у злато, а
овог велѣг води да га само показуе свіету, па е
и нѣга богато обѣга.“ Абутанг одговори владичи,
да ће Тагани са свіем противно мислити. Ту оста-
не владика само 4 сатга, па оде са шцероном —
еднѣм Рипинином — те набе стан, у коем ста-
новаше док смо се гољ бавили у Млетима. Обрати
се владика на ондашнѣг бесарекког намѣстника за
Млетачку, да му се дозволи ући у архиву (тад се
морало тражити нарочито допуштѣнѣ). Не само да
се то допушти владичи, него се даде налог, да му
се све покаже, што би он запракіо. Абутанг мо-
раше ићи сваки дан у архиву и по жельи влadi-
чиной преписиваше руске грамаге, кое писаху
руски цареви млетачкѣма дуждевима. Неколико
трамата преписше владика својом руком. Стари
шина у архиви бѣше неки Солари, чоек стар, али
вѣшт у старинскѣма пискима тако, да му е тре-
баго казати у коем вѣку и о коме жели што са-

знати, па би он то одма доно. Између осталие
писема, каже да има и писмо Ивана Грозног на
едној магој обичној артин; али како свако писмо,
писано на страном езикѣ, има и приложен превод
на таљински, па прочитавши га Солари и увн-
дивши, да се пише против папе, начне се изгова-
рати, да е писмо негђе забачено и да га сад наћи
неможе. То се тако повлачило 25 дана и тек на
дан пред наш одлазак из Млетика, кад владика
даде добре руке Солари и осталиема 200 флорина
— онда показа писмо, кое е написано са скраће-
нѣма знацима, а владика жельаше, да буде препи-
сано са истѣма знацима. Абутанг то тако препише
са мѣком; али у путу на пароброду или излазећи
у градове по Далмацији негђе изгуби то писмо. У
Млетима стараше се владика да све сазна, што
е знаменитѣ, а особито радо дознаваше за све
догабае у Црној Гори, кои су описани, а нагазе
се у архиви. Прегледаше Млетке сполга и изнутра
— дивляше се негдашнѣм млетачком богатству и
како су ту и ербеке течевине углагане. Он се
возаше у тондоли, да види све канале, а едном
одвезе се тод онај велики — дугачки мост буда
иде жельваница и ставаше под еднѣм сводом, да
слушна каква е тутпива, кад жельваница пролетти.
Иваше и у оперу „Фениче“. Али е само едном
бѣо, нагазећи да владичи неприлични ићи у такво
збориште, кол некому најбогљ дѣйствовати на
людска срца, кои су навикнута на озобилности, а
не што се зове стыд и срамота. Учини познанство
са породницом Орио, са којом су били Црноевичи

сробиши. Он се често саставаше са рускѣм консулом, кога овај зваше често себи на обѣд. Види владика, да га и Латини льно дочекују, а нѣкогда и вѣрение од Руса. Он е све врѣме бавлени у Млетцима провео задовољно.*)

Из Млетака поврати се у Трет, ђе остане само четири дана, а то беше ветъ небель, коју строго постише владика. На велики четвртак, дано одгазак, беше владика за обѣдом са абутантом и ерашу орис са спужевника — а у то дође и граф Штајон, да се опрости са владиком. Владика небеше право што га затече за таквѣм обѣдом. После три сата крече се владика и дође на пароброд, кѣга прате многи Срби живѣши у Трету, кои бѣаху поносито, дичѣши се што имаду едного Србина са оне високе и врлетне гора, кои е независан владоц, кои своѣм погледом, своѣм вѣличественѣм ходом очараваше свакога; а у Србина разпирваше срца од радости. Он се прангта са Србима, кои се разстаю шнѣнме са сузѣнма очима, могеши Бога, да синѣ море, али вѣвѣрно ногѣ преброди срећно. Врѣме се натмурило — а

*) Доб се владика бавлеше у Млетцима доказаше к њѣму и Н. Томазов, когѣ уважаваше владика и ходио е више пута к њѣму. И сам се обширно разговара са Томазов, па кад е била рѣчь о Црној Гори, рекох му да имаде мѣста у Црној Гори како што беше Морача, ђе люди незнаду ништа за "ноѣце, вѣш се у свѣму служе са трапиком. Онда бе на то рећи Томазов: Богъ е, што нека, и како срећа, да нигда не уканим новац у Црну Гору — ер повад квари и срце и душу людѣку. Ноѣца наводи люде на свако зго. Са новѣм дође се покварити и љнѣнство у Црногорцима; могу постати турѣ измѣлари, а презрети своѣ најпалеженики изачаи, когѣ кнаху, а још ђе чини ми се имати.

кожи вѣгар беше се ослио. Брод е још у пристаништу — још се не крече — али се нѣше манѣм подмукљѣма гласима. Кад се брод отисне, оће владика да не чай — а абутант му пригљети, да неће бити добро, ер ђе топлота чаи разгрити и покренути да се поврати и онако неприставну постуу рацу; али владика мишлеше, да ђе му чай помоћи и олакнати, на рече: "Нега, нега — да немо, на како ни Бог да." Служитель носи два ибрика, едан са мѣком, а други са чаѣом, па ожданом поче сипати у едан суд — а владика повиче: не! не! али би донѣзан, довати онај чай са мѣком, па понуди абутанта: "Овѣш ли ти?" А њѣму даде сам чай. Море се валеше све више и више, а најпослѣ побѣсни у сѣв мах, а набрзо пропаде што се поело и пониго. Нох е била одвѣш тешица. Каметан брода даде владичи свою постѣлю, али се у нѣој немогаше пружити, него му висаху ногѣ. Владика шагъ служителѣ, да зове абутанта, да дође к њѣму — а овај е мутком прѣбе преко каюте, те ђе унѣгати владичу: "А што сте ме звали?" — "Сѣди, чече, ту, полюбих! спопага ме нечесова мѣка — немогу да трпим — одговорѣше владика. А абутант и сам у неволѣи и аго непати колѣко владика: "А шта ђу вам я помѣћи, кад и мени не ясно; а опѣт е лашнѣ лежати у постельѣ, него сѣѣсти." — "Знам да не ни теби ясно, али е лашнѣ и мене и тебе, да смо едан код другога — а видѣши да више никогѣ не-мамо." Он говораше, па и прекидаше, зато што га мѣши узлѣнѣно море, па ђе му рећи абутант:

„Знаете, господару, како кажу, да е море невјерно погъ и ко се незна Богу молити, нека иде по море се возити, па ќе се тамо научити.“ — „Влаго теби, кад можеш да збориш и свашта ти на намет доходи.“

Требаго е да смо у негак у Задру, а ми то, та дана тебе стигнемо у Дошин. Владика се изведе из брода на барки у Дошин и шедаше се по нѣмѣ, да се одмори од оне морске треске, па најпосѣ дође му вода, да шѣ чай. Сврзате се обоица у едну кручу и заншту чисте вреде воде — па направе чай, — али кад поче владика да шѣ, — остави и рече: „Е ово се пит' неморе — донѣ има нечесову тоно!“ Дигне се отоген владика у шетњу, па онда у пароброд. То е био прави велики петак, ер тај дан не еде владика ништа. После оназвот страниот вјтра са плоском и урнебесне еке помагнѣног мора, ђе се више и небо невиѣаше, указа се тишина и дан бѣше чист и ясн, ваздух пак и прозрачан, а зраке сунчане дивно отриваху дошинеко пристаниште. На велику суботу крене се пароброд из Задра и стигне у Шибеник. Тага дана капетан од брода знајош, да е владика ербске вјре, па да на велику суботу не мрси, нареди те се готово сав обѣд постием егом. Међу остатѣм постием егом донесу и пританѣ (пуженѣ) жаба на уљу — али владика назаше на све, па прѣ но што ќе узети кое его, коему шѣ вѣшт, упитаѣе: „А шта е то?“ Одговоре му, да су жабе. — „Нећу.“ У Шибенику преноћи брод и ту дочека владика свѣтло ускрсенѣ. У Дубровнику дође на брод руски консуло

Галић да посети владика. У уторник после подне стигне владика у Котор, одкуд одма узвѣши своѣ коњи и изѣе на Нѣгуше и нѣри код своѣг оца Тома

Дол се владика бавио у Бечу и Млетцима, ештѣливи Осман паша углеташе се и подпалѣваше раздор црногорски — направи буну и пошѣ свою войску у Црмницу. У то врѣме био е Перо заступникѣм владичинѣм, кои е и био своѣм не разборитѣм поступком повод овой бунѣ; а кад се несреѣа догодила, он незнаваше како да е савлада, нити се смѣше кренути у Црмницу; а немаше се на кога ослонити, да га онамо пошѣ до своѣг братачѣда Ђорѣио. Ђорѣио е знава, да е бунѣ прозвѣштѣла Первом немишлитѣношћу; али да неби Црногорци паги у већу неволѣ, кои им се тѣд спрѣкаше — пође у Црмницу, ђе га са радощћу дочекаю. Ђорѣио са своѣм войском изгисне свѣ турску войску из Црмнице и добѣ рану на номом палцу од турског дубарденѣг зрна. После ове побѣде, главари дарую едну леѣну сабљу, кои е задобивѣна у овоме бою — Ђорѣио, за нагову войничку вѣштину и юнаштво.

Изрѣноћивши владика на Нѣгушима, сутра дан крене се на Петинѣ и одма позове ранѣног Ђорѣио, да се врати из Црмнице. Многи Црмничани побѣгну к Осман пашѣ, а неки се затворе у кућу Ђуришинѣа и Ђнежевиѣа. Владика се озлоѣди на Црмничане. Неке Пипере и другѣ даде владика погубити, кои су нили за дарове Осман пашѣ у Скадар. Тако пођу и браѣа Тодора Мушикина из Пипера Осман пашѣ у Скадар. Тодор бѣше сенатор,

али он не ходио к наши. Владика пошлъ еднот свога слугу Радована, родом Пинера, те их овај доведе на вјеру на Петинъ, ђе их сву троцицу даде владика мушкетати. Овај поступиак владичин не био правичан ни по томе, што и остали Пинери ненадазаху за право да се и Тодор погуби. А то е исто чинио и Ђорђе онако рагън, па напине владичи писмо ноћу, у коем му каже, да е чуо да ђе дати нођас подавити Мушкѡиђе у тавниши; он га заклинъ да то не чини код свѡца (тавница е у манастиру, ђе е близу и црква у којој почива свети Петар), најпослѡге вели Ђорђе: Ако си игда мислио, да ми учиниши какву братску любав, учини ми е овог пута и непогуби Тодора Мушкѡина, е не кривъ; ако ли се од нѡга боиши, а ти га остави на Петинъ и нека арчи на мой конат. Владика се од неѡга боише Тодора, ер то е река и главарима пишерекиема, да ако га оставим он ђе се светити, и тако сутра дан буду сва три брата мушкетана пред влашком црквом. Са друге стране навальваше на Приу Тору Али паша, везир ернеговачки, а особито клидеше највише на Ускоке на Јворо, Сирициу, под Струт и под Малишко. Ове пете године (1847 г.) опреми Али паша Рустен бѡта Ченгѡа, забита гатачкол, су 7000 людих на прнотореке Ускоке нагазеђе се у речениема мѡстима, да их са свѡем затре. Управ онда, кад знаваше Али паша, да су се Ускоци разишли по четاما, и да нема ко бранити оно нѡихове спромагѡтине, пошлъ толику войску против нѡих. На дому затекло се само 42 чоека ернеговачѡе Ускока, те

опет браѡа Срби из Ернеговине докажу Ускоцима, да на нѡих иде велика турѡка войска; они одма се затворе у чардак Агексѡа под Стругом. Турци најпрѡе обколе чардак, па онда позову Ускоке на предаю. Ускоци се рѡше, да ђе прѡе сви изгинути, но се живѡема предати Турцима у руке. Турци отворе жѡсток оганъ из пушѡака на Ускоке — а они одговараху из чардака и убиаху Турѡе. Виѡеи Турци, да се они неђе да предаду, почну приносити сиѡно да спале чардак и у нѡму Ускоке. Турци су били дошѡли и двѡе мале бурѡке глѡбарѡе. Бой е, бива еве жѡшѡи и од пушѡаног праѡа направи се такав густѡ дим, да више другѡ друга немоѡаше познати. Ускок Беган покаже највише юнаштѡва, кои и повиче, да се изскаѡе из чардака, а да се юриши на Турѡе. Први Беган, а за нѡм остали изскаѡе из чардака и броз ову малгу од дима напану на Турѡе. Турци се понаше, мислѡеи, да су Пришторци стигли Ускоцима у помоѡ, начну бѡжѡати безобзирно, а Ускоци начу се за нѡма, те су многе Турѡе живе повагали. Многи су се Турци спасли чарѡнѡем крѡтом вичуѡи: „Не, кѡлим те Богом и светѡем Јованом вичуѡи: „Не, кѡлим те Богом и светѡем Јованом — а сам рѡшѡанин!“ Ускоци ниѡсу били задвољни нити вѡрвоваху овом преклѡниању, веѡ повичу: „Прекрѡсти се, да видим, да ли си рѡшѡанин!“ Такви Турци нагазивни се у невољи, знали су склопити три прѡта и прекрѡстити се по закону ерѡском. Да се ниѡсу Ускоци бавили са сиѡенѡм глава и са пљичком, моглѡи су и хилѡду Турѡака погубити. Сам Ускочки поп Миѡо утѡабио е три

кони и поєвка три турске главе, на є сам поп горю владыци: „Да ніє било граблєня, мога сам я сам поєвти више од 40 глава; али док сам одєвка двє главе, уграби ми єтан из дружине коня, на се продох главах, а гледах мой мал.“ Ускоци задобіо много коня и оружья и свѣ комору Рустенбегу. 19 глава турскіє донесу Ускоци на Цетинь, за кое им даде владык медаль и дарове, то у оружю, то у новцу; а Берана учини сердаром Ускока. Попу Мићу за оног коня, што му одве доше, док є свѣка главе, даде владыка десет таліера.

Кад владыци добе први глас, да су 7000 Туркака ударили на Ускоке, біо є яко ожагощен и немиран. Наредіо є біо, да им одма иду Ровчани и Морачани у помоћ; али кад ће они да стигну! Владика се ніє мога никакго смрвити: у кућу не улази, а све се по полю шета и од куд гођ кои Црногорац долази, свакоег питаше, да ли є што чуо за Ускоке. Владика любяше уобште свакоег юнака, а особито Ускоке, кои су криго на крани. А кад му стижє глас, да су Ускоци побигли турску войску, обузе га радост, заигра се у нѣму срце ка да є царство задобіо. Оваго цєнинше и любяше владыка добре и ваљестє юнаке и за његова живота подранљиваго се юнаштво а и уважаваго првом вршином людеком. Бой у Црмници и Ускоцима 1847 г. назавя у владыци чувство уважєни славієма борцима, ће мага шака людик поби тако велику войску тако „да се прича“ — те оглєва дивна дєла своє и свога времена витезова под насловом: „Кутя Тзуринића и цардак Алекс-

ћа“. Владика уміяше, а имашє и вою да расплати юнаштво у люда, а знавашє то и уважавати. Он добре юнаке награђивашє чїєм морашє и да мргашє те би одабранє сїнове носіо у своїєма нєдрилма. При свакой прилици, владыка се старашє по примєру дивнє своїє предмєстника — богомолтца — да се юнаштво шири, имаюћи то убьвєнть, да се само са юнаштвом и са чїстом вьром у Бога може бранити имє и образ людеки.

Желєћи владыка да се умирє Црмничани и да се бьгунци повратє на свог отьлишга, а да не бьду вршительи, злїє турскіє умилшви — концєм Юнїя (30-га) 1847 г. пошлє свога брата Перу, сердара Мига Мартиновића, сердара Фигина Тзурашковїћа и још другє, да иду у Црмницу, да се они люди умирє. Абутанга свога одрєди за азнадара и нисара. Ова чєта добе у првє у манастир Брчєли, ће останє неколико дана договараюћи се, шта да се ради са онїєма у кули, — мьбу тїєм стижє глас, да су противници оставили кулу, те ће Перо предложити да иде неко у Богвьїћє и да види, да ли су они загоченници у кули или су изишли, па ако су изишли, да се кутя заузмє. Перо предложи, да иде сердар Мигло, али се оваї тога одрєчє; онда се понуди сам сердар Фигин, коєм Перо недавашє, што є стлб са здрављьм; за тїєм понуди се азнадар, али и овом недаде Перо говорєли: „А шта би владыка пинама учинїо да ти се што догоди? Нєћєш тамо да бьволго.“ Из Брчєли кренє се та чєта у Согонићє и ту ноћи, а

сюгта дан у Богъвиће *) Шатъ Перо може да зову побунѣнѣ да добу на станатъ, али ови неће пріе, но што им се пошло двоица у тайство. За таоце одреди Перо Ива Ракова и Вида Новикова (обоица пераници). Добу двоица побунѣнѣ, међу којима беше едан син пона Михаила Пламенца, Перо, па ће их Перо Толов преддурести са опрѣма рѣчима: „А што се ви неврѣте? мишигте, е ко мари за вас?“ Азнадару би ово криво, видѣи люде, фе се веру по оиѣма странинама без двѣа и крова, па ће рећи: „Богъ вам е, да вас и половина погине, него да се тако потупате по тумѣу свѣту.“ На то ће рећи син пона Михаила, коег азнадар непознаваше: „Е, господине Медаво-вићу, да сам и сам, лашно би то било; али мени висп о руду стотинама душа, кое немаю ни двѣа ни крова, па се я морам за њих старатъ, а я могу вазда наћи у моѣх притегли колѣско тоб мени треба.“

Из Богъвића врати се ова чета преко друничког поля и дође у Глуви До на ковал код гуду-водольског войводе, кои е ходіо у Скадар код Осман наше. Перо неохаше ноћити у кући, већ на гувну, око коег стави страже, да га неби коубо. Азнадар остане у кући да спава, па летавши,

*) Кад се крену из Сотоића, азнадар лшаше на едној млатој масци пона Луке из Брчеди, а разачео кншобран, па кад се опушта из Сотоића у пољу — угледаю их они Црквичани, што еу заузели кулу, па почу метати из пушкака, а ови им одговарати. Како пукоше пушке, сѣкну азнадарова маска, а кншобран у том скоку пале на главу маске, те се она покажи и скочи преко плота у едну нивику, те азнадар на едну, кншобран на другу, а маска на трећу страну. Ту се учини велико несеть и сплех.

метне две маске пушке под главу. Войвода леже у свој одар, а азнадар на гламу на земљи, у којој беше више бува него сламе. Доје г войводи едан његов сусѣд на шапбући пита га: „А кои е то, што ту лежи?“ Войвода одговори: „То ти е онај, што држи аспре код себе.“ Код њѣга се нагазаше тад само 60 талиѣра, а владика му даде кад ноће са Цетини, свега и на сву дружинку 250 талиѣра. Азнадар добе друге мести у главу, па поминише, да ови држе, да он има много новаца, па га могу и убити, тѣм пріе, што од свое дружине нема никол код себе. У саму зору неко заглупа на вратѣ, а азнадар довати у руке пушку испод главе. Войвода отвори вратѣ, а онај ће рећи: Добро ютро! па кад ово чу азнадар, умри се. *) Кад се поврате на Цетинъ, азнадар причаше еве владци, па и за новце; а владика ће рећи: „Ванетину Божу, каквиѣх има скота, могла те и та несрећа снаћ? Перо же молише, да и деш и ти, а я и небѣх зато.“ Владика опрости свѣма, а епиромасима даде жита да се изране, те се тако сви

*) Кад устану ова господа, добу у кућу и посѣдаю око огни На веригама висп едан котлић, у њѣму хліеко. Чече се и кави, у кући войводиной напгте еу се само две чаше, у кое успе егугте каве и хліека, те едну даде Перу, а другу азнадару. Ови други погледаю и не им право, што и они непи, па фе у едно доба екочити сурдар Фигни, те нађе некакав котлић, па сміѣи се трчи к можеку, те фе сміѣи се рећи: Јай, чоче, те правине я мени! Сурдар Мито довати тонал, а поп Павола некакаву кругу од тикве, па сви приидеи преко ватре око котлића. Да им даде; али мокак заваћа куглавоц и дае такан оногнѣо, колѣко чаша прики. Не некака тогнѣо стадо до каве, колѣко до господства, да ти ту не би ко пречека.

поврате на свои огњишта, осим Марешше, које даде владика убити.

Месеца Јулиа 1847 г. намисли владика, да се зближи са везирима од Ерицеговине и Скендерје, па их обојицу почне убљжавати, како су и они Срби, али да се не боре за све име, поштењ и славу, него за туђу. Он им доказиваше, како су се њихови стари после пропасти србског царства на Косову сигом морали потурчити и постали највећи гонитељи имена свога и браће своје. Владика их опоминаше, да се сјте најзначајније турскје војсковођа, да су онајвише све потурчени Срби, у којима на ратном мегдану кишише србска крв и чиняху велика јунаштва, али по несрећи, вели, све за туђина. Опоминъ их владика, да су шњиме од јдне крви и да међу њима никакве друге разлике нема, до што они вјрују Муххамеда, а владика у Христа. Сви су люди, кои говоре јднимъ езиком и имаю истоветне обичае, то су све јдна браћа и јдна крв и они треба да рву за свој образ и за свою славу, а не за туђина. „Ј сам се сабио у ове голе и крваве крше и спосим свачесову невољу — само нећу да се борим за туђи образ и за туђу главу ни да хулим име нашег личног народа!“ Владика е развио на дугачко свое племените мисли и нежгаише труда, да заблудену браћу поврати у крило србско, да им покаже, ко су и каква их слава чека са својом браћом; а иначе да биваю на поругу себи и својема и да ће их разумни свиет вагда осуђивати и називати их туђинском подлогом, кои су заслепљени привиднем богатством и

господством. Он им напоминаше, да е богатство, што и котрени роса; али слава дивније витезова трае кроз све вјкове, којом се њихови потомци носе и диче се пред свиетом, а овај их уважава и милуе и уступа им прво мјесто. Може бити да ће се још и наћи такје владичише писама, ср ова надамашују његове вјеме — представљајући велике мисли и дух његов, кои тежише за уједињетъ и величином србства.

Скопак некогаше разумјети племените мисли владичише, али га се ономинише доцније (1861 г.) у Цариграду. *) Јдно сам Осман пашино писмо претисај¹ кое писаше 6. Јулиа 1847 г. из Скадра, зато, што ми га даде владика и што се оно онајвише тицало мене за то, што е владика био одредјо мене да идем у Скадар Осман пашни. То писмо гласи овако:

*) Княз Михаил поста¹ бине Илија Тарашанина да преговара са портом о државниѣхъ пословима, на дознавши за пѣта Осман паша састане се шњиме и рече му: „Од оје Турака нека и, шта би учинио — преша¹ би у србску вјру. — Показави ми мена мота синоца — княза Михаила — нека нехта, а то неће моћи бити.“ Ово е онај Скопак, кои бине у тѣпшикој свези са князом Милошем. Тарашанин моташе у то вриеме много дознати од овог Осман паше, али се некогаше упушт-говориши са Осман пашом о томе, мота би довести княза у негодан подолжај, ср овај паша мота и казати Турцима, шта е Тарашанин говорио. Кој сам Тарашанину објаснио све до-стајке Осман пашине и да се пребадо упуштати шњиме у обширни разговор о нашѣма стварима, рече ми: Да сам и лично својем послод, а не княза Михаила, и би се упуштио био са Османом у обширни разговор.

„Од нас Осман наше взира од све Арбаніе владичи црногорском и брѣском Петру Петровићу кавалиеру русинскоме поздравіе.“

А по томе даем ви на знаніе да сам твою книгу приміо и разуміо што ми нинеш на ковнат већіе работа, да смо на мир и у дослуг и да смо притегли. Ако си кахил, да се боге уразуміемо, а ти ни пошли чойка твога, кои тебе близу срца, ка' коштуга тега, да се самном уразуміемо и я бих томе біо кахил, ако си ти кахил и да сте здраво.“

Други дан рећи ће владика своје абутанту: „Знаш ли, Медо, кој е? Я сам еднако од юче мисліо, да ли да те пошлѣм у Скадар, па набох за добро, да те нешлѣм и да е тобом неризикам, већ да пошлѣм каквог галіота, па ако и пошине, да га некалим. Право да ти кажем, я вьре у онаком чойку, кано што е Осман наша, немам.“ Владика пошлѣ од иста едног галіота из ріечке нахіе, али га знаваше и Осман наша кано и владика, па се необаше шнѣлим о ничему разговарати. Скопик се извени, да би он желио да се састане са владиком и да се они на само разговоре, а са оніем, коет е посла', да се о таквіема работами неможе разговарати. Владика избѣгаваше лични састанак, наводећи, да би то мучно било и да би се могли отуд изводити свяговки разговори и мисли, кое би осуетилие главну пѣль. Скопик остале незадоволян са овіем одговором и напише му орлятеки: „Я сам Турчин, а ти баурин па се сложити неможемо.“ А напише му много и коєкаквіе пребапивана. Видѣћи владика, да е Осман наша

сувнише занешен; али опет немогаше отргити, да му на његова пребапивана не одговори и да га у кое чему обявѣсти уобѣгаваюћи га да е и он Србин, па му у Окт. (1847 г.) одпише:

„Дошло ми е до руке твоє писмо од 17. Септ. о. г. у коєму неке ствари сміешно напоминаш. Прво, што кажеш, да оперемо свог срца, па да учинимо свяги леши начин и слогуу на наше градинце: кое е срце за люде, оно е вьзда чисто и опраго, а с нелюдма принуѣен е чоек да се нелюдски влада, ер иначе неможе све да би хтіо. Што се хвалиш, да имаш код мене притегя, кои ти доказую мое намьреніе, — добро, кад их имаш — мени их неказуй, да од мене непосредаю. — Ову и другу овакову ствар ти можеш казат' оніема, кои свіет кроз шобут гледаше, а не мени, — мое е намьреніе явно и чисто и кога и како валя пазити онако са мном у сусѣдству и да живе.“

„Ти говориш, да я све нешто тражим; а што би я тражіо и с киме ћу га тражити? Кад е Вьзет (Илдерим названи) Вьснѣ покоріо и кад судивля орде азитске, наше магено, но ювачко царство разрушиш, онда су мои предци и још неке одобране фамиліе, кое несѣ ту погинугле од Турака, оставили свое отацтаство и у овіем, горама утекли. Я сам инокосан, я сам сирак — помисли: ће су ми браћа слави и гласовити кнезови и войводе нашега царства, ће е Црноєвић (Бушатија), ће е Обрен Кнежевић (Махмут Беговић), ће е Кулиновић? ће е Скопик? ће е Видані? ће е Филиповић? ће е Градачевић? ће е Сточевић? ће е Лю-

Бовић? па ће су многи остали? Како госнода и цвѣт нашега народа? да свое отаѣство и свою славу заедно потражимо! Да смо сви на едно, онда бих я с њима нешто велико потражио.“

Бог сам знаде, када ће се он свое славе споменути и до када ће се ова моя браћа од свое рођене браће туђити и називати се Азѣтима и до када ће за туђу корист работати, несъбади се себе ни своѣга. — Од онога несрећнога дана, од како е Азѣтѣн наше царство разгьявио, са коли се ова шага горштака за обште поштентъ и име нашега народа бори? Све са своѣм рођеном браћом изтученом: брат брата бѣе, брат брата сѣеце — развалине су нашега царства у нашу крв огрезе — ево наше обште несреће! Ова е несрећа и обшта вражда братска више но сила туђа учинила, те е наше юначко племе постаго туђим надничаром и служительима, како што си и ти туђи надничар. — Кухавну е Црну Гору оваи разур нашега народа готово удавио, но и општо; ово е учинило, те е данас Црна Гора и бѣе до-виѣт алмаз у витешку круну. — Я бих радѣе ношта на свѣту виђети слогу међу браћом, у којема една крв кши и кою е едно мѣеко одиго и една колѣвка одънихала; што се пак мене тиче самога и ове шаке народа, я поштента више ни мало не желим, но га имамо пред великим и опашемъ свѣтом; но се нешто друго жели, ербо е крвава равя и гого поштентъ. Я бих рад, да сам се мало доцнѣе родио, ер бих виђио свою браћу, бѣ су се себе и своѣх споменути и явно пред

свѣтом казати, да су они достойни праунути и потоци старѣ вѣгезова нашега народа. Када се ова света рѣч изговори, благо цѣломе нашему племѣну, онда ће име пригорско, босанско и прочи вѣгезова ерѣскога народа како свети талисман чествовати и у њадрима носити.

„Я чуем, да ти Пригорце хайдуцима називаш; то име ни мало ерамотно не: хайдук значи Schvaler, Ritter, на примър: кавалиери су ови хайдуци: Марко Крагъвић, Рѣля Омучевић, Гергез Аги, Таге Орананин, Скендер-бег, Стоян Њнковић, Иля Смѣливић, Баю Павлянић, войвода Драшко Поповић, войвода Вук Миркуновић, Никап Томановић, Црнац Карамахмут, Караборѣе, войвода Велько Петровић, — ово су само неки од нашега народа, кои несѣу данас у животу; а ови су троица и данас живи: Абдегкадер, Памит и наши войвода Мина Морачки. — Истина е, да су неки Пригорци убиаоци, грабителѣи и мамгелѣи, али их необуздана и дивля сила турска нагони, па и юначка неволи. — Помисли, мой драги земляче! оvolико народа, сабито се у овим горама, готово од свуда затворен! Кад е година неколико родна, може се прилично проћи; али кад дође година, ка што е ланьска била, живя мѣка од њих бива. Я сам се лане неколико мѣсеци мака' у Беч и у Метке, наѣластито зато, да ову мѣку очима негледам; а друго: я сам ерна жалостива, па би све свое разурю, а свакојко мало ми ешта и остало. Када са мною говориш, како мой брат Бошнич, я сам твой брат, твой пригетель; али кад говориш

ка' Турчин, како Азигин, како непријатељ нашега племена и имена, мени е то противно и свакоме би благодолно мислелем чоекү противно било; а знам, ти вѣш реѣи, кад ово мое писмо видиш; шта овај чоек коешта пише и сиѣва; али се надам да ће наши потомци, кад било да било даѣи достојну цѣну отачастволѣивим мислима и писмү владичинү, на коета се данас виѣ са сваке стране како на бѣгу врану.“

Другѣ е владика проша' са Али пашом Стоцвиѣм, кои говораше и писаше својом рүком срѣски. Овај схвати владичине мисли, призна да е Србин и да треба заеднички да раде у корист срѣства. Ту њихову намеру и објаживањъ осъте Турци, те Али пашу пошлю у сурүчү, а намисле да напану и на Црну Гору, те да и ово прво и најпирѣше срѣско гнѣздо разкопаю. Владика доѣе о том писмо из Неапултъ, те се одма врати у Црну Гору.

Али наша престано одзиваше се лепо о владичи, па би говорю пред својема Турцима у Стоцү: „Ви Турци непознаете, ко е и каѣав тай владика; а Бога ми мога и динна ми мога, то е онај прави срѣски бан од Косова.“

У таквјема работама, у бѣђено народне вѣсти бѣше владика неуморим и тражаше свүда свезе и приѣлѣства, само да види срѣство ослобођено и уединѣно. Владика се бѣше и побрѣтишю са Али пашом, кои у писмү почина' би овако, али својом рүком читко написано старјема потезима срѣстјема: „Од мене Али паше Стоцвиѣна Ризванѣто-

виѣ, везира ериѣговачког моему побрѣтилмү Петру Петровиңу владичи црногорског и брѣског и кавајерү русинског, драги и мили поздрав.“ Али наша говораше чисто и јако срѣски. Штета, што владика не још ранѣе покуша' срѣћу, да изложки оваке племените и родолюбиве мисли Али наши, кои бѣше у свемү Србин и наглядан наша у Ериѣговини још од Косова.

Кучи задаваху много брѣге владичи, кои узимаху новаца од Осман паше, а тако и од владиче, кои се стараше и трошаше новце, само да то јоначко срѣско племе уедини са Црном Гором. Кучи несү нигда воевали са Турцима против Црне Горе, него напротив помагали често Црногорцима против Турке. О њима пише Болина, которекли властелин (1612 г.), да е то храбро племе и разбјоно веће турке войске, купе се у празничне и неѣгне днѣви те се обучаваю у оружю и праве пшадроне. Они се дѣге: на Братоножиѣ, Дрекаловиѣ, Бригүт и Затрѣбчане; а села су им: Фундина, Сваница, два Медүна, Косор, Лешѣ, Убли, Момче, Безјово, Брѣжанъ, Ораво и Коѣе. Коѣе и Затрѣбчани су латинске вѣре, али су задржали срѣске обичае, па Затрѣбчани и сад сѣзве свѣтог Николю.

Много жалѣше владика за Вранином и Лесендром, овјем важнѣм мѣстом, кое имаше значеня и у доба Неманиѣа, па преставаше мислити, како да се ти острови поврате и сѣдне са Црном Гором. Он имаѣше двѣ велике гвоздене дубарѣе, али немаше за њих ѣбане. Зато он пошлѣ

своєт абутанта у Трст и Млетке, да потражи у арсеналима од старіє зрна, кои би се подударала са велицином реченіє дубарада. У Млетима нађе много зрна и ціене, али се негодудараше са мѣром, кои му е дата била зато. Владика баше дао препоруку своєме абутанту на Вучетића у Трсту, да му нађе чоєка, кои ће му помоћи, да набави све те ратне потребе, а у случаяю ако му употреба новаца, да му и то даде. Овай му опет даде препоруку, на єдног Француза у Млетима, кои га е свуда водио, бє зрна нмаде. Кад се не могло наћи, он се поврати опет у Трст, бє одма наручи, да се праве картечи за оне двіє дубарде. Тек што е майстор почео да прави, стижє глас из Котора, да су Црногорци ударили на Доброту, негу похарапи и полагли и учинили штете на єтогину хилда таџера. Ово су опет постядште граничени са Бесаріом од 1841 г.

Осим продата два манастира западе су биле и многе црногорске земль у границу Бесаріє, али Црногорци необаху знати нити за мѣашець, нити за продаю, нити пак за пасишта, кои су вазда била пьихова и допиряху до у само приморь. Владика би говорію Мирчанима, којєх су скоро све земль западе биле у Бесарєску границу — да оне земль продаду: „А што ви, Мирчани, непродаете оне земль, што су ви западе у Бесарєву границу?“ А Мирчани бє опет унгиати владикѣ: „А што, господару, да продаємо ми наше земль? Зато, што су у Бесарєској граници огьаде, па уверан оне да прода све те земль на писанат“.

— одговори им владика. А ко бє, господару, да купи те наше баштине? „Купи бє Приморци“ — реки бє владика. Мирчанима би то криво, па бє са живошћу реки владичи: „Нема данас, господару, Божа ти вьра, тога Приморца, кои бє ту нашу баштину брез наше добре вољє купити; ер ако е купи — у сто е злїє часа купио и ню нигда радом ударити не бє. Оно су, господару, наше баштине, па ако ко у нѣх такне, уби бємо га, Божа ти вьра.“ На ово владика нерече ништа.

У то врїеме често е огьашавано у Бечкїєма и задарекїєма званичнїєма новинама, да Црногорци, кои имяду свое земль у Бесаріи, да их продаду; али Црногорци за такве обьєвє необаху ништа знати, вѣх уживяху оне земль, кое су уживали од старина. Ньгупки чобани пуштаху свою стокѣ да пасє близу Доброте, кано што су то од давнина чинили. (Доброфани су све сзми Црногорци, кои су се још под республиком мьєтачєком населили у Доброту, па примили латинску вьру.) Ти Доброфани мрзяху яко Црногорце и ради су били да им свуд науде, бє го бь могу. Они се стараху да опану Црногорце што више код Бесарєке власти, па док виде да е црногорска стока прешла границу, оду у Котор и явє окрѣжком началнику, а овај опет велики мрзятєль свега онога. што се ербєко зовє, пошлє 50 солдатя, да добєраю стокѣ. Црногорски чобани необаху пуштити стокѣ, те огьаде огань из пушакя и убію неколико солдатя, а од шесторице чобана раши се троица. Чубо би за ово Ньгупши, потрєє одма чобанима у помоћ; али

док су ови стигли, солдати су били умалили са стоком у град.

Од Негуша дође едан на Петинь и яви владци, како су бесаровци одбегали стоку Негушкѹ. Владци би ово и немиго и тешико, зачрвени се, устаде и рече: „Ако почесмо отимат' едан у другог, неће остати у Приморю да ђа-волѹ, али ви съдите с миром, а ћу то свршити с пиругом.“ Ове владичине речи, кое е изговорю у ватри, имаю значав и види се, да се владика не бои бесаровца, ер каже, да су у откманю на силу болги, дважкин и ювачини Црногорци; а што не дава' да Црногорци нападаю на бесарю, то е бито само зато, што владци не било право, да се гори, да су Црногорци грабителѹ, а особито уважаваше владика урефене државе. Иза тога удеси владика са пиругом, те се стока поврати, али задрже два брава. (Брава зову овцу, овна и козу. *) Ово Црногорцима би тешико, сматраюћи да су они тем понижени, кад им ма ко што отме, а они немогу то да поврате или управо да се освете. Црногорци се спремаху да ту нанесену срамоту оцвете, а и да покажу, како им нико ништа не може узети без своет „велѹга чуда и грдила.“ Дозна владика, да се црногорска чета спремила да удари у Богу, владика оума претече то, по славши свое первинге, да их поврате, што и бѹде. Али Црногорци непрестано претинху згодѹ, па се

*) Како што писаше Црногорац Милован:

„Док су мени неки коин брави,
„Не болм се вечеранѹ глани!“

онет почну из потае спремати: узму цебане, ђоба у торбице и добу на Ловћен: али их владика и овог пута претече и поврати. Црногорци већ су били люти и на владикѹ, што им неда, да се за свој мал оцвете. Да не био владика, коет они поштоваху кано богомољца, и би шивилма зго проща'.

Увате Црногорци згодѹ (у Фебр. 1848. г.) те них 200 упану едне ноћи у Приморь и опале много кућа у Добротн и Лютой. Они пограбе све, што по кућама набу, и за ту едну ноћ учине грдну штету у та два мѣста. Извривши Црногорци свою оцвету над Добробанима, побу уза стран, па се уставе на врх Праћинга, нагоже огњаве и ту подиге оно, што су уличкаци, а тога е било доста.

Иа и ово не било доста Црногорцима, него наместе, да се оцвете и власти, коѹ е слупали Добробане и узета глобу (два брава) од црногорске стокѹ, па се обрну са Праћинга пут укрѣпљени Троице, да и то распопаю Они неимаху другог оружја до своје пушакѹ и ножева, а Троица е била на ружана и са губардама, па се крену и вапану на укрѣпљенѹ са голѣма рукама, са кое опале солдати из губарде картецима, од кои троица Црногорца погине на мѣсту и неколицина их се рани, па онда узму мртве и ранѹне са собом и однесу их у Црну Гору. Сютра дан, кад Рисна и Верига, те почну оума све, што е од вагѹ, носити у котор; а саобрашгаи између Црне Горе и Примора прекине се.

Овај глас кад стигне у Трет, полица побе одма да тряски она зрна, што су наручена за Црну Гору, и узалти све што набе; а мајстор кои е то израбљива' од етра избапиваше крв. Владичин абутант набе се у чуду, узме у Вучетѣћа нована у намъри, да се поврати у Црну Гору. Он се крене и њага испрате третански Срби на пароброд, па ће му још рећи, да се чува, ер има Дубрована на истом вапору, кои се врћу дома у Боку. Владичин абутант био се преобуча' у узке аљине; али су га опет познали Дубровани и пребапивали му и приетгли, чинећи се пред њим, да га непознаю: „На овоме вапору носи се мунџиџа за Црну Гору, али ће платит' главом, кои е купова' и кои носи,“ говореше они.

Тад е већ била бунгула бунна. У Задру ка-ноник Вучић, родом из Босне, највише разтруџи, да е на том вапору чоек владике црногорског, и овај немогаше у ни едном приморском граду дуго остати, знајући да може бити нападнут од занешеника — тако е било инђим у Шибенику и у Сигету. Он е био узео мѣсто на пароброду до Дубровника, знајући да тамо има руски консуло, те да ће тамо имати сигурности. Спитавши у Дубровник, одма побе код руског консула Гагића и тек што поче пити каву, док ето ти барона Рознера, дубровачког окрџак, началника, па ће рећи Гагићу на талинском езикѣ: „У овоме граду раз престоно се глас, да е амо дѣла' се;ретар владике црногорског, па како е, овдашња свѣтина раздражена против Црногорца, то я немогу емтвовати

за његов живот ни за едан сат.“ Гагић се обрне па ће рећи владину абутанту: чуєте ли, шта вели? — на како сад мислите? Овај одговори: „Ако може бити, да ми се подише путни лист за даљ путовањя и да ми се ствари однесу на пароброд — я ћу се кренути даљ пут Босах.“ Барон онда рече, да ће он све то уредити и тако се овај крене и тога истога дана стигне у Ботор у 4 сата после подне — рѣшивши се: ако не би могуће преко Ботора у Црну Гору, то опет да плати пароброд до Трета и да се воза по мору догте, док се то све стпша. На пароброд добе дубровачки дивизиџни бенера', кои е одреѣен био са войском за Боку, а кои познаваше владинџиџи абутанта, па ће приетупити к њему: „Мило ми е, господине, да вас обе видим. — Ви ћете на Цетинь?“ одговори: Ону. — „А оно вас молим, представите ову, неферѣу владици, коему знам, да е тешко, што се ово догодило.“ Овај примѣти: Я знам и увѣрен сам, да е то све против вољя владине учинѣно и да е владика то зло до сад већ више пута претѣца'. А бенера' ће рећи: „Третога, да се тако ре' и една негя браћа међу собом кољо и разудраваю.“

Овај догађај био е врло немоу бесарји и она га сматраше онасиѣм за њо, држећи, да Црногорци па и владика имаду свезу са бундом французком, кои се у час разшири и по бсарји. Тад е владика мога' еднѣм махом освоити сву Боку. Владичин абутант настани се у Ботору у крчму, а позове га на вечеру едан которски Србин

П. Ньгүшпн, и док су сврѣши за трпезом, зачу се тугњива гударада са воєниѣ бродова на мору — стаде звекет оружја кроз град, и на питањѣ, шта е? одговорнише, да су наново угарили Црногорци на Приморь и то опет на Доброту. Абугтант побе на конанк у крчму, ће му кажу, да су га неки Доробани тражили. Овај се овети, да му ти Доробани иду о глави, па метне двиѣ мале пушке и сабљу поред себе, да се брани, ако до невогъ дође. У 11 сати ноћу его их опет, тупаю и питаю: да ли е доша? Одговори им се: „иш не.“ Доробани су навалично блии разпрострли глас, да су Црногорци напали на Боку, само да у таквој забуњи могу убити владичиног абугтанта, те да и они учине неку освету; а незнаваху, да би их то иш скупљѣ стаго, ер би се онда сам владика за вѣга свѣтло. Сутра дан крене се владичин абугтант из Котора, и ако су му многи говорили да не иде, ер да ће пупати на вѣга са града солдати, кои преже сваког, кои е из Црне Горе, и да на врх Прашница стои 7000 Црногорца, кои обе да упуцаю у Приморь. Он затече на врх Прашница 7 Црногорца, те их упита, што ту чекате? а ови одговоре: „Како се ова зна срећа догодила у Доробли, погла не господар, да чувамо, да не би опет кои чета црногорска упала у Приморь.“ Тако е то, кад се увати страх, онда се стравно умножава број оне горштака!

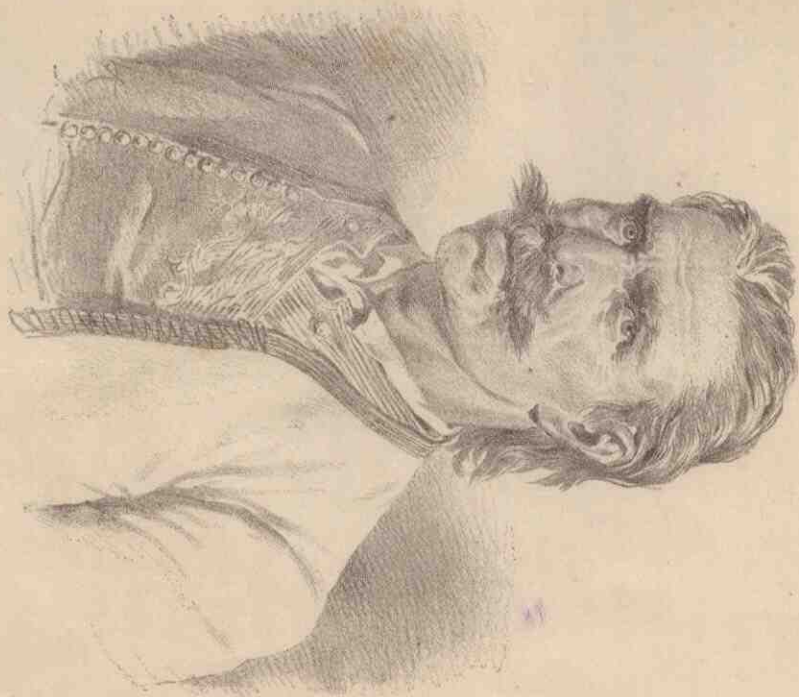
Дошавши абугтант на Петинь, па кад га угледа владика, чисто се развесели и као да му се свали велика тегота са дупе, па ће рећи смјоли се:

„А да сво нанета Меде — а миплих, Божя ти вѣра, да те више нигда виђети нећу! Виђе ли, шта они скоти починьше! Ти знаш, колко сам бранио и претена, али се его баволима досекавати неможе. До два дни екстићу и я у Приморь, да тугу срећу смирим, али ћеш и ти ходити са мном.“

Посѣје два дни крене се владика са главарима пут Примора, па ће при ползку рећи своје абугтанту: „Меде! Ево ти сабљи Смаил-агина, па е припани, и двиѣ мале пушке зафени за колан, а вѣгов штуч, носи о рамену, али кад дојемо пред Котор, међу Латине, немой стовт' дадемо оу мене, него нуз мене — незнам я шта Латини мисле — ако ли мисле што на превару, рано са Борблем на Паптровску Гору, ти ми само додай сабљу Смаил-агину, па ћеш виђет', како ће им лебет' главе.“ И заста би владика, она сила людѣга, многе погубю, док би вѣга убили. На Ньгүшпима заугтави се мало владика код своег оца Тома, па се упутти преко Крестца. док его ти оу едног исе крену и Лазо Пророковић, капетан вѣгүшпи на своем врачичу. Лазо се упутти у владичину пратню. Чуе владика по гласу, да е ту Лазо, па се осврне мало и рећи ће Стевану Перкову: „А кућ тай ваво иде? „Незнам я ништа, господару, него это, па га ти питај“ — одговори Стеван. Лазо е био главни управитель и учитель оне осветне чете, што почини штегу по Примору, и вѣму дадоше Црногорци старѣшнества највѣшнѣ работа задобивеніе тад у Примору, па е било тешко владичи, да се Лазо покаже на томе умпру — а и иначе

владика му несміяше нинта. Лазо є робени уик владичин, али и "бісичин" Пригородан. То бѣше чоеѣ ерупан, висок, са великіема брковима, а у лицу црвен.

Кад се укаже владика низ Прашишта, поврве сви из Котора люди, да виде владичу, кои носи мир, благосов и спокоеїтво свіема Приморшима. Долази владика — долази спасењѣ, ер сва Бока бѣше у страху, очекујући сваки час, кад ће у ню ускочити Пригорици и попитити чюдеса. Свїет є прекридіо пригорски назар пред Котором, а и у Табачни бѣше доста челадїи. На назару дочекаю владичу окружени началниѣ, заповѣдши тврѣаве са чиновницима и официрима све у свечаноме рувѣ. Дивно ти є било погледати владичу, кад се спуш- таше на назар; а іош дивніє кад оваї горосташи владан, узор дивотніє ербсїєіє юнака, господар найвѣбїєіє юнака, од єдном екочи са бієлог коня свога и стаде на назару на зеклю, иде великан- сїєієм кораком, крећући се поносїто, а гак рано кригат, надмашујући своїом торостаеном висїном сав окупљани свїет, погледајући своїєм опшрїєм орловекїєм оком на све стране око себе; али се држи величаствено, озобїльнo и са достоинством. Све є упрло очї у дивног владичу, али га се на- гледати немогу. У намѣ се оличаваю дивни ко- совски юнаци найузорїтїєма людкїєієма врїнама. Од оног вагїєтог ербсїєког царства, остаде іош оваї єдинї крвави крш засебан, слободан, незавїсан и узором юнаштва. Богототорски началниѣ позове владичу у град, ће му є стан спремлїан; али вл-

ЛАЗО ПРОРОКОВИЋЪ.

дука нећене рекавши: „Нећу у град, већ у Дороту, у оно мѣсто, ће се несрећа догодити.“

Владика побе у Дороту и стане у кући Крете Јозова. Ово е и добра и поштена кућа. У вече свје владика у барку и оде у Котор, ће заклочи и мир. Сјутра дан дођу главари приморски и црногорски у велику собу Крета Јозова — па добе и окружени началник; али уће и Лазо Пророковић, ма се он необаше мешати са главарима, већ остане близу врата. Владика даде својему абутанту да чита уговор, коел прва точка овако изговара: „Владика сажалъва, што се ова несрећа догодила, и обещава, да ће од понешеног колико е год могуће повратити.“ Сви ћуте, док подиже свој глас Лазо: „Неврѣмо да фаволо, него, што ко маче — маче!“ Владика поврени па рече: „Ћути, Лазо!“ — „Не ћути, господару, ово се не чини мир између двије куће, ного између двије провинције; па ако обе мир — добро; — ако ли неће: на вѣру дошли — на вѣру пошли, па нек не чине што могу, а ми ћемо нѣма.“ Сви коел погледаю на Лаза, али Лазо зато ни абера нема. Прочита се друга и трећа точка: Да е пазар за Црногорце отворен само у Котору; да сѣлазећи Црногорци у Приморъ мораю имати паспорте. Опет повиче Лазо: „Нећемо тако, не! него да су сва мѣста, ће су од заманде бѣла за пазаре, да буду и по сем сѣга; а Црногорци да сѣлазе у Приморъ без пашапората, ер су Црногорци и Приморци едан народ, па смо ми и сродени и опријатељни међу се и окупљени, па ко ће за сваки ручак или обѣд

или за чашу ракије да тражи напанаорац? Не! не! Сваки Црногорац море без напанаораца долазити у Приморје; а само кад обе да иде преко Понте од Спигре (излазак из Боках) онда вади да има напанаорац.“ Олет новиче владика: „Вути, Лазо!“ а Лазо: „Не ћути, господару! Ако ћеш ти, да главни такав уговор мира за Црну Гору — може ти бити, — али и за мой сенат (крај) нећу!“ Па онда упре прет на ослужног началника и рече: „Све е ово твое масло! свему си ти овоке крив!“ Началник бесарски изговараше се, да не и поиче се закљанати за владикѹ; али Лазо држеди единако упрт прет на началника поиче дагъ говорити: „Ништа се не кри! ово е мѣсто, да кажемо „шѣто“ едан другом у очи, што имамо, што е праведно и истинско. Јѣнаш ли ти, да и вѣх тебе тривѣ немогу. Твои жобири (јагови) траже печеве контрабане нашема женама по нѣдрима; а твои солдати вагаю и био праве Црногорце кундакима у леба. Нисеу Црногорци ничѣ курве, да ти њих биеш кундакима по лебима, ни ти наше жене, кано наше, да ти тако шњима чинят' можеш; — а жнаш ли ти, да ћу и теби пролгити мозак на сред лице зато, па нег ти онда може твой бесар! Да нам не породи владике, Божа ти вѣра, за три дана, одавѣ па до Дубровника, све бисемо подмач и огань окренули, па нег ти може твой бесар. Ти обеш да твое гаѣе разгресаш над Црногорцима; али баше и вѣије гаѣа, него што су твоје, па нам немогаше нико ништа учинит'. Нисам још нико ништа, Божа ти вѣра, оста' дужан,

од ка ни се траг у ове крше закопа', а нећеш ни ти. Него свали, кои ни е што урадио, врѣаше ни га са велиѣм ѡволом, бруѣком и грдигом. Нежнати ти — ядове! — још, ко су Црногорци, ма ћеш их пожнати. Наша е граница била на плочи портуна — врата — од града Њотора, — а сад.... како му драго.“ Обе е мислио Лазо да пребаци владичи, што е прода' оне стране бесарци и по тиска' висого црногорске границе. Лазо пак са својем заступанѣм учини то, да се мораше измѣнити сав уговор, па остале све онако, како е Лазо означо. Лазо и ако е уик владичин, ше био шњиме задовољни, а највише зато, што поупиташе бесаровима. Исти Лазо писаше едно писмо Приморцима од имена Црногорца, у коем их позива да се удруже са Црногорцима; али Лазо нећаше, да се зна, да е он то писмо ниса, него причаше, како су Црногорци писали писмо Приморцима кое овако гласи: „Од нас браће Црногорца, напой браћи Приморцима драги и мгли поздрав.“

„А по томе, да ви е на званѣ, од како се опријетѣљи бесар ваш и владика наш за велику нашу згу ерѣћу — погубосмо и ми и ви! ного, браћо, да устанемо елошци, да се од овие ѡвола бранимо и онога пирѣгуда, што носи главу кано дивѣ венар, да се од њѣга и ви и ми избавимо.“ Лазо е био у свему Црногорац, речит и слободан, па се и заузвмаше свуда за Црногорце и бѣаше често у окр. началника заступаножи се за оне Црногорце, кое бесаровци затвараху у њихове тавнице. Оне пак Црногорце, кои би допали тавнице,

вѣштѣмъ начиномъ подпазаше до тавнице, зване Лазо по имени брата Црногора и учаше га у свему и за сваку работу, како да се пред судомъ брани — и ѣговымъ наукомъ многи су се Црно-горци спасавали изъ мрачнѣ тавница.

Французка бунна потресе ѣко бесаріо (1848 г.). Мгечани се побуне, а та се разпростре по своей Далмациі, на добре и у саму Бокву а и све е то било готово, да се отргне исподъ бесаріе и да се ставе подъ заштиту св. Марка. Мгечани су били разапели ѣке мреже по своей Далмациі и Босни; а неколико мгечачіе бродова утажу се око залива Бокоторскогъ; а сви Бокелѣи бѣху вольни да се придруже новой мгечачкои републици, негдашней царини на мору. И Бокелѣи и Далматинци очекиваху, да ће се они са томъ республикомъ обогатити. Ова бунна затекла е владикѣу неспремна.

Оно нападанъ Црногораца на Бокву, догоди се у исто вріеме кадъ и бунна французка и изгледаше, кано да су се договорили, или кано да их е нешто тайно и невидливо потресло и покренуло. Кодъ Црногораца лежи и неко тайно предчувство и они покренуше свой ратни знакъ у часу, кадъ се могаше много учинити. Нѣихъ више руководи и учини сама природа.

Речено црногорско нападанъ на Бокву чинише, неко упечатлѣнъ на Латине, а особито су се били разпалили на освету Дубровчани, кои почеше явно поворити и тврдити оно свое негдашнѣ зло, кое су до тадъ вѣзда одрицали, да ће дубровачке Србе србске вѣре све спалити кадъ се окупе у праву.

„Кано што смо то још едноу шиблѣма учинѣли.“ Ово дирне ѣко владикѣу, па да предугриеди зло, игда прогласе на Бокелѣи и Дубровчане, кои се нечача на Цетинѣ у 500 комада, и разпалѣ га крозъ котореки и дубровачки округъ. Владика нѣ маріо ни за Мгечинѣ, ни ти му е било право да се они поново утнѣзде у онема краевима, те мштивше да одѣе едно и друго. Владика желеше да славенске землѣ и народи остану свои, а не да претазе кано стока изъ елнѣе трговачкіе рѣку у друге. У прогласу жестоко прѣети владика Бокелѣима и Дубровчанима, да се ніеу ниопшто усудили примати Мгечинѣ ниѣ на својема областама, већ да се они имаю за свашта обраћати и слушати рѣцекота бана Елачича; ако ти непослушаю, што имъ владика говори и савѣтуе — „онда“ — вели владика — „я ћу систи са мојема Црногорцима у Приморѣ, бѣ ће и велина Приморца пристати уз мене, па ћу све окренути подъ мечъ и огань.“ У томъ прогласу наводи владика и то, да су неки люди у Босни и у другіема мѣстима примили мило одъ Мгечинѣа, са којема они прѣтеклою; али ихъ опоминѣ, да незабораве, да е сва снага у славенскіема рѣцкама, кои ће се томе сложено одуширати, па да у свака добъ могу бити жертвомъ нѣиховіе занешеніе мисага. Овай прогласе владичини поразил, потуче све повивше се прѣтегѣ Мгечинѣа, те се више нѣе нико усудило имати ѣкакве тайне договоре са Мгечинѣима. Ово небиху чете црногорске, кое прѣбаху своіемъ ненаднѣмъ нападанѣмъ, — већ ово бѣше самъ господар горштѣга, кои прѣети са своимъ

снагом Пригороца, а уз то каже, да ће уз вага пристати и остали Приморци. Црна Гора мора вагда играти велику улогу у югославенскоме питању и многи ће се преварити, кои мисле, да могу и да имаю неко право, да причене славенска племена.

У овој истој години почну догазити и Бокелји на Петинџ, можели владикѣ, да их приши под свою власт и да им он буде господар, наводићи, да су они под босарском управом освомашили и да им е одузето све, што су имали: одузео им е босар сва стара права, кои су негда под влашћу Црне Горе и под млетачком республичком уживали. Не би се да' владикѣ дуго молити да уедини Приморь са Црном Гором, кано што е то и пре било; али се узгезаше из двѣ причине: едно, што е босарија у савезу са Русіом; а друго што су Рвати изстакли троедну краљевину под кою стадаше и Далмација, на владика се радоваше да Рвати и Далматинци буду уједно, а у томе ужива' би владика исто кано да е то споено и са Црном Гором. Владикѣ сматраше Рвате кано браћу, па и угућуе Далматинце и Бокелѣ бану рвачкоме. Ово треба да Рвати запамте, па да се и опоминю, какве су у обште владике пригорске, како нісеу мразители ничіе вѣре, него само любители слободе и обште братске любви и слоте — па нек се и рвачки привошептеници, ако имаду истините родољубности, угледаю на овог знаменитог владикѣ, кои е био више него обични владикѣ, кои имаше по подложноу неку подеднаку власт са паном римскіем, о којој

и сами Пригорци имаду обичај говорити, или управо ушло е у пословицу, те веде; Папа римски и владикѣ петински. По овоме Пригорци сами знаду, да су само два владикоца у цркви и изван њѣ, или двѣ највеће власти у једном и истоветномѣ лицу.

Люди, кои тад обружаваху владикѣ Рада, говораху му, да е згода и вриеме, да се нешто одпочне, и то у прве да се покрене Ериеговина; али се владикѣ изговараше, да нема чіем и да се без новца неможе ништа учинити. Нягов абутант, кои е био пиньиме (1846 г.) био у Бечу и носио пиньиме новца 20,000 дуката, кои су дати на добит, па му говораше, да за 6 мѣсеци одкаже, те да узме свое новце и да пиньима одпочне, а да он на име тіе новца може наћи новца у Трету; па и у самој Боци Которској. Владикѣ се не мота' јасно ріешити на тај велики поса', на коем е он дуго мислио, па ће на речени предлог одговорити: „А да ако се ништа неврши, а толки нови да пропаду?“ Овај му објасниваше да люди ризикаю са милуцима и у маньим предузећама; а ово да надамашу сваку стварну ціену, да е то дѣло блатородна и велика задужбина; да е то билгва вѣчна спомена у повестьници — а најпосіе веги: Ваше кретанѣ изавађе многу нашу браћу на таква јоначки мегдан. Владикѣ шеташе се по битурди дуто, и дуто ћутише па ће проговорити: „Неможе се, — вага чекати на Србию, да она почне, а и сам готов у свака доба.“ Абутант му приметти, да Србија има такав подожкај, из коег се она

крѣпати неможе, да се нема што извѣстнот пред очима; а Црна е Гора слободна, независна земља, има добар положай и велики глас у свему Србству и да е она управо позвана, или управо на то осуђена, да свуда мора да предиди у ослободѣно нашет подармљанот народа. Владика подигне главу и протовори: „Све е то дѣно њ дивно; а знаш ли ти, коя е? Мербед би изпаша са своет дожника из пѣдине, да зна, да га зго врѣме још мршавиет нешѣра натраг у ню. Зар невидиш, да сам сирак без ниђе и никота. Још да немамо уздана у ту Русію, морали би пасти у очавнѣ, — а ками би се могли држат сами; а већ кога имам? на кога би се мога поуздаг? Срби е земља богата, — ако неможе юнаштвом, а оно море са новцем много да учини. Ј сам каго знаш и видиш господар; — али сам просяк, ер немам ништа до голог юнаштва. Чуя си, а неколико и знаш, каква е бѣсна Арбанія — али вѣре ми, да и имам новца, сва би ми се та Арбанія окупила на Петинѣ, па да крѣтем иньом куда тоб я хобу — а немоги да не би покренуо Србе, браћу по вѣри и крви.“

Владика радо изучаваше народе, а особито оне, кои су му на сметњи, или е желио и тежио, да посредством таквих што постигне, па и те нѣгове рѣчи нѣсу изречене без основа. Не само што би владика задобіо новцем речена противничка племена за нашу обшту ствар, него би он и са својом личошћу — углединошћу — мога покренути сваког, ер то е била дика за сваког Србина, а

мо сваком, ко га едном види; то е біо прави бан Србики од Косова (како што рече Али паша). Па кад се то узме у зрѣтје разсудиванѣ, мора сваки признати, да е владика біо нешто више, него други, кои би се иньиме спорѣвива или споредити мога; ер владика бѣше и првоувештеник и господар и јонак и вођа и први борац црногорски на јоначке мегдану.

Владика се зближи са Србом и етупи иньоме у преписку. Али ово зближаванѣ нѣ ни у чему помогло владичи, него га често довођаше у неку забуну и пресецаго би ону жпцу, кою владика навѣше за обите добро. У Срби су али духови били учѣли, да одврате и саме Србе од свое обште сређе; а ту црну миса шприли су и дѣвѣ. Оужени непријатељскіем духом, рабаху понавѣине оно, што иде на штету света нашега народа. — Ова преписка са Србом ожете владичу, те нѣ ништа учиніо при најболъой својой вољи. Преписка, кои постојаше између владике и бившег княза Александра бѣше тайна и писана тайнѣма знацима. Преписка е имала главну ту цѣль, да владичу и Црногорце отуђи од Русіе, коя бѣше тад покровителъницом етіе и другіе. Све те маште нѣсу биле у станю заслепити владичу, да пође „ѡволѣіем трагом“; драганѣ Црне Горе, њви глас, доста ваљаше Срби; али опет да нѣ біо Могова, нѣгда Срби не би била своя — она би могла бити туђа и свачи, како што то бѣше до поява Руса и њихове помоћи, али своя са туђином нѣгда. Западни учители настое, да се сва ова мага

племена од двоје од Русіе, које их подиже и нама вољу, да их подиже све на вели степен, знајући да таквим одвајним морано пасти у челојсти западном или источном непријатељу нашега народа и свега Славенства. Браткоумни или јавоми люди на све, што се бинста, примало туђе зге науке, кое подкопавало самосталност и живот нашега народа; а неће да чују, а још мањ да разуміу ону, које их је извукла из робства и учинила, да их остави свјет признаје за народ, за државу, имајући способност за вели людски развитак. Србском народу требаго је створити пољг за развитак, па да покаже своју способност. Али то наши непријатељи нежелше и недаваху — док их ніе зча снага е поји на то нахерага.

Освјто је и сам владика на што се иде, а најпосліе и да је преварен и да се са людама гоквареніем умом и душном неда ништа учинити. Владика пак имаше и хитрине и вљитине, те се убиаше обходити са подобніема людама; али имаше и наду, да се дае све поправити, па ніе престава хранити свезу братске љобави за тљипцу бүүдүност свега Србства.

Владика прабаше догађае (у 1848 г.) али непрестано у надежди и очекивању, да ће Срби нешто већета предузети. Често га одвобаху мисли на Боку, за коју беше љвтов сенретар да се присаедини Црној Гори. У почетку не беше владика за Боку ниш за Ерицеговину, већ само за Арбанију. Владика би се задовољіо са Скадром, гано гључом оніе краева. О увелчавању Црне Горе

биле су различне мисли: Владика за Арбанију, сенретар за Боку, а абутант за Ерицеговину. Најпосліе владика би вољин и сам на Боку, али у томе ніе біо рљшителин, очекујући, да ли ће моћи Рвати да утврде своју власт и управу у оніем крајинама.

У овоме добу Приморци у Грбљо оджаку бесарџн платати данак и уведу етару нљихову управу, па зато и удари бесарска војска на њих, са којом њбаше и Гріе, највећи противник Срба и свега што се србско зове. Грбљини се одупру и убіо бесарску војску, коју сугонити до Тропше, а код Тропше ставху Срби дљчкор полка, па ће им рећи: „Немојте, браћо, ниш дагъ, ер ми морало бранити град.“ У овом бою беше и Црногораца, кои пртекоше Грбљинима у помоћ од свое вољг, а нетражећи зато никакве награде. И обе њбашу Црногорци више из овете против оног бесарскт обр. начаника Гріа, кои им узе два брвава и презиаше Црногорце. А да је владика подвинуго својека Црногорцима: „Узмите Боку!“ та би работа билга свршена и еднот ютра замргла би Бокга у бесарскіема рукама, а осванула у Црногораца. Сва утврђења у Бокі некаю никаква значај за Црногорце. Боку може друта које држава држати у своіема руама само тако, ако се слаже са госнодаром Црне Горе или бољг рећи са Црногорцима, ер ови, знаду сами на своју рүүку радити. Видити смо какве су начине употребљивали западни еусједи против Црне Горе, стараношн се да код њљх бүүде непрестано трвєнъ, неслога, немир или

рат са Турцима, само да немаю кад поминети на Богу.

Котор е био у старји времена слободни за себи град, а остаје крајне биле су сvezане са Зетом, са којом су Млечни имали доста муче, трошећи и новац и люде, не би ли одражали оно Приморје у нлиховиема ругама. Млечни, стари и дуговремени сусједи, митили су Црногорце свачеми; давали плате главарима пригорскима, само да не би укажвали у Приморје Бокелско. Овај природни подожак даје Црногорцима ту снагу. И по самој природи требао би да је Приморје и Црна Гора уједино, кано што е то вагда било, и док се то не уједини, тешко ће бити управити бокелским приморјм сваким другој несродној држави. Владика Раде радо погледаше на провјештене државе, па се стараше, да ове неувједи, па зато за времена његовог господарења не можда Бока исклепити поглаву Црногораца. Његов наслѣдни књаз Даниле да е још поживио, он би кано и Баошпи потражио све оно, што е негда зетскије и црногорске господара било.

Књаз Михаил, видехи страдања Срба у Унгарији, желише да им се поможе, па се поради тога обраћаше владци, да би посла' коју стотину Црногораца у помоћ овима Србима, а да ће он, књаз Михаил, на њих све трошити. Владика пристане на ово под условом, да се даде породити онце, кои би у бою погинули новчана накнада. Књаз Михаил пристане, ако дође до потребе да и то даде. Буна у Босни (1851 г.) даде порти прилику,

те многе поглавце (уробенике Босне и Ерцеговине) пошље у заточенъ. Порта е оштрила била, да су се Али наша Сточевић, везир ерцеговачки, и владика црногорски споразумѣли, и да ће кано браћа заеднички радити у корист нашега народа, те том приликом пошље и сједог Али нашу Сточевића у заточенъ у коем е и умро. По несрећи у то врјеме био е владика обојо и бавио се у Напуљу; а да е био владика здрав и међу својом браћом Црногорцима, не би се Али наша тако упуштио, ер онда би се удружила Ерцеговина и Црна Гора те би набојни били Омер нашу, па још онда ујединила се Ерцеговина и Црна Гора. Омер наша покуши оружъ у Ерцеговина и тиѣм учини немогуће да Ерцеговци могу што заеднички предузети са Црногорцима. Ерцеговци ниесу нигда престали радити на томе, да се ослободе негод турке власти. То е народ јоначан и поштен, а има подожак удесан за обрану. У Напуљу дође владика едно писмо, у коем му се каже, шта е Омер наша учинио са Босном и Ерцеговином и свршивши ово све, мисле онда да напану на Црну Гору, кою ако разкопаю, онда е и Србија пропага, ер вели се у писму, ако пропаде Црна Гора, онда ће напасти на Србию и њо покорити. Овако се онда мншлише у Београду. Владика онако слабо са својем здрављем, крене се одма из Напуља и дође у Црну Гору. Повратак владичин успосон он е люде, кои онда управљиху Србим — и да ће „присуство“ владичино у данашњем врјеме бити од велике користи но Црну Гору. И одста Црна

Гора имаше вагда велико значенъ код свію Срба, овертаюћи се на ню кано на живи спомен србски, сматраюћи ону земљу неприступном, а Црногорце за ненобъдима, и да е то квасец, кои мора разпалывати остале Србе на јованство и да траже свои права туђином погажена.

Поред свію яда и неволя, кои прѣбаху владѣу у свему његовоме животу, он тежѣше за науком и све жељѣше да што више научи. Он набави себи єдног Француза имемом Жом, кои та учаше французком езикѣ, али само из разговора. Вадица бѣше научио осим французког и руски и талинскѣ език, и ако немогаше говорити пшљиме тачно. Понајвише својем неуморнѣм трудом развише он сам свою дѣшевну снагу. Он е прочуио све грѣке класике на руском езикѣ. Његова библиотека бѣше пѣна скоро самѣма рускѣма књигом, кое су скоро све добиване од Руса на дар. Са грѣким класицима он се много користіо; али му бѣше најимлија поезіа на радо читаше Ламартина, Дорда Вирона, Данта и Петрарку. Све су ово поете високог полета, а особито Данте, кое владѣика немогаше добро разумѣти зато, што су писана на езикима, са којима он могаше говорити, али их непознаваше коренито. Из „Луче Микрокозма“ види се она велика поетична занешеност, кои е пригљна из реченіе епископа пљснѣка. Држаше вагда по неколико политичнѣ новина, а најрађе читаше србске и руске, па и французке.

Он усташе рано, па како устане припрне свой дрвени курак, шебе се по билјарди, па би

ставши код прозора пут негона и пљва би црногорске јовачке пљске тихѣм гласом, а најрађе пљваше Ницца од Ровина:

„А какав е Ницац од Ровина!
На њѣму су токе убоитѣ,
По њѣма се разлеули брци;
А у руке носи сѣйна цесердара —
Са пушком се Ницац разговара:
Цесердаре, мой уздани друже!
Немой мене ватром преварити;
Єр ако ме ватром изневѣри,
Свак' ће рећи и мене и тебе:
Лоша пушка у рѣаве руке.
Ако ли ме ватром превари,
Векем данас погоди Турчина,
Свак' ће рећи и мени и теби.
Добра пушка, а у добре руке;
Носићу те Рипину на габелу;
Дрвен ку ти стевен отурити,
А среборен бу теби саковати.
Док се Ницац е' пушком разговара,
Аг' ето ти Севера Пипера,
На сред пута друма зеленога.
Кад он виђе Ницац од Ровина:
Да он чека, чекати нескіе,
Да он бѣжи, бѣжати нескіе,
И у страху пушку опати
И Ницац е лето обраніо и т. д.

Кад поше каву са млеком, онда му донесу сѣмѣно, па би пушно, сѣдећи на својој гвозденној столицѣ, кою му е направио петиньскѣ ковач циганин Лазо — и ова сѣужаше владѣици за престол. Покрай ове столице ставше мали стол, на којем бѣше артиѣ, перо, оловѣка, мастило и по кои књиота

и новине. По неке путе игра би на билјару. Ако ли добу Црногорци на давио или на разговор — он остави читање или писање, па сјучина; ако ли му буде што неповољно, онда устане и шета. У подне загожи по едно ево, али понајвише евоћи и то е била закуска. Поноћ би само по едну чапину ракије. Обједоваше у 5 сати у вече; еза су обично проста, слаткише необаше никакве; пиаше врло мало, по чапе вина са водом. Он беше умљрен и у езу и у пићу. После објед шеташе по пољу и пушаше луге цигаре од лџанског дувана. Вративши се из шетњя ибаше у кужину, бе имаше доста огња и ту би сјдио, а и главари пошдаю око огња. Сви Црногорци радо сјде око огња, па тако и владика, а тако чинише и све владике предњим бивше, па и они пуше, али и ове непровањаше владика врјеме узакуду, већ имаше вагда по едног од писмене людик, кои му читаше руске књиге, а по кад и кад и тајинске — а то едупаше владика пакљиво, па кад примѣти штотоб важного, рећи бе: „Забилѣжи то.“ Сваку вече едан од молака тариаше му ноге до колѣна са лютом раком. Главарима е тешко, што се чита; али док трае то читањя, несме ни едан ништа говорити, па едра чекано кад бе владика рећи: „Доста е — забилѣжити да знаш, бе смо етали.“

После овог читаня, дигне се владика и иде у билјару, а за њим сви главари. У билјарди беше едан леп билјар, три клупе и три столце и два стола, од које на едном обједоваше владика, а други, на коем писаше — и на овом у вече

улаге се по две лозне свѣће и то само док владика чита или пише, а кад престане — погасе их — а билјару осветљиваху две лампе. Одра док е владика преша из кужине у билјару починю долазити на пошдак они Црногорци, кои су ма коем пошом дошли на Петинь. Како кои улази, пристуна голотав и пелива владик у руку па га питаю: „А да како си, господару?“ Владика им одговара: „Слава Богу — добро сам — а да како ви е на дом? Како су ви усљави? Како ви е стола? Есте ли мирни од Турака? Ајте тамо па сјдѣте.“ Они се измакну, етаве калше на главу на пошдаю на клупе, а кад нема доста мѣста, ехрете ноге, па пошдаю на под (пато). Сви сјде и сви су под кашпама, само што веринци ето и голотави су, а веринци су све бирани молци и од прѣе црногорске кућа.

Они се разговаряю о свачему са владиком, а владика бе најпосле упитати: „Има ли кои међу вами да зна да пои?“ Сваки се еспиди да пои пред владиком, боѣши се, да неће знати најбогѣ, али та ови други окупе: „А немој, чоче, да те молнхо, већ пои, ако хоѣш.“ Владика имаше и гусле, па уз ове пѣвачи гудели пѣваю. Ту се пѣвало само јоначке пѣске; а кад испѣва, онда се разговаряю, како е кои учиню јонаштво; хвалте добре јоначе, а куде оне, кои се пѣсу дрѣжали јоначки. Ова и овака забава трашше сваку вече до поноћи, а и до едног сѣта после поноћи. У овој билјарди беше едно огледало на зиду, а окологѣга оне изомљане пушке на Салковини, неколико

манье елика и велика елика Петра Великого, цара рускол.

Владика носаше непрестано црногорско ожего. Он се разликоваше од остале Црногорца само тим, што носаше браду, а и овой не даваше да расте дугачка. И на само ожего маго трошаше владика. Имаше два коня, лабудя и гаврана, кое често ишаше, на у том ипшено дераше се ожего, кое даваше да се окрши, па би га опет носю. У празничне днєви ибаше у пркву, али не сваки пут. Важни празник држаше исто кано и сваки Црногорац: налагаше се бадњак, пециху се пецива и из иягове куће меташе се из едне „ветя“ пушке. На овакав празник ибаше у пркву, а по свршетку литургии пристуцаху сви, да се „мир-боже“, пегуюћи владик у руку, а он свакоет у чело. Из цркве ибяху сви к владичи, кои би свакоет уместо печеником и другим мрсом, кано ти и вивом и ралиом. Сви ови и оваки обичаи бяху владичи милш.

Поступак, дочек и угошћаванье владичино опоминье на оне прасгаре срске обичае, на онай домаћи живот, кои е путн любви и искренности. Идивно е и млого е и испуни свако людско срце млинама, кад види владоца, вожу и архиепископа — како се обходи са својем народом — кано родител са својом најрофениом жецом. И ови чисто срскеки обичаи сачуваше се у пустиняма код напше врсене и многозаслужене богомољца.

До овог владике небыше у Црној Гори ни своје медали ни ордена до оних, кое Русии даваше

онеме Црногорима, кое би владоћи владика представю двору рускол. Овай пак владика установи у прве сребрену медалу са надписом са едне стране: „Вьра, слобода, за храброст“, а са друге двоглави биеги ора; Затем установи другу златну медалу (1847 г.) са надписом: „Вьра, слобода за храброст;“ а са друге лнк: „Милош Обилић, Петинь.“

Овай владика быше висок и крупние кости; али обично високи люди маго су сагнути, а такав быше и владика, па и имаше наклоност на суву болиест. Онаква сила людска, на му быше глае так! Над тевом обрвом види се една бигляга, а та е бигляга остала од велике ране, кою е има' иош кано дјете од пет година, а ударила га е била мекса. У обште кад се узме, владичин е живот бо мучан, па од разне неволи развила се и та несрећна болиест, коя га е нагло тропила. Он е тражио лека тешикой богести по Бечу и Талин.

Кад е био у Нагулю, ибаше код онданнѣв крали нагульског, па му и разлагаше сиромашно станье Црногорца, а кое непрестано нападаяо Турци, завидећи, да е у ономе кригу иош живо име срскеко и да достойни потомци своје предака свете посовску погибио и пропаст срскеког царства, трпели у свачему велику неволю; па би се, говораше владика, све могло сносити, али да бива найвеша неволи у жебани. Нагульски краљ обећа дати праха и олова колико му треба, а да за то ништа неплати. У то доба, кад се владика бавляше у Нагульи, бяху онђе американске ратне табе, на

кое побє владика да види; а заповѣдник тїє рат-
нїє бродова дочєта владичу найльише и меташє из
дубарада, а проведє га свуд и покажє му све.
Ови Американци били су чисто занешени за владичком,
гледавши на његову личност и знавши да є господар
националнїет племена.

Слуда тражашє владика лїєка своєм, порушеное
здравлю; али ни лїєкови, ни промьне поднєбїи
немогаху уболажити тешку болю. У Октобру 1851
г. бьашє га савладага богєст у његовом двору на
Петинь, на наслоњяи на стол трабунише (бушпашє)
и говорашє крупнїє работа, од чєга сє главари
поглашє, да нїє сврнуо с намєху, на хє рєчи:
„За Бога, господару, шта ти є?“ Владика подлїчнє
главу, погледа их и наскїє сє на хє рєчи: „Валистину
Божу, — таман би ви треба' оваки забит
(господар) у каввой сам я сад намєти.“

Он предвївашє сам, да хє скоро умрїєти на
хє 5 окт. изрєчи ове рїєчи: „В умрєк, Црногорци!
али ми нїє жа', што ху умрїєти, но ми є жа', што
їош непоживьх барєк двїє годїше, на бїєте вибєли,
на чєму би вас оставїо. — Я сам живїо мєху
вами, али мє нїєстє познали; доби хє врїємє,
кад хєтє мє сє свхати и говорити, да є владика
добар бїо, према другїєх горлїєх иєкушєни,
коп ви предєтє.“ Затїєм сє обрати своєму
брату Перу и братуєду Борбїю и рєчє: „Я хоћу
да мє саранитє у ону цркву на Ловћєну.“ Ови
му одговорє да они то немогу учинити и „ко хє
да тє носи на Ловћєн? нєтє да тє саранимо обє
у цркву и близу нас. А на Ловћєну, ти знаши,

каквиши єу Турци, могу поєлат' кога, да ти главу
поєлєу, на куд онда наша брукта и грудно?“ Владика
сє проклїєни у лицу на хє са жагошћу про-
говорити: „То є моя потони жєли, кою у вас нї-
тєм, да є испунитє, и ако ми незадагє Божу вьру,
да хєтє тако учиньт', како я хоћу, онда ху вє
оставити под проклетством, а мой поєлдьни час
бїхє ми найкажєстни и ту мою жагоєст єтавним
вами на душу.“ На ове рїєчи даду му Божу вьру,
да хє га саранити на Ловћєну. Онда сє владика
умрїи и наредї да добє свєтєнїє са светом тай-
ном, да узмє причєстїє, а рєчє да сви изїду. До-
шавши свєтєнїє са светом тайном, обашє да
он причєстїє владичу кано и другог богєстника на
самрті; а владика свьєну: „Нїєси ти достєси да
мє причєстїхуєш“ — на узмє путїєр у своє рукє
и сьм сє причєстї. Он обашє, да устанє са по-
єстє, на хє причєстїи к њьму сєрдар Филип да
га привати да не би сє ударїо и да непанє; а
владика одєдном како сє исправи на ногє на до-
вати Филипа єу обє рукє и стрєсє га, рекавши:
„Видиш, Филипе, да сам їош жив, и да мє нїє са
сїєм оставила снага!“ За тїєм наредї, да му сє
донєсє перина она, на којой сє прєставїо њгов
свєтопочивши стриц митрополит Петар I., на онда
устанє поєлдьни пут на своє ногє добри владика,
прєкрєсти сє и изговори ове поєлдьнє рїєчи: „Прє-
благї Господє Боже! прєпоручуєм ти мою
душу и бьдїни народ црногорски!“ Слупити сє
на перину у поєстєю и прєсєли сє у вьчност 19.
Окт. 1851 г.

Овай є дан знаменит за овог знаменитог владикѹ и вриєдно є забиѣжити, да є 19. Окт. 1830 г. био проглашен за господара црногорског; а тога истога мѣсеца 19. Окт. 1851 г. био є Богу угодно пресеити га у вѣчноєт. Владикѹ оплакиваше његов стари отац и мати, брат и днє сестре, сви Петровићи и сви Црногорци и Брѣани; жаляху га и сви Срби и Славени, ер владика бѣше велике не само своєм растом него и своєм духом и чувен на све стране кано честити и родолюбиви владикон.

Петро и Ђорђе почну се договарати, како да саране владикѹ: да ли да га саране кано госпо дара или кано архіереа. Ђорђе први предложи, да се сарани кано архіерей у архіерейскѣма ризама са мирром на глави и крестом ѱ рѹци, и „кад нїє стїо нби обучен ка' архіерей на овоме свїетѹ, а оно нека иде на та свїет.“ Обучѹ га у богате архіерейске ризе, кое є доbio од цара Николає на дар, све у самоме златѹ, натакну му на главу драгоцѣну архіерейску митру, онет дар великога цара; метну му на врат напрени крст, а у десну рѹку рѹчни крст, кано кад служки службѹ божїю. Свѣтеници читаху дневнобно молитве и тако остане у своємѹ двору четири дана. Спуншита се бѣше безпрелїдна есеня кпша, кол недаваше, да се занесе на Ловћен, па се онда договорє, да га саране у блатовѣштенску четиньскѹ цркву; али не у земљу, већ изиђу гробницѹ, у којої остане до 1855 г. а те године мѣсеца Септ. занесеу га и подоже у гробницѹ у цркви светог Петра на Ловћену. Књаз Даниле са кнѣпнѣом, са главарима и

множином свѣтѣнства изнратїше смртне остатке владике Рада до на Ловћен.

Кад бє се носити смртни остатци владичини на Ловћен — дог то чує његов отац стари Томо Марков, коєм бѣше тад сто година, дошши на коню на Петнѣ да и он испрати свога сина. Кад се отвори оидана рѣка, види се да є скрїни много изагнѣгнѣ и да се тако однїети неможе, те књаз Даниле нареди да се начини дрѹга нова, у кою да се стави онако како є, али обаше књаз Даниле да види владикѹ, па то каже своєм секретару, а оваї бє му рѣчи, да то нипошто не чини, ер црковни канони забранюю отварати гроб прїє седам година. „Али само малко да виђу какав є“ — рѣчи бє књаз — а секретар: — „Нимаго — нипошто;“ али књаз нареди да малко отворе, а у то добе и стари Томо, ге кад отворе само єдна рѹта бѣше цїєга, кою стараци са єузѣма полюбї, а остало тїєго бѣше кано глїб — па се много каваше књаз Даниле, што нїє послѹша' рїєчи своєг секретара.

Владика остави своєм наследнїнком своєг сина новца, сина Стапша Степєнова, Данила, коєг дрѣкаше код себе 8 година, даваюћи му учителѣ, да га научавѣо и да се спрема за бѹдѹћег господара Црне Горе. Књаз Даниле био є знаменит господар: отацжан, правнїчан и родолюбив, и заслужѹє, да се његова дѣла представе у истинитоме виду.

с. 109. 184

ПОГРЕШКЕ.

У овој књизи провукле су се неке погрешке, које нека читатељи изводе сравнити:

На страни 14.	Другом одјелу.	у Другом реду	мјесто 115	треба	читати 155 година.
Стр.	55	у Другом реду	мјесто Тонор	—	Тонор
"	57	" 5-том	"	би — 60	
"	68	" 5-том	"	коо — коо	
"	84	" 6-том	" Другом одјелу	мјесто Искаже	— Искаже
"	89	" 11-том	" првом	"	Јов. — Пав.
"	96	" 13-том реду	мјесто за	— на	
"	101	" 19-том реду	доказати до	примопорје	— половина примопорје
"	103	" 6-том реду	трећем одјелу	мјесто острво	— острове
"	105	" 8-том	" мјесто основа	— основана	
"	108	" 6-том	"	дагъ — долъ	
"	109	" 7-том	"	до налицы доказати	— на то
"	109	" 9-том	" у пријави	мјесто Наказа	— Низаза
"	110	" 3-том	" првом одјелу	мјесто четовти	— четовити
"	111	" 10-том	"	"	врло — врсно
"	115	" 20-том	" мјесто Искаже	— Искаше	
"	117	" 1-том	"	абугант	— абуганту
"	117	" 3-том	"	Нѣтош	— Нѣтуш
"	124	" 6-том	"	1. одѣлга	мјесто 1846 — 1841
"	136	" 2-том	"	"	топа — топа
"	144	" 22-том	"	"	Главу — главу
"	147	" 2-том	" Другом	"	Возвет — Вазвет
"	152	" 13-том	"	"	увезан — увезан
"	154	" 26-том	"	"	превину — превину
"	155	" 9-том	"	"	и — он
"	158	" 17-том	"	"	свѣто — свѣто
"	168	" 1-том	"	"	да — док
"	168	" 2-том	" Другом одјелу	"	или — али
"	171	" 6-том	"	"	убио — убию.